

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการทุนเครือข่ายวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านจริยธรรมในประเด็นเรื่อง
“คุณค่าของชีวิตในสังคมไทย”

วิทยานิพนธ์
เรื่อง
ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน
ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

โดย
เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์

สัญญาเลขที่ PDG01/0004/2544

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ห้องสมุด

เรื่อง

ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน
ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

โดย

เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์

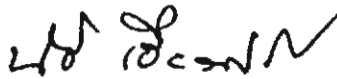
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการโครงการทุนเครือข่ายวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านจริยธรรมในประเด็นเรื่อง
“คุณค่าของชีวิตในสังคมไทย”

ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน
ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์

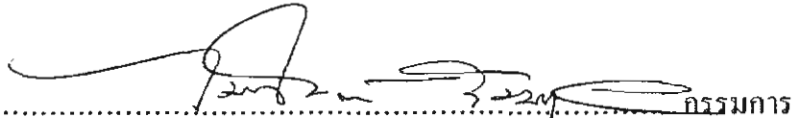
วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์

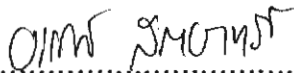
กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ รัชชกุล

กรรมการ

อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์

กรรมการ

อาจารย์อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

28 มกราคม 2545

© ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องด้วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้กรุณาให้คำแนะนำช่วยเหลือ ให้ความเมตตาปราณี ความรู้และ คำแนะนำ คำตักเตือน คำปรึกษา อุดหนุนต่อความไม่รู้ ไม่เข้าใจของศิษย์ และกรุณาตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์จนเสร็จสิ้น ผู้เขียนใคร่ขอกราบขอบพระคุณและจารึกเป็นความทรงจำที่ดีตลอดไป

กราบขอบพระคุณอาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไปในระดับบัณฑิตศึกษา และกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความกรุณาอุดหนุนต่อความเขว้ว้าวัยทางวิชาการและทางโลกของผู้เขียนเสมอมา กรุณาให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆด้วยดี อาจารย์อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ สำหรับคำแนะนำ คำตักเตือนที่มีสีสัน อาจารย์ไชยันต์ รัชชกุล กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ให้กำลังใจผู้เขียนทั้งทางวิชาการและทางสุขภาพ

กราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ ม.ร.ว. รุงษา, อาจารย์อุษณีย์, อาจารย์อัญชลี, อาจารย์ณัฏฐ, อาจารย์เกรียงศักดิ์, อาจารย์ประภาพร และคณาจารย์ที่มีได้เอื้อนนาม ขอขอบพระคุณคุณกัญญาที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือประสานงานเรื่องการเรียนโดยตลอด

ขอบคุณน้องสาขาวิชาประวัติศาสตร์ปริญญาตรีรหัส 39 และ 40 สำหรับมิตรภาพที่ดีที่มีให้แก่ผู้เขียนเสมอมาจนสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปจากบ้าน สิ่งที่ไม่ได้คือมิตรภาพที่น่าประทับใจจากผู้ให้สัมภาษณ์โดยเฉพาะอาแปะลิ้มควนและคุณย่าจিন্নันท์ สุภารัตน์ และด้วยความสำนึกในความกรุณาของพระคุณเจ้า พระภิกษุและสามเณรแห่งหอสมุดวัดสระแก้วประทุมทอง ณ วัดธรรมจักร และคณะเลขานุการวัดจุฬามณี สำหรับความกรุณาต่อหนังสือเก่าทุกเล่ม

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยนเรศวรที่ได้สนับสนุนทุนการศึกษาของทุนสิริร้อยปี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปี พ.ศ. 2541 และทุนโครงการส่งเสริมผู้มีความสามารถพิเศษเป็นอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐประจำปี พ.ศ. 2542 และขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ส.ก.ว.) ที่ได้สนับสนุนทุนในการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้เขียน

เหนือสิ่งอื่นใด ผู้เขียนใคร่ขอระลึกถึงความปรารถนาดีและห่วงใยจากคุณยาย ครอบครัวเล็กๆ
 ของผู้เขียนในบ้านมาสุวัณณะและบ้านอรเกษม คุณแม่ของคุณน้องป้อม คุณน้องป้อม คุณจุ่นบ๊อง
 คุณบ๊ิก เพื่อนรุ่นพี่ที่น่ารัก พี่แอน พี่อ้อม พี่ด้อม ที่ให้กำลังใจเสมอมา

ท้ายที่สุด ความผิดพลาดหรือบกพร่องใดๆก็ตาม ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้
 เดียว และหากจะมีคุณค่าหรือประโยชน์ใดๆ อยู่บ้าง ผู้เขียนขออุทิศแด่ คุณดาปัญญา มาสุวัณณะ
 และนายขวัญเมือง จันทโรจณี ผู้ล่วงลับ

เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์	ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก	
ชื่อผู้เขียน	นางสาวเกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์	
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชาประวัติศาสตร์	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์	ประธานกรรมการ
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยยันต์ รัชชกุล	กรรมการ
	อาจารย์สายชล ศักขานุกรักษ์	กรรมการ
	อาจารย์อรรถจักร์ ศักขานุกรักษ์	กรรมการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก” มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายกระบวนการสร้างความรับรู้ต่อตัวตนของชาวจีนในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง การศึกษาเน้นที่การเปลี่ยนแปลงของนิยามในบริบททางการเมืองและสังคมที่แตกต่างระหว่างช่วงสมัยการปกครองของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2480 – 2488 และ พ.ศ. 2491 - 2500) และช่วงการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2501 – 2506) คำถามสำคัญของวิทยานิพนธ์คือ (1) อะไรคือความแตกต่างระหว่าง “ความเป็นจีน” ที่ถูกนิยามโดยรัฐในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และรัฐส่งค่านิยามนั้นลงไปสู่สำนักของผู้มีเชื้อสายจีนในพิษณุโลกอย่างไร (2) ค่านิยามนั้นกระทบต่อ “ความเป็นจีน” ของผู้มีเชื้อสายจีนในพิษณุโลกอย่างไร และ (3) ค่านิยามนั้นถูกปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขในท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

การศึกษาค้นคว้านี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และนำเสนอในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์หลักฐานที่ใช้ในการศึกษานี้ มาจากการสัมภาษณ์ผู้มีเชื้อสายจีนกลุ่มต่างๆ ในพิษณุโลก และจากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารของรัฐ ตลอดจนเอกสารของท้องถิ่น

จากการศึกษา พบว่า คำนิยาม “ความเป็นจีน” ของผู้มีเชื้อสายจีนในพหุโลกมีความหลากหลายเมื่อผ่านช่วงระยะเวลาต่างๆ คำนิยามความเป็นจีน ไม่ได้เป็นการนิยามเพื่อตอบสนองกับคำนิยามความเป็นจีนของรัฐ โดยตรงเท่านั้น แต่ยังถูกสร้างภายใต้บริบทวิถีชีวิตของพวกเขาและภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวจีนด้วยกันและระหว่างพวกเขากับกลุ่มอื่นๆ

นอกเหนือไปจากกลุ่มสำเนียงภาษาแล้ว สถานะทางเศรษฐกิจสังคมและความสัมพันธ์ทางการเมืองกับรัฐไทยนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างของนิยาม ปัจจัยแวดล้อมที่แตกต่างกันในระดับต่างๆ ของผู้มีเชื้อสายจีน เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างของนิยามเช่นเดียวกันกับปัจจัยในระดับปัจเจกบุคคลด้วย

Thesis Title	Chineseness as Defined by Chinese Descendants in the Mueang District, Phitsanulok Province		
Author	Miss Ketwadee Buddhahumbhitak		
M.A.	History		
Examining Committee	Professor Dr. Nidhi Eoseewong	Chairman	
	Assistant Professor Dr. Chaiyan Rajchagool	Member	
	Lecturer Saichol Sattayanurak	Member	
	Lecturer Attachak Sattayanurak	Member	

Abstract

The thesis “ Chineseness as Defined by Chinese Descendants in the Mueang District, Phitsanulok Province” aims at an explanation of the construction of self-images of the Chinese as an ethnic minority group. The study emphasizes the changes of the definitions in the different socio-political contexts, particularly in the periods of Marshal Bhibul Songkram (1937- 1945, and 1948-1957) and that of Marshal Sarit Dhanarat (1958-1963). The main questions are (1) what are the differences between “Chineseness” as defined by the state in the different periods and how the state sent its definitions into the recognition of Chinese descendants in Phitsanulok? (2) how did they effect “Chineseness” of the Chinese descendants in Phitsanulok?, and (3) how did those definitions were modified and adapted in the local conditions ?

The study adopts the historical approach and is presented in the form of analytical description. In addition to the direct interviews with the different strata of Chinese in question, the main resources also came from official as well as local documents.

From the study, it is found that the Chinese descendants in Phitsanulok had gone through various definitions of "Chineseness" over time. The definition of "Chineseness" was not always in direct response to the definitions given by the state, but was constructed in the context of their ways of life and their relationships within the Chinese themselves and those with the non-Chinese. Moreover the dialects, the socio-economic statuses and their political allegiance to the Thai state are, to a large extent, important factors that determined the definition variations. Given the different definitions by different factors at the group entity's level, it is noteworthy that the definitions also varied and often were modified at the individual level as well.

	ชาวจีนในพิษณุโลก หลังสนธิสัญญาเบาริ่ง-ก่อนการเปลี่ยนแปลง	
	การปกครอง	58
	การเกิดขึ้นของสถาบันการศึกษาจีน	72
	สรุป	75
บทที่ 4	ความเป็นจีนได้ร่วมเจารัฐนิยมของหลวงพิบูลสงคราม	78
	ผลกระทบของนโยบายรัฐที่มีต่อชาวจีนในพิษณุโลก	85
	สรุป	104
บทที่ 5	จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ถักมินคั้ง, คอมมิวนิสต์, โลกาภิวัตน์)	107
	จอมพลสฤษดิ์ (ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาและสถาบันกษัตริย์)	109
	ความแตกต่างระหว่างกลุ่มจีนกับการนิยามความเป็นจีน	120
	ไฟไหม้เมืองพิษณุโลกและความเปลี่ยนแปลง	125
	บาตเกิดบอลกับความเป็นจีนถักมินคั้ง	128
	สรุป	135
บทที่ 6	หลากหลายชีวิตกับนิยามความเป็นจีน	137
บทที่ 7	คุณค่าชีวิตในทัศนะของผู้มีเชื้อสายจีน	149
บทที่ 8	บทสรุป	169
บรรณานุกรม		173
ภาคผนวก		184
	ภาคผนวก ก รายนามข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก	185
	ภาคผนวก ข ทำเนียบนายอำเภอเมืองพิษณุโลก	186
	ภาคผนวก ค ทำเนียบนายกเทศมนตรีจังหวัดพิษณุโลก	187
	ภาคผนวก ง ลำดับนายกสมาคมจีนพิษณุโลก	188
	ภาคผนวก จ รายนามคณะผู้ร่วมดำเนินการก่อสร้าง โรงเรียนแซหมิน	
	ในปี พ.ศ. 2464	190
ประวัติผู้เขียน		192

สารบัญภาพ

รูป	หน้า
1 ขบวนแห่การบริจาคเป็นกลของหลวงวิจารณ์ถักกิจ ณ บริเวณสะพานนเรศวร	93
2 คณะละครจีนที่แสดงเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2	101
3 โฆษณาสินค้าในพ.ศ. 2504	117
4 โฆษณาสินค้าในพ.ศ.2504	118
5 นายเตียง้าชอ(ขุนกิตติกรพานิช)ถ่ายรูปร่วมกันกับเจียงไคเช็ค	142
6 นางจอน จันทรประเสริฐทำบุญและสร้างวัด	145
7 นางจอน จันทรประเสริฐ ร่วมพัฒนากับชาวบ้าน	146

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาที่จะศึกษา

ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระราชดำริฟื้นฟู ก่อตั้งราชอาณาจักร ภายหลังการล่มสลายของราชอาณาจักรอยุธยา และสานต่อจากธนบุรี ซึ่งการฟื้นฟูครั้งนี้จำเป็นต้องมีรายได้หมุนเวียนเป็นจำนวนมากพอสำหรับการนำไปใช้ในกิจการต่าง ๆ เช่น การสร้างวัง การฟื้นฟูระบบการค้า การคมนาคม อีกทั้งฟื้นฟูพระราชอำนาจให้มีความมั่นคงทั้งทรัพย์สินและอำนาจทางการเมืองเช่นเดิม

ในสมัยนี้เอง ที่มีชาวจีนอพยพหลั่งไหลเข้าสู่สยามเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากเหตุผลภายในของประเทศจีนที่เกิดปัญหาเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ การเข้ามาของคนจีนนั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่รัฐมีความต้องการแรงงาน และเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งการเข้ามดังกล่าวได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากรัฐ นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งกรุงเทพฯ ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจของสยามเป็นอย่างมาก มีชาวจีนเป็นจำนวนไม่น้อยที่ประสบความสำเร็จในการเข้ามามีอำนาจทางเศรษฐกิจและมีฐานะความเป็นอยู่ทางสังคมที่ดีขึ้น

ชาวจีนได้กระจายเข้าไปอยู่ยังพื้นที่ต่างๆ มากมาย พิชญโลกเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยมีหลักฐานทางราชการ ในราว พ. ศ 2377 แสดงให้เห็นการอาศัยอยู่ของชาวจีนในพิชญโลกถึง 1,112 คน¹ และหากพิจารณาตามข้อมูลที่ย่างในงานศึกษาของ Skinner แล้ว จะพบว่า พิชญโลกเป็นเมืองที่มีชาวจีนหลั่งไหลเข้าไปอยู่เป็นจำนวนมาก โดยมีชาวจีนไหลล้าเข้าไปเป็นกลุ่มแรก จนกระทั่งหลังจากที่รถไฟสายเหนือถึงสถานีรถไฟพิชญโลกและเชียงใหม่ตามลำดับ กลุ่มจีนกวางตุ้ง แต้จิ๋วและแคะก็เพิ่มขึ้น เนื่องจากพิชญโลกอยู่บริเวณภาคเหนือตอนล่าง อันเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจมาช้านานแล้ว เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทางด้านทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ไม้สัก ไร่ ฝ้าย และแร่ธาตุต่าง ๆ อันปรากฏในบัญชีการจัดเก็บส่วยจากส่วนกลาง อีกทั้งยังเป็นเส้นทางค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของป่าระหว่างพรมแดนด้านหัวเมืองลาวกับภาคกลางทั้งทางบกและทางน้ำ

---

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1197. เลขที่ 52 บัญชีส่งเงินปีและผูกปี.

ในระยะแรกนั้น การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในสยาม รัฐมองคนพวกนี้ว่า เป็นพวกที่ไม่ได้ก่อให้เกิดความหนักใจแก่รัฐแต่อย่างใด คราที่ชาวจีนยังคงเสียเงินค่าผูกปีให้แก่รัฐ และประพฤติดนอยู่ภายใต้กฎหมาย นอกเสียจากชาวจีนบางส่วนเท่านั้นที่รัฐเห็นว่าเป็นปัญหา คือ ชาวจีนที่อยู่ในสถานะที่รัฐไม่สามารถควบคุมดูแลได้ เช่นผู้ที่เข้าร่วมกับสมาคมลับ หรือที่เรารู้จักกันในนามกลุ่มอั้งยี่ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เรื่อยมา ปัญหาอั้งยี่เป็นเรื่องที่น่าหนักใจในระดับหนึ่ง ในพ.ศ.2390 เกิดการรวมกลุ่มกันก่อเหตุของชาวจีน หรือในปี พ.ศ.2410 กลุ่มอั้งยี่ในภูเก็ต ได้ยกพวกตีกัน เพียงเพื่อแย่งชิงสายน้ำลำรางแร่ดิบ² แต่ต่อมาในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งต้นรัชกาลที่ 6 ปัญหานี้ก็เริ่มเบาบาง³ นอกจากนั้นผู้ที่เป็นคนในบังคับต่างคำวหรือจีนสับเซก (Subject) ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่รัฐรู้สึกว่าการจัดการได้ลำบาก แต่อย่างไรก็ดี ชาวจีนก็ได้เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับสังคมสยาม จนกลายเป็นส่วนหนึ่งในเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในช่วงการขยายตัวของเศรษฐกิจในช่วงปี 2398 ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ในสังคมสยาม เกิดการขยายตัวทางการค้า เศรษฐกิจ คนจีนมีบทบาทและฐานะมากขึ้น

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 การหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนเพิ่มขึ้นมาก บทบาทและอำนาจของชาวจีนทางเศรษฐกิจกระจายอยู่ทั่วประเทศ ความระแวงของพระองค์ คอบบทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระองค์ทรงกล่าวถึงคนจีนในฐานะที่เป็นผู้ที่อาจจะบั่นทอนความมั่นคงของชาติ เช่นการเปรียบเทียบชาวจีนเป็นอิฐแห่งบูรพทิศ มีการนำนโยบายชาตินิยมมาใช้โดยมุ่งเน้นที่การกีดกันบทบาทของชาวจีนเป็นสำคัญ แต่เหตุผลอีกประการหนึ่งที่พระองค์ใช้นโยบายชาตินิยมคือ การพยายามสร้างศัตรูของชาติเพื่อบรรเทาความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับองค์การราชการ ซึ่งเกิดจากจุดอ่อน ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยของพระองค์⁴ พระราชดำริดังกล่าว นับเป็นการเริ่มต้นการมองการดำรงอยู่ของชาวจีนในฐานะที่เป็นปัญหาของชาติ แต่อย่างไรก็ดี การเกลียดชังชาวจีนยังไม่ปรากฏในวงกว้าง อันเนื่องมาจากปัญหาหลักที่รัชกาลที่ 6 มุ่งแก้ไขในขณะนั้น คือ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ที่ส่งผลในแง่ลบต่อการใช้พระราชอำนาจ และเหตุผลอีกประการ คือ ระบบราชการและการสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นการ “ส่งสาร” ไปยังประชาชนในท้องถิ่นทั่วประเทศขาดเอกภาพ และเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ

² พลุล อังกินันท์, บทบาทชาวจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, 2515), ดูปที่ 2.

³ กล่าวโดยละเอียดในบทที่ 3 ต่อไป.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก (กรุงเทพ ฯ : มติชน, 2538), ดูปที่ 5.

จนกระทั่งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อหลวงพิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ในปลายปี พุทธศักราช 2481 นโยบายชาตินิยมของรัฐเน้นเชื้อชาตินิยม และมีเนื้อหาว่ามุ่งที่จะให้คนในชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประกอบด้วยคนที่มีเชื้อชาติเดียวกัน ผลของนโยบายดังกล่าวทำให้เกิด " พวกเรา " ซึ่งมีเชื้อไทย กับ " พวกเขา " ที่ " ไม่ไทย " ชาวจีนเองก็นับเป็นกลุ่มที่อยู่ในข่าย " พวกเขา " รัฐได้เข้ารุกรานกลุ่มชาวจีนหลายวิธี เช่นออกพระราชกำหนดกำหนดเขตหวัดห้ามคนต่างด้าวพุทธศักราช 2484 หรือการประกาศ พระราชบัญญัติช่วยอาชีพและวิชาชีพ ซึ่งจำกัดอิสระในการประกอบอาชีพอีกทั้งอิสระในการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย ซึ่งนโยบายชาตินิยมดังกล่าว นักวิชาการประวัติศาสตร์บางท่านเห็นว่า มีส่วนในการทำให้เกิดความไม่ภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ และบุคลิกภาพทางวัฒนธรรมของเหล่าคนจีนทั้งหลาย⁵

ทางเลือกหนึ่งในการก้าวพ้นภาวะสับสนและความคิดแง่ลบต่อตัวคนดังกล่าว คือ การปรับเปลี่ยนนิยามความเป็นจีนขึ้น เพื่อยืนยันต่อสถานะของตนเอง และอธิบายตัวตนของเขาให้สัมพันธ์กับสิ่งรอบตัว โดยมีนัยแฝงเพื่อได้ตอบต่อความเป็นจีนที่ถูกรัฐนิยาม และเป็นการประณามตัวคนผ่านช่องว่างของการนิยามจากรัฐ

สิ่งที่สนใจต่อมาก็คือ แม้แต่เนื้อหารายละเอียดของอุดมการณ์ชาตินิยมไทยเองก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ศัตรู หรือ พวกเขา ถูกปรับเปลี่ยนไป ตามแค่สถานการณ์แวดล้อมเช่น ในยุคหนึ่ง ศัตรูของชาติคือ เชื้อชาติจีน อีกยุคหนึ่ง ก็คอมมิวนิสต์ เป็นต้น และแม้แต่ "ความเป็นไทย" เอง ก็มีเนื้อหาที่เปลี่ยนแปลงไป ไซ้ว่าชาวจีนในยุคหนึ่งจะพยายามกลายเป็นไทยด้วยวิธีการเดียวกันตลอดเวลา จึงน่าสนใจว่า การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาดังกล่าวของแต่ละยุค ส่งผลต่อการนิยามคนของชาวจีนอย่างไร และสะท้อนให้เห็นการปรับตัวอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งเปรียบเทียบ ใน 2 ช่วงสมัย คือ ในสมัยของจอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์ และเปรียบเทียบช่วงสมัยของจอมพล ป. ทั้งในยุคแรก และยุคที่สองด้วย

ในความเป็นจริง ชาวจีนในพิษณุโลก มิได้เผชิญ กับรัฐเท่านั้น เพราะในบางครั้งด้วยกระบวนการส่งผ่านนโยบายรัฐต่อพิษณุโลก อาจแผ่วหรือแรงตามแต่เงื่อนไข บริบทที่แวดล้อมเขาตลอดเวลา คือ ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ในพิษณุโลกเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ นำไปสู่การตั้งคำถามว่า ภายใต้บริบทในท้องถิ่น และภายใต้บริบทของรัฐ รวมถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ถือตนว่าเป็นผู้มีเชื้อสายจีนในพิษณุโลกเอง นิยามความเป็นจีนมีการปรับตัว คัดแปลง หรือสร้างใหม่ บ้างหรือไม่ อย่างไร

⁵ เกษียร เตชะพีระ, แลลดลลายมังกร : รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม (กรุงเทพฯ : คบไฟ, 2537), หน้า 44.

โดยการศึกษาทั้งหมดทั้งมวลนี้ จะนำไปสู่ความเข้าใจเงินในท้องถิ่น และสะท้อนให้เห็นภาพปรากฏการณ์เกี่ยวกับเงินในประเทศไทย ซึ่งอาจนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจเงินในประเทศไทยจากมุมมองเล็ก ๆ จากเรื่องราวในจุดเล็กๆ พื้นที่เล็กๆ ที่มีประวัติศาสตร์นิพนธ์บนฐานรากของตนเอง :

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

มุ่งอธิบายกระบวนการปรับตัวของนิยามความเป็นเงิน ของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบประเด็นต่างๆดังต่อไปนี้

1. ความเป็นเงิน ในช่วงนโยบายชาตินิยมของรัฐหมายถึงอะไร ความหมายของความเป็นเงินในสมัยการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงครามและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แตกต่างกันอย่างไร และนอกจากนั้น นโยบายชาตินิยมมีกระบวนการในการถ่ายทอดไปสู่ผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง พิษณุโลกอย่างไร
2. นิยามความเป็นเงินของรัฐในช่วงดังกล่าวข้างต้น กระทบตัวคนหรืออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง พิษณุโลกอย่างไร และผู้มีเชื้อสายจีนกลุ่มดังกล่าว มีปฏิกิริยาอย่างไรต่อนิยามความเป็นเงินของรัฐ
3. ภายใต้อิทธิพลนั้น บ่งบอกให้เห็นถึงระบบคิดในกระบวนการปรับเปลี่ยนนิยามความเป็นเงินของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง พิษณุโลก ที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขที่แปรเปลี่ยนอย่างไร
4. นอกเหนือจากการโต้ตอบกับนิยามความเป็นเงินของรัฐ พวกเขาได้ปรับเปลี่ยนนิยามเพิ่มเติมหรือไม่ภายใต้เงื่อนไขใด และมีปัจจัยอื่นๆอีกหรือไม่
5. ผลจากนิยามความเป็นเงินที่ถูกนิยามมานั้น ทำให้เห็นทิศทางของการนิยามตัวตนของผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง พิษณุโลก จนปัจจุบันอย่างไร

สมมติฐานในการศึกษา

การนิยามความเป็นเงิน ของผู้มีเชื้อสายจีนนั้น เป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างความหมายต่อตัวตน ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดการกระทำ การแสดงออกให้บริบทรอบๆ รับรู้ถึงความมีอยู่แห่งตัวตนของเขา แม้จะถูกมอง หรือสร้างความหมายจากใครก็ตาม ผู้มีเชื้อสายจีนยังสามารถใช้ความเป็นเงิน อธิบายตัวตนของเขาโดยที่จัดวางให้สัมพันธ์กับเงื่อนไขรอบๆ ตัว

นโยบายชาตินิยมของประเทศไทย เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อตัวตนของผู้มีเชื้อสายจีน เป็นจินตนาการเรื่อง “ชาติ” ที่ไม่มีพื้นที่ให้แก่จีน แต่กระนั้น ความพยายามของคนจีนในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง แม้ ไม่มีพื้นที่ของความเป็นจีน ใน “ชาติไทย” จึงทำให้มีการนิยาม “ความเป็นจีน” โดยปรับปรุง ลดทอน หรือแต่งเพิ่ม ตามเงื่อนไขของนโยบายชาตินิยมที่รัฐใช้กดดันพวกเขาให้เป็นคนนอก และเงื่อนไขดังกล่าว มีช่องว่างที่ปรับเปลี่ยนไปตามแต่บริบทของแต่ละสมัย ไม่ว่าจะเป็นในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หรือจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เราจึงกล่าวได้ว่า นอกจากการเพิ่มเติม ลดทอน เปลี่ยนแปลงนิยามความเป็นจีน ที่เป็นไปตามกาลเวลาและสถานที่แล้ว เงื่อนไขของอำนาจรอบข้าง เช่น ชาตินิยมโดยรัฐไทยนั้น มีปฏิสัมพันธ์ต่อกระบวนการนิยาม “ความเป็นจีน” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สำหรับชาวจีนในอำเภอเมือง พิชณุโลกนั้น ได้รับผลกระทบจากนโยบายชาตินิยมของรัฐไม่น้อย จึงน่าที่จะมีความพยายามนิยามความเป็นจีนผ่านเงื่อนไขที่เปลี่ยนไปของนโยบายชาตินิยม เพื่อได้ตอบกับ ความเป็นจีนโดยรัฐ เช่นการแสดงตนเป็นชาวจีนที่จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และแสดงออกซึ่งความเป็นจีนของคนแบบตรงกันข้ามกับการแสดงออกของความเป็นคอมมิวนิสต์ตามคำนิยามของรัฐในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ เป็นต้น

นอกเหนือจากการนิยามความเป็นจีนที่ได้ตอบกับ “ความเป็นจีน” ที่นิยามโดยรัฐแล้ว เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของอำเภอเมือง พิชณุโลก ยังมีส่วนทำให้วิธีอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับบริบทรอบๆ เปลี่ยนไป

การศึกษาการปรับเปลี่ยนนิยามความเป็นชาวจีน ของชาวจีนในอำเภอเมือง พิชณุโลกโดยพิจารณาจากสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ แฝงผ่านคำพูด กิจกรรมประจำวัน หรือแม้แต่พิธีกรรม จะสามารถชี้ให้เห็นได้ว่า เนื้อหาความเป็นจีนในท้องถิ่นพิษณุโลกมีเนื้อหา หรือแง่มุมใดที่อาจเป็น ความเป็นจีนที่แปลก หรือหลื่อมกับเรื่องราวของชาวจีนที่ศึกษากันในท้องถิ่นอื่น หรือภาพรวมของชาวจีนทั้งประเทศ

สรุปสาระสำคัญจากเอกสารและความรู้ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา ได้เลือกศึกษาความนิยามความเป็นจีนของผู้มีเชื้อสายจีน ในชุมชนอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในการสำรวจเอกสารและงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องพบว่ามียังมีความรู้ใหญ่ๆ

3 ประการได้แก่

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับนิยามความเป็นจีน ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วนที่สัมพันธ์กัน
  - 1.1 ข้อโต้แย้งหรือเห็นพ้องต่อประเด็น "ความเป็นจีน" จากองค์ความรู้ต่าง ๆ
  - 1.2 ประเด็น ความเป็นไทย / ความเป็นชาติไทย ที่ต้องกล่าวถึงส่วนนี้เพราะผู้เขียนจะพยายามเชื่อมโยงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นจีนกับความเป็นไทยในบริบทชาติไทย เพราะการปรับตัวของนิยามความเป็นจีน น่าที่จะเกิดจากการได้ตอบต่อแนวคิดความเป็นชาติไทยด้วย
  - 1.3 ความเห็นเกี่ยวกับ การนิยามความหมายต่อตัวตนและเอกลักษณ์ชาติพันธุ์
2. องค์ความรู้เกี่ยวกับชาวจีนในประเทศไทย
3. องค์ความรู้เกี่ยวกับพิษณุโลก และสถานะของชาวจีนในพิษณุโลก

ตามรายละเอียดดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับนิยามความเป็นจีน

- 1.1 ข้อโต้แย้งและเห็นพ้องต่อนิยามความเป็นจีน ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับนิยามความเป็นจีน ในส่วนที่หนึ่ง คือส่วนที่หยิบยกกระแสความคิดที่มีปฏิสัมพันธ์กัน แลกเปลี่ยนโดยตรงโดยอ้อมเกี่ยวกับประเด็น “ความเป็นจีน” หรือเอกลักษณ์จีนในประเทศไทย งานกลุ่มนี้อาจถูกเขียนต่างภาษา ต่างกาลเวลา แต่ข้อโต้แย้งหรือข้อเห็นพ้องที่เกิดขึ้น มีความน่าสนใจและก่อให้เกิดความรับรู้และเข้าใจสถานะของคนจีนในประเทศไทยดีขึ้น งานดังกล่าวได้แก่

อิงต้เกีย : เรื่องราวของชาวจีนโพ้นทะเลทั่วโลก ของ หลิน ปิ่น แปลโดย เกษียร เตชะพีระ งานชิ้นนี้ เป็นงานที่ศึกษาอย่างกว้างขวางจากหลักฐานชั้นต้น การสัมภาษณ์ หรืออาศัยอ้างอิงจากข้อมูลผ่านการตีความแล้ว เช่น งานของ Barbara Ward (เรื่อง *Through Other Eyes*)⁶ หรืออ้างอิงข้อมูลจาก Keynote Lecture ของ Wang Gungwu

---

⁶ Ward, Barbara E., *Through Other Eyes : Essays in Understanding Conscious Models mostly in Hong Kong* (Hong Kong : Chinese University Press, 1985).

Chinese Society in Thailand : An Analytical History ของ William G. Skinner⁷ งาน
ชิ้นนี้เป็นงานที่มีอิทธิพลต่องานที่ศึกษาชาวจีนในประเทศไทยในยุคต่อมาเป็นอย่างมาก

Double Identity ของ Richard J. Coughlin ที่ได้เสนอประเด็นเกี่ยวกับลักษณะของชาวจีน
ที่สามารถเลือกแสดงออกเป็น ไทย หรือจีนก็ได้ ซึ่งแล้วแต่ผลประโยชน์ของการแสดงตน
เป็นไทยหรือจีนในสถานการณ์นั้น ๆ⁸

องค์ความรู้ที่ปรากฏในงานหลายชิ้น ของนิธิ เอียวศรีวงศ์เช่น ที่ปรากฏใน **ชาติไทย, เมือง
ไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐ และรูปแบบการจิตสำนึก, วัฒน
ธรรมความจน เป็นต้น**

องค์ความรู้ จาก **จินตนากรรมชาติที่ไม่เป็นชุมชน และ แลลอลลายมังกร** รวมข้อเขียนว่า
ด้วยความเป็นจีนในสยาม ของเกษียร เตชะพีระ

ผู้เขียนขอเริ่มต้นด้วยงานของ Skinner ประเด็นสำคัญที่ Skinner เสนอ ทำให้เกิด
การวิจารณ์ตามมา Skinner เห็นว่า ความเป็นจีนและความเป็นไทยในสังคมไทยนั้นมี
ลักษณะที่หยุนนิ่งและไม่มีความเป็นจีนชนิดที่ผสมลักษณะของความเป็นไทยอยู่ ทางเลือก
ของคนจีนก็คือ หากไม่เป็นจีนก็ต้องเป็นไทย และสังคมจีนสยามที่ผสมผสานความเป็น
ไทยและจีนนั้นไม่มีแม้ว่ารัฐไทยจะผ่อนคลายการบังคับให้เลือกข้างในการแสดงตัวเป็น
ไทย/จีน แล้วก็ตาม

เกษียร เตชะพีระ แสดงความสงสัยต่อทัศนะ ในข้อนี้ของ Skinner และเกษียรกลับ
เห็นว่า ความเป็นจีน / ความเป็นไทยอย่างสุดขั้วนั้น เกิดขึ้นภายใต้วาทกรรมชาตินิยม และ
เชื้อชาตินิยมไทย / จีน ซึ่งไม่มีพื้นที่ให้สังคมจีนสยาม ในบทความ “ ความเป็นจีนในสยาม

⁷ สกินเนอร์ จี วิลเลียม แต่ง ,พรณี อัครพลรัตน์และคณะ ผู้แปล, **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิง
วิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2529).

⁸ Coughlin, Richard J, *Double Identity: the Chinese in Modern Thailand* (New York: Oxford
University Press, 1960).

⁹ เกษียร เตชะพีระ, **แลลอลลายมังกร**.

(ตอนต้น)” และ “ความเป็นจีนในสยาม (ตอนจบ)”¹⁰ เกษียร เตชะพีระ ยกประสบการณ์จริง ซึ่งสามารถสนับสนุนได้ว่า กลุ่มจีนสยามมีตัวตนอยู่จริง และความเป็นจีนสุดๆ กับไทยสุดๆ ไม่มีอยู่จริง การแสดงความซาบซึ้งต่อเพลงที่กล่าวถึงประวัติจีนในไทยด้วยเนื้อไทย นั้น ไปกันไม่ได้โดยสิ้นเชิงกับภาพความเมินเฉยต่อเพลงจีนเนื้อจีนแท้ๆ ความเป็นจีนในทัศนะของเกษียรแท้จริงก็คือ “ความเป็นจีนสยาม” หรือ “ความเป็นเจ๊ก” ตามคำของนิธิ เอียวศรีวงศ์นั่นเอง

นิธิ เอียวศรีวงศ์เอง เมื่อมีโอกาสเขียนคำนำในแอลอคลายมังก์ ก็มีน้ำเสียงที่เห็นด้วยต่อข้อเสนอนี้ ผ่านการเสนอข้อสรุปนัยสำคัญของโครงสร้างความคิดของเกษียรในและแอลอคลายมังก์ ข้อสรุปของนิธิ กล่าวไว้โดยย่อว่า จีนสยามไม่ใช่จีน แต่เป็นผลผลิตของสังคมไทย ซึ่งตัวตนของเขามีอยู่เฉพาะในบริบทสังคมไทยเท่านั้น , “ความเป็นจีน” แบบที่เข้าใจในสมัยหลัง เป็นผลผลิตจากนโยบายสร้างชาตินิยม และ แม้ความเป็นจีน ที่ถูกนิยามให้เป็น “อื่น” โดยรัฐไทยสมัยชาตินิยมเอง ก็ดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ

Skinner กล่าวว่า มีสำนึกใหม่ ในเอกลักษณ์และความเป็นจีนของชาวจีน หลังจากการเติบโตของลัทธิชาตินิยมจีนในสยาม¹¹ มีการเน้นความผูกพันต่อบ้านเกิดเมืองนอน การเรียนรู้ภาษาจีน, การเพิ่มความเคลื่อนไหวทางการเมือง อีกทั้งมีแนวโน้มที่จะประสานความแตกแยกภายในชุมชนจีนอันจะส่งเสริมผลประโยชน์ของคนจีน

เกษียรเอง ก็เห็นในข้อนี้ว่า มีคติความเชื่อเรื่อง “ความเป็นจีน” อยู่ชนิดหนึ่งซึ่งออกมาแพร่พันธุ์มาจาก กระแสชาตินิยมก๊กมินตั๋งและชาตินิยมไทย เป็นความเป็นจีนที่พยายามรักษา ความเป็นจีน ที่สืบทอดมาจากจีนแผ่นดินใหญ่ให้มากที่สุด แม้ความเป็นจีนชนิดที่ว่านั้นไม่มีอยู่จริง¹² ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้พิจารณาตรงนี้แล้ว พบว่า ทั้ง Skinner และเกษียรเอง เห็นพ้องในประเด็นการเกิดสำนึกใหม่ ต่อความเป็นจีนที่เน้นความผูกพันกับจีนแผ่นดินใหญ่ ในช่วงเวลาที่กระแสชาตินิยมของจีนเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน

ประเด็นต่อมาที่ Skinner กล่าวไว้คือ คนจีนสมานลักษณะ (Assimilation) เข้ากับคนไทยและกลายเป็นคนไทย โดยผ่านการเปลี่ยนชื่อ นามสกุล รับราชการไทย พุคไทยให้ชัด ประเด็นนี้ของ Skinner ก็ยังพอสรุปได้ว่าการแบ่งจีน / ไทย อยู่ดี ซึ่งเรื่องนี้ หลินปิ่นและ

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 2537.

¹¹ สกีนเนอร์ จี วิลเลียม แต่ง , พรรณี จัตรพลรัตน์และคณะ ผู้แปล, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 161.

¹² เกษียร เตชะพีระ, แอลอคลายมังก์, หน้า 41 - 42.

Coughlin แสดงทัศนะที่ไม่เห็นด้วยต่อการประเมินลักษณะระหว่างจีนกับไทยและกลายเป็นไทยไปเต็มๆ

ในงาน Double Identity Coughlin เห็นว่า ชาวจีนที่อาศัยอยู่ต่างถิ่นเป็นผู้ที่มีลักษณะยืดยุ่นสูงมาก ความเข้มข้นของความเป็นไทยหรือจีน จะแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ขึ้นอยู่กับ ความสนใจหรือผลประโยชน์ในสถานการณ์นั้น ชาวจีนใช้บทบาทไทยในสถานการณ์หนึ่ง แล้วสามารถสลับกลับไปเป็นจีนได้¹³

หลินปิ่นเอง ก็เห็นว่า แม้ประเทศไทยจะถูกยกเป็นตัวอย่างของประเทศที่มีการสมานลักษณะระหว่างชาวไทยกับชาวจีนได้สำเร็จ แต่กลับไม่มีทางกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และหลินปิ่นได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างไปจากทวิลักษณ์ของ Coughlin บางประการที่น่าสนใจว่า คนจีนสามารถแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ของไทยและจีนสลับกันไปได้เหมือนการเล่นกระดานหก แต่ เอกลักษณ์ที่ชาวจีนสลับปรับเปลี่ยนไม่ได้มีเพียงสองแบบคือไทยและจีนเท่านั้น¹⁴

ซึ่งผู้เขียนคิดว่าในประเด็นนี้ เกษียรก็เห็นด้วยเหมือนกันที่ว่า เอกลักษณ์จีนไม่ใช่การสลับบทบาทระหว่างไทยจีน หรือแนวคิดทวิลักษณ์ตามแบบ Coughlin เท่านั้น งานของเกษียรกลับก้าวข้ามไปยืนยันยังจุดที่ว่า ชาวจีนในไทยเองก็เป็นผลผลิตที่ถูกหล่อหลอมไม่เพียงแต่ท่ามกลางบริบทของความเป็นไทยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบริบทของความเป็นลาว ความเป็นกระเหรี่ยง หรือความหลากหลายอื่นๆ อีกมากมาย นอกจากนั้น การนิยามความเป็นจีนด้วยตนเองก็ยังประกอบด้วยความแตกต่างนานาประการ เกษียรได้เรียกร้องให้เกิดการศึกษาที่ตั้งคำถามหรือรื้อถอน “ความเป็นจีน” ที่ไม่ยึดติดกับมายาคติ ไทย / จีน อีกด้วย

ประเด็นความเห็นในเรื่องของการปรับเปลี่ยนนิยามความเป็นจีน ในงาน อังคิเกียของหลินปิ่น อาจจะไม่ใช่งานศึกษาเฉพาะเจาะจงชาวจีนในไทย แต่ข้อสรุปและทัศนคติของหลินปิ่นที่ได้จากการศึกษาข้อมูลอย่างกว้างขวางของชาวจีนโพ้นทะเลในถิ่นต่างๆ ในหน้า 408 หลินปิ่นอ้าง ความเห็นของ Ward เกี่ยวกับความเป็นจีนว่า

¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴ หลินปิ่น, อังคิเกีย : เรื่องราวของชาวจีนโพ้นทะเลทั่วโลก (กรุงเทพฯ : คปฟ, 2540), หน้า 381.

...สิ่งที่คนท้องที่หนึ่งหรือสมัยหนึ่งในอาณาเขตอันกว้างใหญ่และประวัติศาสตร์อันไพศาลของชาวจีนเห็นว่าเป็นจีนนั้นไม่จำเป็นคอกว่าคนจีนต่างถิ่นต่างสมัยจะต้องพลอยรับรองว่าเป็นจีนไปด้วย¹⁵

ความเป็นจีน ในทัศนะของ Ward เห็นว่า คือวิธีการอธิบายพฤติกรรมและการจัดตั้งทางสังคมเกือบทั้งหมด หากเขาอธิบายสิ่งใด ๆ ก็ตามที่เขายึดถือ เขาจะอธิบายด้วยวิธีการนิยามตัวตนของเขาทันที ว่าที่เขาทำอย่างนี้ก็เพราะเขาเป็นคนจีน สรุปจากตรงนี้ ก็คือ ความเป็นจีนในความเป็นของ Ward คือสิ่งที่ใช้อธิบายพฤติกรรมและการจัดตั้งทางสังคมของพวกเขา และไม่ใช่สิ่งที่เป็นมาตรฐานตายตัว หากแต่เมื่อเงื่อนไขของพื้นที่และเวลาต่างกัน ความเป็นจีนนั้น ก็อาจต่างกันด้วย ซึ่งข้อนี้ หลิน ปันเองก็เห็นด้วยว่า การที่ชาวจีนใช้ชื่อ “จีน” เป็นแม่แบบอธิบาย คาคการณ์ และให้ความชอบธรรมแก่พฤติกรรมของตัวก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของความเป็นจีน หลิน ปันยังเพิ่มเติมว่า รายละเอียดของมันเป็นอาจผันแปรแตกต่างกันจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง และจากกลุ่มหนึ่งไปอีกกลุ่มหนึ่ง นอกจากนั้น หลิน ปันยังลงข้อสังเกตอย่างเอกลักษณ์ ความเป็นจีนของชาวจีนบางกลุ่มในทัศนะของหลิน ปันว่า “วัตถุนิยม” กับ “การหาเงินคล่อง” อีกทั้ง “ความหวงแหนภาษา”¹⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ไว้อย่างชัดเจนว่า “ความเป็นจีน” ในไทย ตามตัวอย่างเช่น ความหมายในการจัดงานตรุษจีน “เอาเข้าจริงก็ไม่เหมือนที่เขาทำกันในประเทศจีน” และ “ความเป็นจีน” นั้น ใน 10 – 15 ปีก่อน ไม่ใช่สิ่งที่พึงแสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง แต่ในปัจจุบัน “ความเป็นจีน” กลับเป็นสิ่งที่คนไทยเกือบทุกระดับชั้น ยอมรับได้ง่ายๆ พอสรุปได้ว่า ความเป็นจีน ในบริบทสังคมไทย มีลักษณะที่ยึดถือและนำไปแสดงออกต่างจากในประเทศจีน พ้องกันกับ Ward และ หลิน ปัน และในขณะเดียวกัน นิธิกล่าวไว้โดยตรงว่า มีกระบวนการปรับทัศนะที่มีต่อ “ความเป็นจีน” ตามเวลาที่ต่างไป และกล่าวโดยอ้อมว่า มีการปรับ “ความเป็นจีน” ดังกล่าวตามเงื่อนไขของปัจจัยแวดล้อมที่ต่างไปด้วย¹⁷

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *วัฒนธรรมความจน* (กรุงเทพ : แพรวล้านกพิมพ์, 2541), หน้า 80 – 81.

จากการพิจารณาความเห็นต่อ “ความเป็นจีน” ที่ปรากฏในงานศึกษาต่างๆ ทำให้ผู้เขียนค่อนข้างเข้าใจ “ความเป็นจีน” ในระดับหนึ่งดังนี้ว่า ชาวจีนในประเทศไทย ไม่ใช่ชาวจีนในแผ่นดินใหญ่ หรือแม้แต่ชาวจีนพลัดถิ่นที่ใดๆ ของโลก ชาวจีนในประเทศไทยเป็นผลผลิตในสังคมไทย ไม่ใช่ไทย และไม่ใช่จีน คือเป็นจีนสยาม ตามคำของเกนยีร หรือเป็นเจ๊กตามคำของนิธิ ดังนั้น ความเป็นจีนของชาวจีนในประเทศไทย จึงเป็นสิ่งประดิษฐ์เฉพาะที่พวกเขาสร้าง เพื่อเอาไว้อธิบาย พฤติกรรมแห่งความเป็น “พวกเราชาวจีน” ในบริบทของสังคมไทยและโดยนัยะทางอ้อม เพื่อจัดวางความสัมพันธ์กับบริบทรอบๆ ตัวที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพวกเขา แต่นอกจากนั้น ผู้เขียนคิดว่า กระบวนการนิยาม “ความเป็นจีน” ในประเทศไทย ยังมีการปรับเปลี่ยนความหมายตลอด จากเวลา ณ ขณะหนึ่ง สู่อีกขณะหนึ่ง จากกลุ่มหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง ตามแต่โอกาสจะเปิดให้ชาวจีนแสดงตัวตนของเขาเมื่อไรเท่านั้น นอกจากนี้ เมื่อเราจะกล่าวว่าความเป็นจีนของชาวจีนในประเทศไทยเป็นผลผลิตของสังคมไทยแล้ว เราก็ควรกล่าวได้ด้วยว่าการปรับเปลี่ยนค่านิยมของ “ความเป็นจีน” ของพวกเขา ยังผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงทางเงื่อนไขของรัฐไทยและบริบทเฉพาะในถิ่นที่เขาอาศัยอยู่จริงอีกด้วย

1.2 ประเด็นความเป็นไทย / ความเป็นชาติไทย ดังที่กล่าวไปแล้วในตอนต้นว่าผู้เขียนต้องหยิบยกเอา ประเด็นความเป็นชาตินี้มากล่าวถึง เพราะ ผู้เขียนเชื่อว่า การปรับตัวของนิยามความเป็นจีนในช่วงหนึ่ง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการขยับก้าวล่วงเข้ามาของแนวคิดชาติ โดยเฉพาะสำหรับชาวจีนในประเทศไทยแล้ว ชาตินิยมมีผลต่อการสร้างความเป็นอื่น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวอ้างถึง ความเป็นชาติใน Imagined Community ของ Benedict Anderson ว่า “ความเป็นชาติและชาตินิยมนั้น เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เฉพาะทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง” ¹⁸ และ Anderson ได้อธิบายสิ่งที่เรียกว่าชาติในงานของเขาว่าสมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชนที่เรียกว่าชาติ ที่เรากำลังนึกถึง คือคนที่เราไม่เคยรู้จัก ไม่มีวันจะรู้จัก และไม่มีวันจะรู้อะไรเกี่ยวกับตัวเขาเลย ชาติ จึงเป็นเพียงจินตนาการเท่านั้น ซึ่งจินตนาการนี้เป็นจินตนาการที่ก่อให้เกิดการแบ่งเป็น พวกเรา หรือพวกเรา ชาวจีนในประเทศไทย ตกอยู่ในวังวนของชาติในส่วนที่ว่า จนกลายเป็น “พวกเรา” ในบริบทชาตินิยมทางราชการตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ลงมา โดยเฉพาะสมัยหลวงพิบูลสงคราม

¹⁸ อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก, จาก Benedict Anderson, *Imagined Communities*, 1983 : 13.

ความเห็น ของธงชัย วินิจจะกุล ในคำนำให้แก่ ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและ อนุสาวรีย์ กล่าวว่า ความเป็นชาติ ย่อมมีความหมายใหญ่หลวงเกี่ยวข้องกับ อัตลักษณ์ หรือ คุณสมบัติของคนไทย ของสังคมไทย ว่าเคยเป็นมา หรือจะผันผวนไปอย่างไร นี่คือนสิ่งที่ ธงชัยกล่าวถึงความหมายของชาติไทย สำหรับประเด็นความเป็นจีน ในบริบทของความเป็นไทย ผู้เขียนคิดว่า น่าสนใจอยู่ตรงที่ความเป็นชาตินั้น เป็นสิ่งประดิษฐ์หรือจินตนากรรมที่ไม่มีบทบาทของชาวจีนในจินตนากรรมนั้น ๆ จากการศึกษาจินตนากรรมชาติในแบบเรียนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แทบไม่มีตอนใดเลยที่ให้พื้นที่แก่ชาวจีนในประเทศไทย ชาวจีนจึงมีบทบาทที่อยู่นอกจินตนากรรมนั้นๆ เขาไม่มีสิทธิแม้แต่จะจินตนาการออกว่าเขาจะมีที่มาจากเทือกเขาอัลไต หรือจินตนาการถึงความเป็นชาวไทยได้อย่างไร ความเป็นชาติไทย ของรัฐไทย จึงไปรุกรานพื้นที่แห่งตัวตนของความเป็นจีน และในมุมกลับกัน การศึกษา การปรับตัวของความหมายหรือนิยามของความเป็นจีน จำเป็นต้องเข้าใจปฏิสัมพันธ์กับความเป็นไทย ในเงื่อนไขต่าง ๆ อย่างแยกกันไม่ได้ด้วย

1.3 การนิยามความหมายต่อตัวตน และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สำหรับประเด็นนี้ ผู้เขียนเห็นว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องย้อนไปดูในส่วน ความสำคัญที่มาของปัญหา ที่ผู้เขียนกล่าวอ้างไว้ว่า เกษียร เตชะพีระกล่าวถึงผลกระทบจากกระบวนการชาตินิยม เชื้อชาตินิยม เป็นส่วนที่ทำให้เอกลักษณ์ชาติพันธุ์ของคนกลุ่มน้อย มีลักษณะที่ไม่งอกงาม ก่อนที่ผู้เขียนจะกล่าวต่อไป จำเป็นจะต้องชี้ว่า คนจีนก่อนหน้านั้นโยบายเชื้อชาตินิยม ในทัศนะของผู้เขียนไม่ได้เป็นคนนอกของสังคมไทย หรือเป็นคนกลุ่มน้อยชายขอบทำนองเดียวกันกับกระเหรี่ยง หรือชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ แต่อย่างไร แต่ความเป็นคนกลุ่มน้อยในที่นี้ หมายถึง ความเป็นจีนในสายคาของรัฐบาลแบบชาตินิยม ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ลงมา ซึ่งผู้เขียนจะพยายามชี้ให้เห็นในงานศึกษาต่อไป แต่อย่างไรก็ตามสำหรับประเด็นนี้ ผู้เขียนได้อ่านงานศึกษาสองเรื่อง ที่ได้กล่าวถึงการให้นิยามต่อตัวตน ความหมายของชาติพันธุ์ โดยมีกรณีศึกษาชาวเขา เนื่องจากว่ามีหลายประเด็นที่ผู้เขียนคิดว่า มีลักษณะร่วมที่ไปกันได้กับสถานะของชาวจีนในประเทศไทย ในยุคการแบ่งแยกให้เป็น “อื่น” งานชิ้นแรกก็คือ ปัญหาการนิยามความหมายของป่า และการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ “กรณีศึกษาชาวลาหู่” ของสมบัติ บุญคำเยื้อง ซึ่งกล่าวถึงชนกลุ่มน้อยที่ถูกนิยามความหมายให้มีความหมายตามวิธีคิดของคนกลุ่มใหญ่ทำให้พวกเขาเกิดความ

¹⁹ สมบัติ บุญคำเยื้อง, “ปัญหาการนิยามความหมายของป่า และการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ : กรณีชาวลาหู่”, วิทยานิพนธ์ สาขาการพัฒนาลังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไม่มั่นใจต่อความมั่นคงของชีวิตและความมั่นใจต่อความเป็นชาติพันธุ์ เมื่อเผชิญกับการถูกนิยาม เขาก็ได้พยายามนิยามตัวตนของเขาใหม่ เป็นการต่อสู้เพื่อความมั่นใจและมั่นคงในชีวิต อีกทั้งเป็นการพยายามแข่งชิงการควบคุมการจัดการทรัพยากรด้วย

ส่วนที่น่าสนใจในงานฉบับนี้ ก็คือส่วนที่กล่าวอ้างถึงเนื้อหา ในงาน ของ Peter Berger และ Thomas Luckmann เรื่อง *The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge*²⁰ ซึ่งงานชิ้นนี้เสนอว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ต้องรับรู้ความจริงทางสังคม หรือโลกความจริงภายนอก จากประสบการณ์ของตัวเองที่ประสบเผชิญในวิถีชีวิตประจำวันตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่และกลายเป็นนิสัย ความจริงทางสังคมยังสร้างแนวคิดที่ช่วยหล่อหลอมให้มนุษย์ในฐานะ “ปัจเจกบุคคลผู้ถูกกระทำ” สร้างสามัญสำนึก ในการตีความ ตัดสินและยอมรับความจริงทางสังคมแต่อย่างไรก็ตาม การมองความจริงทางสังคมที่ดูเหมือนว่าจะมีพลังในการครอบงำกำหนดวิถีชีวิตประจำวันให้เป็นไปตามที่โลกแห่งความจริงภายนอกต้องการ อาจไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะในบริบทและเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลาสถานที่และสภาพแวดล้อมบางประการ มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล ก็สามารถตระหนักรู้ ต่อความจริงและความหมายของความจริงทางสังคม และ ประสมประสานสร้างความจริงนั้นให้สอดคล้องกับชีวิต

งานชิ้นที่สองได้แก่ พิธีกรรมเพื่อสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ ของชาวเขาเยากจน : การศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าลีซอ ในจังหวัดเชียงใหม่ ²¹ของทวิช จตุรพฤกษ์ ทวิช ได้เสนอว่า การนิยามความเป็นลีซอ และการยืนยันถึงลักษณะเฉพาะของกลุ่มเป็นประเด็นปัญหาสำคัญ พิธีกรรม เป็นวิธีการที่ชาวบ้านผลิตขึ้นมาเพื่อนิยามความเป็นคนลีซอ “ใหม่” เพื่อปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ ตีความสำนึกชาติพันธุ์ ตลอดจนปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและบทบาททางสังคม ส่วนที่ผู้เขียนคิดว่าสำคัญในงานของทวิช

²⁰ อ้างอิงเนื้อหา โดยพิจารณาประกอบกับ บทความ “กระบวนการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม” โดย อภิญา เพื่องฟูสกุล ใน *วารสารร่วมพฤษภา*, ปี 6 ฉบับ 21 (เม.ย.-มิ.ย), 2530 จากการเรียบเรียงเนื้อหาสำคัญ จาก *The Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* โดย Peter Berger และ Thomas Luckmann.

²¹ ทวิช จตุรพฤกษ์, “พิธีกรรมเพื่อสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ของชาวเขาเยากจน : การศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าลีซอในจังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์ สาขาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.

คือการพูดถึงงานศึกษาของ Nicholas Tapp ที่กล่าวถึงการสร้างกลไกทางความคิด (Heuristic Device)²² ในการปรับตัวเพื่อต่อสู้กับวิกฤติทางวัฒนธรรม โดยศึกษาถึงการผลิตซ้ำซึ่งจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ในความหมายใหม่²³ Tapp เห็นว่า ประวัติศาสตร์ที่แท้จริงของม้ง ไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ หรือสิ่งที่ป็นระบบคิดในการแสดงตัวว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไร และสามารถอธิบายได้ว่าความสัมพันธ์กับชนเผ่าอื่น ๆ เป็นอย่างไร ซึ่งในประเด็นนี้เราสามารถนำไปปรับใช้ในการศึกษาระบบคิดของชาวจีนในประเทศไทยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่ลักษณะเฉพาะภายนอก เช่น ภาษา เครื่องแต่งกาย ที่วันเวลาผ่านไปอาจเปลี่ยนไป หรือสามารถซ่อนแปลงได้ จิตสำนึกประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากสถานะที่เกิดความขัดแย้ง เจริญโครงสร้าง โดยมีการจัดประเภทตนเองให้มีลักษณะต่างๆ เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์กับคนอื่นที่เกี่ยวข้องว่าเขาเป็นใคร แตกต่างจากคนอื่นอย่างไร

การศึกษาเกี่ยวกับนิยามความเป็นจีนของผู้เขียน คงจะได้ใช้ประโยชน์จากการมองค้นไปถึงความเป็นจีน ว่ามีอะไรซ่อนอยู่บ้าง โดยศึกษาในส่วนที่เป็นระบบคิดในจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ เพราะอย่างที่ Tapp กล่าว ความเป็นลักษณะภายนอกของจีน เช่น ภาษา หรือการแต่งกาย อาจเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ง่าย แต่เนื่องจากการซ่อน หรือแปลงเพื่อตอบโต้กับความเป็นจีนชุดที่รัฐสร้างให้เป็นคัมมา ลักษณะภายนอกของความเป็นจีนจึงไม่ใช่สิ่งดูง่ายอีกต่อไป มีเพียงแต่ นิยามที่เกิดขึ้นโดยเราต้องตีความหาคำที่แฝงในคำพูด อารมณ์ ความรู้สึก กิจกรรมประจำวัน การแสดงออกต่อสาธารณะ เช่น พิธีกรรม ขบวนแห่หรือนาฏกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

สำหรับส่วนที่งานศึกษาทั้งสองเล่มไม่ได้ช่วยมากนัก ก็คือ การพูดถึงทางเลือกในการปฏิบัติตนได้ตอบต่อความจริงทางสังคม เพราะชาวลาหู่ของทวิช กับชาวม้ง ของ Tapp ถูกเสนอว่ามีทางเลือกเพียงสองทาง คือ กลายเป็นไทยเสีย หรือ คงความเป็นตัวคนไว้อย่างเดิมเป็นส่วนใหญ่เพราะในความเห็นของผู้เขียน เจื่อนใจที่รัฐสร้างแก่ชาวจีนมีความยึดหยุ่นและช่องว่างมากกว่า ความเป็นคนชายขอบ แบบของม้งหรือลาหู่ ซึ่งผู้เขียนจะชี้ให้เห็นในวิทยานิพนธ์ต่อไป

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

²³ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนั้น ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นในหัวข้อความสำคัญและที่มาของปัญหา การปรับนิยามความเป็นจีนนั้น สัมพันธ์กับการมองตัวตน มองเอกลักษณ์ของตนเอง ความเป็นตัวคนนี้ หรือที่เรียกในทางสังคมศาสตร์ อัตลักษณ์ มีสองความหมาย คือ ความหมายแรกเป็นการนิยามพวกเราว่าเหมือนกันอย่างไร และความหมายที่สอง การอธิบายว่าพวกเขาแตกต่างจากเราอย่างไร²⁴ ประเด็นอัตลักษณ์นี้ ได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายโดยนักทฤษฎีทางจิตวิเคราะห์ ผู้ที่ใช้เป็นคนแรกคือ Erik H. Erikson แต่เป็นไปในลักษณะเฉพาะบุคคลที่เกิดสำนึกต่อความเป็นตัวตน แต่เมื่อ อัตลักษณ์ถูกใช้โดยนักมานุษยวิทยา ความเป็นตัวตนถูกพิจารณาด้วยเงื่อนไขที่เน้นไปใน ด้านบริบททางสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น (individual's social and cultural surrounding) กลุ่มงานที่เด่นคือ งานของนักคิดสกุล Phenomenology ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถรับรู้ “ความจริง” (Truth) ของโลกภายนอกได้โดยตรง แต่ต้องรับรู้ผ่านกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ซึ่งผ่านการหล่อหลอมโดยกระบวนการทางสังคม²⁵ ดังเช่น งานของ Thomas Luckmann กับ Peter Berger ที่อ้างข้างต้นและนักคิดกลุ่ม Postmodernism เมื่อผู้เขียนได้อ่านงานศึกษาเหล่านี้ มีบางประเด็นได้กล่าวถึงข้อโต้แย้งระหว่างกลุ่ม Essentialist กับ Non – Essentialist โดยกลุ่มแรกเห็นว่า ความเป็นตัวตนเป็นสิ่งที่ตายตัว แต่กลุ่มหลังเห็นว่า เป็นสิ่งที่มีขอบเขตเลื่อนไหลได้ ไม่หยุดนิ่งตายตัว การนิยามความเป็นตัวคนหรือกลุ่มของพวกเรา เป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุด เป็นผู้นิยาม หรือถูกนิยามไปพร้อมๆกัน ผู้เขียน จึงเลือกที่จะมอง นิยามความเป็น “พวกเราชาวจีน” ในฐานะที่เป็นกระบวนการไม่สิ้นสุด มีการปรับเปลี่ยนตลอดเวลา โดยถูกนิยามและนิยามตนเองไปพร้อมกัน

2. องค์ความรู้เกี่ยวกับชาวจีนในประเทศไทย

สำหรับหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้แบ่งกลุ่มงานเขียนออกเป็นประเด็นๆ และไม่ได้หมายความว่าแต่ละประเด็นจะไม่เกี่ยวข้องกัน เพื่อความสะดวกในการจัดเป็นหัวข้อ ผู้เขียนจำเป็นต้องตัดความบางประการออกไปบ้าง หากสามารถอ้างอิงได้ในประเด็นอื่นๆ ที่ใกล้เคียง

²⁴ รายละเอียดใน Kathryn Woodward, (ed.), *Identity and Difference* (London: Sage, 1997) และ Alan Bernard and Jonathan Spencer, (eds.), *Encyclopedia of Culture Anthropology* (New York: Route Ledge, 1998).

²⁵ อภิญา เฟื่องฟูสกุล, “กระบวนการสร้าง “ความรู้เกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม”, *วารสารร่วมพฤษภ*, ปี 6 ฉบับ 21 (เม.ย.-มิ.ย), 2530.

ชาวจีนในประเทศไทย

มีงานศึกษา บทความทางวิชาการมากมายที่กล่าวถึง ชาวจีนในประเทศไทย ที่เขียนโดยนักวิชาการไทย และนักวิชาการต่างประเทศ สำหรับหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะแบ่งงานต่างๆ ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มงานที่ศึกษาชาวจีนในประเทศไทยในด้านต่างๆ ที่ไม่ได้ใช้ Historical Approach กับกลุ่มงานศึกษาชาวจีนในประเทศไทย ที่ใช้ Historical Approach²⁶

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ งานศึกษาชาวจีนในประเทศไทยที่ไม่ใช้ Historical Approach การศึกษาลักษณะด้านต่างๆ ของชาวจีน เช่น ศึกษาความเชื่อ ขนบประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรม การแต่งกาย อาหาร มีการตีพิมพ์เผยแพร่ออกมามากมาย สามารถหาอ่านได้ง่าย เป็นงานศึกษาที่มุ่งให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านที่มีข้อมูลที่ค่อนข้างหลากหลาย เช่น

ด้านศาสนา ความเชื่อของชาวจีน เป็นการศึกษาหาข้อมูลทั้ง ความเชื่อและศาสนาที่คนจีนยึดถือ แสดงออก ตัวอย่างของหนังสือในกลุ่มนี้ได้แก่หนังสือเรื่อง ความเชื่อชาวจีน²⁷, ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมของชุมชนชาวจีน, เถาอุกง เทพเจ้าแห่งการค้าขายของจีน²⁸, ประวัติวัฒนธรรมจีน²⁹ เป็นต้น และสำหรับงานที่เด่นในด้านนี้ ที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากเกี่ยวกับการค้นคว้าข้อมูลทีละเอียดและค่อนข้างแม่นยำครอบคลุมในเรื่อง ประเพณีวัฒนธรรมพิธีกรรมความเชื่อของคนจีนในประเทศไทย ได้แก่งานของ จิตรา ก่อมนันทเกียรติเช่นเรื่องความรู้เรื่องจีนจากผู้เฒ่า, บ่วง ลือ ชู อี้ และ ดิ่ง หนั่ง เกีย เป็นต้น

ด้านการจัดตั้งทางสังคม เป็นงานที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ การรวมตัวกันเป็นสมาคม ชมรม ที่มาของแซ่ หรือวงศ์ตระกูล ตัวอย่างของงานในกลุ่มนี้ได้แก่หนังสือเรื่อง สืบกำเนิด 225 แซ่เท่าที่พบ

²⁶ วิธีการทางประวัติศาสตร์.

²⁷ พรินา บรูมฟีลดิ, หยกแดง แบล, โรดิซวง นาคอน บรรณาธิการ, ความเชื่อชาวจีน (กรุงเทพฯ: พิมพ์วาด, 2532).

²⁸ พิรยุทธ สุเทพศิริ, เถาอุกงเทพเจ้าแห่งการค้าขายของจีน (กรุงเทพฯ: สร้อยทอง , 2540).

²⁹ ล. เสถียรสุด, ประวัติวัฒนธรรมจีน, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก. ไก่, 2529).

เห็นในเมืองไทย³⁰, คน แซ่เต๋ , คน แซ่กวน³¹ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีหนังสือที่ออกเป็นที่ระลึกแก่ระบบชีวิตของชาวจีน หนังสืออนุสรณ์วันครบรอบเซซิด หรือหนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศ พ

ด้านภาษา เป็นงานที่มุ่งแนะนำให้รู้จัก ภาษิตจีน หรือวิธีการเรียนภาษาจีน ไวยากรณ์จีนเช่น หนังสือเรื่อง การศึกษาการใช้คำลักษณะนามของชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย,หรือเรื่องพฤติกรรมสื่อสารเป็นต้น

ด้านสถิติ เป็นงานสำรวจจำนวนชาวจีนในประเทศไทย ซึ่งปัจจุบัน การแยกว่าใครเป็นจีนหรือไทยอย่างเป็นทางการค่อนข้างสำรวจได้ยากแล้ว จะมีแต่ข้อมูลสถิติของจีนที่ถือใบสัญชาติต่างดาวเท่านั้นที่พอจะสำรวจได้ ซึ่งก็มักเป็นการสำรวจโดย สถานีตำรวจในท้องถิ่นนั้น หรือโดยเทศบาลเมืองนั้น ๆ

กลุ่มที่ 2 คืองานศึกษาชาวจีนในประเทศไทย ที่ใช้ Historical Approach งานกลุ่มนี้เป็นงานที่ผ่านการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและเรียบเรียงโดยศึกษาปรากฏการณ์โดยพิจารณา การเปลี่ยนแปลงของเวลาและพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ พอที่จะแบ่งได้ตามลักษณะเน้นของการศึกษากว้าง ๆ ดังนี้

งานการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา ของชาวจีนในประเทศไทย และเรื่องราวอื่น โดยกว้าง เช่น ชาวจีนในประเทศไทย³² ที่ขจัดภัย บุษยพัฒน์ เป็นผู้รวบรวม หรือเรื่อง ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย และในภูมิภาคที่เฉาซัน สมัยที่สอง ทำเรือซานโถว ค.ศ. 1860 -1949 (พ.ศ.2403-2492)³³ งานในกลุ่มนี้มักเป็นงานที่พูดถึงชาวจีนว่าอพยพมาอย่างไร ทำอะไรบ้าง ซึ่งเป็นเรื่องราวที่มาของชาวจีนโดยกว้าง

งานการศึกษาบทบาทของชาวจีน ที่มีต่อรัฐ เป็นการพูดโดยยี้คว่าชาวจีนเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลง และมีบทบาทมากในด้านต่าง ๆ งานในกลุ่มนี้เช่น บทบาทชาวจีนในประเทศไทย

³⁰ บุญศักดิ์ แสงระวี, สืบก่าเนิด 225 แซ่ (เท่าที่พบเห็นในเมืองไทย)(กรุงเทพฯ : อักษรวัฒนา,2535)

³¹ จอห์นงวน, คนแซ่กวน (กรุงเทพฯ : วิทวัส, 2522).

³² ขจัดภัย บุษยพัฒน์,ชาวจีนในประเทศไทย (พระนคร : แพร่พิทยา,2517).

³³ สุภางค์ จันทวานิช และคณะ, ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคที่เฉาซัน : รายงานการวิจัย (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534).

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³⁴ ของ พลกุล อังกินันท์ หรือวิทยานิพนธ์ของ มัลลิกา เรืองระพี เรื่อง บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์³⁵

งานการศึกษาที่ศึกษาการเมืองของชาวจีนในประเทศไทย มุ่งที่ศึกษาการเมืองในของชาวจีนในประเทศไทย ที่ส่งผลทั้งในกลุ่มจีนเอง หรือส่งผลกระทบต่อรัฐ เช่นงานศึกษาถึง อังยี ตมาคมลับหรือ ขบวนการชาตินิยมจีนในเมืองไทย งานในกลุ่มนี้ที่น่าสนใจ เช่น การเมืองจีนสยาม : การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเล ค.ศ. 1924 - 1941³⁶ โดยเออิจิ มูราชิม่า สำหรับงานชิ้นนี้ส่วนที่น่าสนใจอยู่ที่ บทบรรณาธิการ ของวรศักดิ์ มหัทธโนบล ที่กล่าวว่า กระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของจีน เป็นเพราะความผูกพันในความเป็นจีนอย่างเหนียวแน่น แต่อย่างไรก็ตาม วรศักดิ์ เห็นว่าจีนสยามผูกพันกับความเป็นไทยมาก และความเป็นไทยในสมัยนั้นก็มีความมากกว่าความเป็นจีน จีนสยามจึงได้ปรับรูปแบบของตนให้มีความเป็นไทย และแม้จะมีความเป็นไทย และแม้จะมีการพยายามรักษาความเป็นจีนของตนเอาไว้แต่ก็มีข้อจำกัด และล้มเหลวในการขยายอำนาจความเป็นจีนให้คนรุ่นหลัง จนวรศักดิ์คิดว่าความเป็นจีนจะสลายไปในที่สุด เหลือแต่ร่องรอยทางวัฒนธรรมเท่านั้น ผู้เขียนคิดว่า ความเห็นของวรศักดิ์ ก็เป็นสิ่งที่พิสูจน์ว่าเป็นจริงหรือไม่เมื่อทำการศึกษาคือต่อไป

งานการศึกษาที่เน้นนโยบายรัฐที่มีต่อชาวจีน ในด้านต่างๆ งานศึกษากลุ่มนี้มีเป็นจำนวนมาก เช่น นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย ของวิยะดา ทองมิตร, ผูกปี : การจัดเก็บเงินค่าแรงงาน

³⁴ พลกุล อังกินันท์, บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 3.

³⁵ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจสังคมและศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

³⁶ เออิจิ มูราชิม่า, วรศักดิ์ มหัทธโนบล แปลและบรรณาธิการ, การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1925-1941 (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

การเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยศรัศมี ชูสวัสดิ์³⁷ นโยบายรัฐที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2475–2500) ของภูวคณ ทรงประเสริฐ³⁸

งานเขียนเหล่านี้ ผู้เขียนจะได้ประโยชน์จากการศึกษาชาวจีนในสายตาของรัฐ โดยอาศัยข้อมูลชั้นต้น หรือข้อมูลพื้นฐานที่ปรากฏในงานเหล่านี้ และนำเสนอข้อได้ระดับหนึ่ง เพราะเป็นงานระดับวิทยานิพนธ์หลายชิ้น ผ่านการวิเคราะห์ ข้อมูลทั้งชั้นต้นชั้นรองมากพอสมควร

งานศึกษาที่เน้นพิธีกรรม งานในกลุ่มนี้ส่วนมากเป็นงานในด้านสังคมศาสตร์ และมานุษยวิทยา เป็นงานที่มุ่งวิเคราะห์ความหมายแฝงในพิธีกรรม การแสดงออกซึ่งตัวตนของชาวจีนผ่านพิธีกรรม เช่น วิทยานิพนธ์ของยุทธนา วรณปิติกุล เรื่อง พิธีกรรมกินเจในสังคมชาวจีนภาคใต้ กรณีชาวจีนใน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา³⁹ ซึ่งเป็นงานในสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

งานศึกษาที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนในประเทศไทย กับกลุ่มอื่น เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพของสาวิตรี ทัพพะสุต เป็นต้น จากการสำรวจพบว่ามีหนังสือและโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทความอีกหลายเรื่อง ที่แสดงความคิดเห็นและวิเคราะห์ข้อมูลของชาวจีนในประเทศไทยได้เป็นอย่างดี เช่น บทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “เจ๊ก ในวัฒนธรรมไทย” โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์⁴⁰ บทความเรื่อง “บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากร”⁴¹ โดยณรงค์ พ่วงพิศ หรือแม้แต่ เรื่อง “ภาษีผูกปี้จีน”⁴² โดยชลิต หงสกุล เป็นต้น

³⁷ ศรัศมี ชูสวัสดิ์, “ผูกปี้ : การจัดเก็บเงินค่าแรงงานเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์”, วิทยานิพนธ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

³⁸ ภูวคณ ทรงประเสริฐ, “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2475-2500)”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

³⁹ ยุทธนา วรณปิติกุล, “พิธีกรรมกินเจในสังคมชาวจีนภาคใต้ : กรณีชาวจีนใน อ. ตะกั่วป่า จ. พังงา”, วิทยานิพนธ์ สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.

⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เจ๊กในวัฒนธรรมไทย”, มติชนสุดสัปดาห์ (2540) : ฉบับวันที่ 18 กรกฎาคม.

⁴¹ ณรงค์ พ่วงพิศ, “บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากร”, วารสารธรรมศาสตร์, (ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519).

⁴² ชลิต หงสกุล, “ภาษีผูกปี้จีน”, สรรพากรศาสตร์ (2525): 5.

3. องค์ความรู้เกี่ยวกับ พิชญโลก และ ชาวจีนในพิชญโลก

พื้นที่ที่ใช้สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ผู้เขียนจะกล่าวถึงสถานะของพิชญโลกตามช่วงเวลาที่ผ่านมาดังนี้

พิษณุโลกในสมัยสุโขทัยและอยุธยา มีฐานะที่แปรเปลี่ยนสถานะทางการเมืองไปตลอดเวลาแล้วแต่ว่า ศูนย์อำนาจใด จะสามารถแผ่อำนาจมาได้ บางครั้งตกอยู่ใต้อิทธิพล สุโขทัย เมื่อสุโขทัยอ่อนแรงลงไป ก็อยู่ภายใต้อยุธาบ้าง พม่าบ้าง ความสำคัญของพิชญโลกที่มีต่อเมืองเหล่านั้นก็เป็นไปในด้านยุทธศาสตร์ บ้าง เศรษฐกิจบ้าง ต่อมาพิษณุโลกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หลังจากผ่านศึกอะแซหุ่นก็แล้ว ก็ลดความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ลง แต่ยังมีบทบาทสำคัญอยู่ในเรื่องเศรษฐกิจ พิชญโลกเป็นดินแดนที่มีการอยู่ร่วมกันของเชื้อชาติที่เจอความเปลี่ยนแปลงของชีวิตจากภัยสงครามมากมาย ไม่ว่าจะเป็นชาวลาวโซ่ง ลาวล้านช้าง ญวน มอญ หรือกลุ่มอื่น เช่น จีน อเมริกัน อินเดีย ปากีสถาน จวบจนสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองแบบมณฑลของพิษณุโลก ส่งผลแก่การเพิ่มพูนความผูกพันระหว่างส่วนกลางกับพิชญโลก และจนกระทั่งรวมเป็นส่วนหนึ่งของชาติในกระบวนการสร้างชาติของรัฐ

สำหรับงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก มีดังนี้

ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์พิษณุโลกในยุคสุโขทัย งานที่ศึกษาที่เด่นได้แก่ เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย⁴³ และ โบราณคดีนครไทย ของศรีศักร วัลลิโภดม, พิชญโลกกับอาณาจักรสุโขทัย โดยประเสริฐ ณ นคร และ พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย⁴⁴ โดยธิดา สาระยา งานในกลุ่มนี้เป็นงานที่พูดถึงประวัติศาสตร์ของพิชญโลกสมัยโบราณที่มุ่งตีความหลักฐานจาก จารึก โบราณวัตถุ โบราณสถาน

ด้านสังคม ได้แก่ ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475 - 2503⁴⁵ โดยจิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ และการตั้งถิ่นฐานชุมชนมุสลิมจังหวัดพิษณุโลก⁴⁶ ของวิริยา น้อยวงศ์ เป็นต้น

⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย : รายงานการวิจัย(กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532).

⁴⁴ ธิดา สาระยาและคณะ, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย.(กรุงเทพฯ : มติชน, 2540).

⁴⁵ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ, ประวัติศาสตร์และสังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475-2503 : รายงานการวิจัย (พิษณุโลก : แผนกเอกสารการพิมพ์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2543), พิมพ์ครั้งที่ 3.

ด้านความเชื่อและชาติพันธุ์ ได้แก่ ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์ ภาคเหนือตอนล่าง” โดยขวัญเมือง จันทโรจณี ขวัญเมือง ได้แบ่งกลุ่มทางสังคมของพิษณุโลก ออกเป็น สองกลุ่ม กลุ่มแรกคือ กลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำ ประกอบด้วยกลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และกลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำยม กลุ่มที่สองคือ กลุ่มวัฒนธรรมสยาม

ซึ่งพื้นที่ศึกษาในวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ผู้เขียนเลือกที่จะศึกษา กลุ่มสังคมกลุ่มแรก คือ กลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยเน้นกลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน ที่พูดสำเนียงอยุธยา ตั้งชุมชนอยู่ในเขตที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมือง และนอกจากนั้นกลุ่มดังกล่าวยังเป็นกลุ่มวัฒนธรรมสยาม ซึ่งจะดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางกลุ่มวัฒนธรรมอื่น เช่น กลุ่มวัฒนธรรมเวียงจันทน์ อันอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านเช่นกัน เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลก มีผู้ศึกษาไว้อย่างค่อนข้างละเอียด ตามเรื่อง เรื่องแรกคือ วิทยานิพนธ์ของขวัญเมือง จันทโรจณี เรื่อง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394)⁴⁶ ซึ่งอธิบายความสำคัญของเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกที่มีต่อกรุงเทพในฐานะเมืองส่งถ่าย เรื่องที่สอง คือ วิทยานิพนธ์ ของ ศิริวรรณ น้อยเมือง เรื่องการปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2437–2453) ซึ่งเน้นไปที่นโยบายการเมืองการปกครองที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจ และเรื่องสุดท้ายคือ วิทยานิพนธ์ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ของภาคเหนือตอนล่าง ในช่วง พ.ศ. 2448–2484⁴⁷ ของสุภาพรรณ ขอมผล เสนอให้เห็นภาพเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกในฐานะเมืองในภาคเหนือตอนล่าง ที่เปลี่ยนแปลงเพราะระบบเทศบาลและรถไฟ จนทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชน

⁴⁶ วิทยา น้อยวงศ์ นยางค์, “การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิม จังหวัดพิษณุโลก” ใน ขวัญเมือง จันทโรจณี บรรณาธิการ, เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539).

⁴⁷ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์ ภาคเหนือตอนล่าง” ใน ขวัญเมือง จันทโรจณี บรรณาธิการ, เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง” .

⁴⁸ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)” ,วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

⁴⁹ สุภาพรรณ ขอมผล, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484” , วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

เมือง แต่งงานหลังเสนอภาพพิณูโลก ในฐานะมณฑลพิณูโลกที่มีภาพรวมกับเมืองอีกหลายเมือง ในดินแดนแถบนี้ ซึ่งอาจมีบางจุดของเศรษฐกิจเมืองพิณูโลกซึ่งไม่ได้ปรากฏมาให้เห็น

อย่างไรก็ดี ทั้งสามงาน ชี้ให้เห็นพ้องกันว่า เศรษฐกิจของเมืองพิณูโลกนั้นเติบโตนับตั้งแต่ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องด้วยปัจจัยหลายประการเช่น ระบบเจ้าภาษีนาอากรที่กระตุ้นให้เกิดการหมุนเวียนของการค้าภายใน, ความเข้มแข็งของระบบราชการจากการปกครองระบอบมณฑล, การเข้ามาของรถไฟที่นำเอาวิธีการใหม่ในการคมนาคม เป็นต้น

ชาวจีนในเมืองพิณูโลก

ชาวจีนในพิณูโลก สันนิษฐานว่าได้ตั้งถิ่นฐานอยู่มานานแล้ว จำนวนชาวจีนในพิณูโลก ปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐานทางราชการ ในราว พ.ศ.2377⁵⁰ แสดงให้เห็นการอาศัยอยู่ของชาวจีนในพิณูโลกถึง 1,112 คน และหากพิจารณาตามข้อมูลที่อ้างในงานศึกษาของ Skinner ว่า พิณูโลก เป็นเมืองหนึ่งที่มีชาวจีนหลงไหลเข้าไปอยู่มากมายโดยเฉพาะชาวจีนไหหลำเป็นกลุ่มแรก⁵¹ จนกระทั่งหลังจากที่รถไฟสายเหนือถึงสถานีพิณูโลก และเชิงใหม่ตามลำดับ กลุ่มจีน กวางตุ้งและแต้จิ๋วก็เพิ่มขึ้น ชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นเจ้าภาษีนาอากรเป็นจำนวนมาก นอกนั้นก็ทำการเกษตร เป็นแรงงานรับจ้าง และเมื่อเศรษฐกิจแบบเงินตรา เริ่มขยายตัว ชาวจีนหลายรายก็เป็นนายหน้า เป็นนายทุน เป็นพ่อค้าตามแต่จะถนัดในทางใด สถานะของชาวจีนในช่วงนี้ นับว่ามีความสัมพันธ์อันดี กับชาวบ้านหรือแม้แต่กับคนชั้นสูง มีหลักฐานว่า คหบดีชาวจีนได้รับบริจาคเงินเพื่อสาธารณะกุศลมากมาย⁵² สำหรับด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในงานของ ขวัญเมือง จันทโรจน์ ก็ได้กล่าวว่า ชาวจีนในพิณูโลก อาศัยระบบการจัดเก็บรายได้และนโยบายการปกครอง หาโอกาสในการแสวงหาประโยชน์และร่ำรวยเป็นจำนวนมาก แต่ก็มีเป็นจำนวนไม่น้อยที่ประสบชะตากรรมต้องกลายเป็นโจรหรือยาจน เช่นกัน

เราสามารถแบ่งการเข้ามาของชาวจีนในพิณูโลกได้เป็นระยะดังนี้

⁵⁰ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1197. เลขที่ 52 บัญชีส่งเงินปีและผูกปี.

⁵¹ สกีนเนอร์ จี วิลเลียม , พรณี จัตรพลรัตน์ แปล, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ , หน้า 87.

⁵² หาญชัย สงวนให้, ประวัติศาสตร์เมืองพิณูโลก, (พิณูโลก : ม.ป.ท., 2541), หน้า 76.

(1) จีนในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (2325-2475) เป็นชาวจีนที่ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางชาวเมืองพิษณุโลกที่ประกอบไปด้วยไทย ลาว เขมร ญวน ฝรั่งเศส มีการปฏิสัมพันธ์ ร่วมมือหรือขัดแย้งบ้างด้วยเหตุผลในเชิงปัจเจก

(2) จีนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง(2475-2484) ยังคงมีความผูกพันกับประเทศจีนอยู่ มีการอพยพเข้าและอพยพออก หลังสงครามจีน ญี่ปุ่น กระบวนการกักกันตัว มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความผูกพันต่อประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ และเริ่มมีการจดบันทึกจำนวนผู้ถือสัญชาติต่างด้าวในอำเภอเมืองพิษณุโลกแล้วในปี พ.ศ. 2480 ต่อมาในปี 2484 มีการอพยพชาวจีนจากภาคเหนือครั้งใหญ่ มีอพยพเข้ามาที่จังหวัดพิษณุโลกเป็นจำนวนมาก

(3) จีนระหว่างสงครามโลกครั้งที่ สองจนถึงหมดสิ้นสมัยการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2484-2506) จีนในรุ่นนี้ผูกพันกับเมืองไทยมากขึ้น ได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากจากนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลไทย⁵³

สำหรับงานศึกษานี้ ผู้เขียนเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นจีนระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่ชาตินิยมมีบทบาทต่อตัวเขา ผู้ให้ข้อมูล ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรง ดำรงชีวิตอยู่ในช่วงการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และ ในช่วงของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อายุประมาณ 90 ปี เป็นอย่างมาก และ 60 ปีเป็นอย่างน้อยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยบุคคลที่หลากหลายในสถานภาพทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือ ด้านอื่น ๆ นอกจากนั้นยังได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติม ได้แก่ลูกหลานผู้มีเชื้อสายจีนหรือผู้ที่มีความรู้ในข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องมีอายุอย่างน้อย 15 ปี ขึ้นไป จากการสำรวจ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติดังกล่าว ยังมีชีวิตอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งผู้ถือสัญชาติต่างด้าวอยู่ และมีจำนวนไม่น้อยที่มีสัญชาติไทยตามพระราชบัญญัติสัญชาติ สำหรับผู้ถือสัญชาติต่างด้าวในปัจจุบัน มีจำนวน 849 คน แบ่งเป็นชาย 582 คน หญิง 267 คน ซึ่งเป็นจำนวนปัจจุบันที่เริ่มนับผู้ที่เริ่มนับผู้ที่จดทะเบียนครั้งแรก ใน พ.ศ. 2480 และ ผู้ที่จดทะเบียนคนสุดท้ายใน พ.ศ. 2505⁵⁴

สำหรับปัจจุบันสภาพสังคมของผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง พิษณุโลก ก่อนข้างเอื้อต่อการศึกษา เพราะความแน่นอนหนาในการรวมกลุ่มไม่นับว่าหนาแน่น หรือแยกออกไปต่างหาก แต่รวม

⁵³ คำไครงในการแบ่งกลุ่มมาจาก งานของ ขจิตถัย บุรุษพัฒน์และเกษียร เตชะพีระ.

⁵⁴ ข้อมูลจาก แผนกต่างด้าว สถานีตำรวจภูธร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก.

กลุ่มกันอย่างหลวมๆ กลุ่มภาษาต่างๆ ในพินูโลก มี 5 กลุ่มด้วยกัน คือ แด้จิว ไหหล่า และ กวางตุ้ง สกเกี้ยน กระจายตัวกันอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ในชุมชนริมฝั่งแม่น้ำน่าน จนถึงรอบสองทางรถไฟ มีศาลเจ้าของชาวจีน อยู่ร่วมกับวัดของศาสนาพุทธ โบสถ์ของศาสนาคริสต์ ทั้งแบบคาทอลิก และ โปรเตสแตนต์ มัสยิดของอิสลาม นอกจากนั้น ยังมีการจัดตั้งสมาคม และชมรม ประมาณ 25 กลุ่ม ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มภาษา กลุ่มตระกูล กลุ่มบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มประกอบพิธีกรรม กลุ่มการค้า สำหรับด้านการศึกษา มีโรงเรียนจีน ตั้งอยู่ใจกลางพื้นที่ศึกษาอีกด้วย

ชาวจีนผู้ที่มีบทบาทมากในอำเภอเมือง ช่วงระยะรัชกาลที่ 5-6 และมีชีวิตอยู่จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 มีอยู่ด้วยกัน 4 คน คือ หลวงวิจารณ์ภัยกิจ (2410 – 2485) ขุนศรีพานิช (2421 – 2480) ขุนกิติกรพานิช (2524 – 2501) และขุนสุทธาชีพรัง (2417 – 2482) ซึ่งต่อมาลูกหลานของท่านทั้งสี่ ยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมเมืองพินูโลก แม้จะไม่เท่าสมัยก่อน

นอกจากนั้น ชาวจีนที่เป็นลูกจีน และอพยพเข้ามาช่วงหลัง ตามญาติที่มาลงหลักปักฐานที่พินูโลกก่อน ก็ค่อย ๆ ตามมา มีการเกิดขึ้นของสถาบันสอนภาษาจีน นั่นก็คือ โรงเรียนเซหมินในปี พ.ศ.2464 , การเกิดขึ้นของสมาคมจีนใน พ.ศ.2490 และสมาคมไหหล่าภาคเหนือแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. 2488.

สำหรับงานศึกษาที่เคยมีผู้ศึกษาชุมชนชาวจีนในพินูโลกและอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นหลักนั้น มีอยู่ 2 งานด้วยกัน ซึ่งเป็นงานศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมทั้งสองงาน เรื่องแรกคือ งานศึกษา “วรรณกรรมประกอบประเพณีลุยไฟของชาวจีนไหหล่าในจังหวัดพินูโลก : การวิเคราะห์ในแนวหน้าที่นิยม” ของ อมรรัตน์ ชัยรัตน์ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการวิเคราะห์พิธีกรรมการลุยไฟของชาวจีนไหหล่าในพินูโลก และงานศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ ในจังหวัดพินูโลก” ของประภาวดี จตุวิริยะพรชัย ทั้งสองชิ้นเป็นงานที่ใช้ข้อมูลในการสัมภาษณ์พอสมควร โดยงานหลังเพิ่มเติมในการใช้แบบสอบถามและเก็บข้อมูลทางสถิติ ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าความเชื่อทางพิธีกรรมของคนในจังหวัดพินูโลกนั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันไป แล้วแต่กลุ่มภาษา หรือ ช่วงอายุ ประโยชน์ที่ได้รับจึงเป็นข้อสังเกตเกี่ยวกับพิธีกรรมของชาวจีนบางประการ

⁵⁵ อมรรัตน์ ชัยรัตน์, “วรรณกรรมประกอบประเพณีลุยไฟของชาวจีนไหหล่าในจังหวัดพินูโลก : การวิเคราะห์ในแนวหน้าที่นิยม”, ปรินูญานพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พินูโลก, 2531.

⁵⁶ ประภาวดี จตุวิริยะพรชัย, “ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ ในจังหวัดพินูโลก”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2538.

วิธีการดำเนินงาน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และถ่ายทอดในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยเน้นไปในการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) การสังเกตการณ์ การเข้าร่วมกิจกรรมก็เป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งจะให้ทั้งข้อมูลในส่วนลึก และส่วนบริบท ประกอบกับการอ่านข้อมูลในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเอกสารราชการ บันทึก เอกสารอนุสรณ์ในวาระต่างๆ รูปภาพเก่า รายงานผลการวิจัยหรือ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ พยายามที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวจีนในประเทศไทย จากในรุ่นอกจากแง่มุมอื่นนอกเหนือจากการมองว่า ชาวจีนเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง การมองเช่นนี้เป็นการศึกษาจีนภายในท้องถิ่น ท่ามกลางการดำรงอยู่ในบริบทของสังคมไทยจริง เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในกระบวนการนิยามความเป็นจีนภายใต้แนวคิด ไทย - จีน แบบสุดขั้วได้ อย่างน้อยความพยายามนี้ จะสามารถเสนอทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของ "คน" ที่ถูกระทบโดยรัฐ และในที่สุดจะนำไปสู่ความเข้าใจต่อ "เจ๊ก" ในสังคมไทยดียิ่งขึ้น.

บทที่ 2

จีนพิษณุโลก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาแตกในปี พุทธศักราช 2310 จวบจนกระทั่งการขึ้นครองราชสมบัติของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในพุทธศักราช 2325 สยามได้ปรับบทบาทในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หรืออุดมการณ์รัฐ ทั้งนี้ เหตุผลหลักมาจาก ความพยายามที่จะฟื้นฟูราชอำนาจ ราชทรัพย์ และความรุ่งเรืองให้เหมือนดังเดิม

กลไกทางเศรษฐกิจ ถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งในการฟื้นฟูดังกล่าว จากการศึกษาหลักฐานต่างๆ ชี้ให้เห็นค่อนข้างตรงกันว่า การส่งออกสินค้าไปยังประเทศจีน เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลัก โดยการส่งออกระยะแรกๆ นั้น เป็นการค้าเรือสำเภานำสินค้าขึ้นระวางบรรทุก หรือที่รู้จักกันว่าการ แต่งสำเภาในระบบการค้าแบบราชบรรณาการ สินค้าที่ถูกนำไปขายส่วนใหญ่ เป็นสินค้าของป่าเป็นหลัก ต่อมาสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตเช่นสินค้าทางหัตถอุตสาหกรรม และสินค้าเกษตรเชิงพาณิชย์เริ่มมีสัดส่วนที่มากขึ้นสอดคล้องต่อสถานการณ์การค้าระหว่างประเทศในขณะนั้น¹

บทที่ 2 นี้ มุ่งอธิบายถึงพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ประกอบกับพื้นฐานทางด้านอื่นๆ ของสยามในขณะนั้น มีผลต่อมุมมองของรัฐที่มีต่อชาวจีนอย่างไร และในขณะเดียวกัน อธิบายความเข้าใจในบทบาทของคนของชาวจีน ซึ่งในวิทยานิพนธ์ เล่มนี้ เลือกศึกษา ชาวจีนในเมืองพิษณุโลก บทนี้จึงเป็นการอธิบายพื้นฐานของพิษณุโลก ในด้านต่างๆ ควบคู่กันไปกับเรื่องราวของชาวจีนในพิษณุโลกในสมัยนั้นที่สัมพันธ์อยู่กับพื้นฐานด้านต่างๆ ของพิษณุโลก

สภาพเศรษฐกิจและสังคมเมืองพิษณุโลกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

พิษณุโลกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นั้น อยู่ในกลุ่มดินแดนที่เรียกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งจากการตรวจสอบของ ขวัญเมือง จันทโรจณี พบว่า เป็นการเรียกโดยอำนาจรัฐส่วนกลาง ถึงดินแดนที่

---

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), บทที่ 3.

เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย² ซึ่งต่อมาถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยาเมืองพิษณุโลก เป็นเมืองที่มีความสำคัญมาแต่โบราณ ในกฎหมายตราสามดวงได้ระบุถึงศักดินาของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมืองพิษณุโลกนั้น มีศักดิ์เป็นเมืองเอก³ นา 10,000 ⁴ ในสมัยรัตนโกสินทร์ พิษณุโลก เป็นเมืองที่มีเมืองขึ้น ถึง 15 หัวเมือง⁵

พิษณุโลกและดินแดนแถบใกล้เคียงนั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมและจดหมายเหตุลาอูแบร์ พบว่า มีความอุดมสมบูรณ์และมั่งคั่งด้วยทรัพยากรเป็นจำนวนมาก⁷ ความมั่งคั่งดังกล่าว มีที่มาจากหลายประการ ซึ่งแน่นอน เหตุผลหนึ่งเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ของป่า สัตว์ หรือผลผลิตจากการเกษตรกรรม

การมีพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ในดินแดนแถบพิษณุโลกและใกล้เคียง ย่อมหมายถึงการพร้อมไปด้วยของที่เกิดแต่ป่ามากมาย เช่น ไม้ ครั่ง น้ำรัก เร่ว แก่นสน บางสน ลำยาน งาช้างเป็นต้น⁸ ในพิษณุโลก สินค้าที่มีชื่อเสียงมากจนสามารถตั้งเป็นกองส่งขนาดใหญ่ ได้แก่ น้ำรัก ซึ่งน้ำรักนี้ ในบรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยกัน มีการตั้งกองที่พิษณุโลกนี้เพียงแห่งเดียว ดินแดนแถบพิษณุโลก และพื้นที่ใกล้เคียงมีชื่อเสียงในเรื่องของป่ามานาน ในสมัยอยุธยานั้น มีรายงานของบาทหลวงชาว

² ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-239)" ,หน้า 7.

³ ตามบทพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองนั้น พิษณุโลกเป็นเมืองที่เป็นเมืองเอก นา 10000 รองลงมาคือ เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองเพชรบูรณ์ ที่ถูกระบุเป็นเมืองโท.

⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 – 2394)", หน้า 173 – 176.

⁵ เมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกในขณะนั้น ได้แก่

เมืองศรีพริหม	เมืองด่านซ้าย	เมืองพรหมพิราม	เมืองเทพบุรี
เมืองนครป่าหมาก	เมืองตะนอม	เมืองชาติตระการ	เมืองชุมสอนลำแดง
เมืองชุมแสงสงคราม	เมืองนครชุม	เมืองนครไทย	เมืองไทยบุรี
เมืองภูคั้ง	เมืองคำ	เมืองไชยนาม	

⁶ พิษณุโลกและดินแดนแถบใกล้เคียงของพิษณุโลกนั้น จะชี้ในที่นี้ว่า คำว่าพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพื้นที่ที่ครอบคลุมเมืองหลายเมืองที่ตั้งเช่นที่ระบุในเชิงอรรถที่ 5 ซึ่งมีความแตกต่างทั้งทางภูมิศาสตร์และห่างไกลกันมาก ปัจจุบัน หลายเมืองเป็นเมืองในพื้นที่ของเพชรบูรณ์ ลาว พิจิตร จึงได้ภาพของทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ แต่พื้นที่ที่ศึกษาเน้นในแถบเมือง ซึ่งปัจจุบันคือ อำเภอเมือง.

⁷ ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)" , หน้า182.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

ฝรั่งเศส พุคถึงสภาพสินค้าของป่าในพิษณุโลก ช่วงปี พ.ศ. 2228 – พ.ศ. 2229 ว่า มีนอแรด หนึ่ง สัตว์ป่า เช่นหนังควาย หนังวัว หนังเสือ นั้นแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ และมีผลิตภัณฑ์ จากสัตว์ป่าที่มากมาย มีครั้ง ชี้น้ำ ผึ้ง⁹ นอกจากนั้นในรายงานฉบับเดียวกันได้พูดถึง ข้าว อ้อย หัวหอม ยาสูบ ไม้ค่อเรือ ฝ้าย ที่เป็นสินค้าที่ต้องผ่านการผลิต แสดงว่า พิษณุโลก น่าจะได้มีการผลิต สินค้าดังกล่าว หรือ เป็นจุดรับสินค้าดังกล่าว เช่น ยาสูบจากแถบเพชรบูรณ์

สำหรับป่าไม้ นั้น ดินแดนแถบนี้มีเนื้อที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ แม้เนื้อไม้จะไม่งามเท่าไม้ขอนที่ได้ จากป่าแถบล้านนาหรือจากพิจัย แต่ก็นับว่ามีคุณภาพดีเป็นที่ต้องการ โดยเฉพาะไม้สักและไม้ ตะแบก¹⁰ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการเกณฑ์ไพร่พลทำเสาพระเมรุ เมืองที่ถูกเกณฑ์ในหัวเมืองฝ่าย เหนือได้แก่ เมือง พิจัย สวรรคโลก สุโขทัย รวมถึงพิษณุโลกด้วย¹¹ ไม่เพียงแต่ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรอีกอย่างที่มีมากในพิษณุโลกคือ แร่เหล็ก และทองคำ หอย หรือทองคำผง มีผู้สันนิษฐานว่า แหล่งแร่เหล็กที่สำคัญในหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ในบริเวณพิษณุโลกและเมืองกุม¹² ทรัพยากรเหล็กนี้ นับว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญ เป็นทรัพยากรแห่งอำนาจ ในสมัยอยุธยาพบว่า อยุธยามีความพยายามที่จะ ครอบครองพิษณุโลก และกันอำนาจของรัฐสุโขทัย เพื่อที่จะคุมวัดดุคิบ แร่เหล็ก¹³ อันเป็นวัตถุดิบที่ สำคัญในการผลิตอาวุธและยุทธปัจจัยอื่นๆ แร่เหล็กชนิดที่มีมากในพิษณุโลก แม้จะไม่เด่นเท่าที่มีใน หัวเมืองอื่นๆเช่น หัวเมืองนครราชสีมา ก็คือทองคำผง หรือทองคำผง พิษณุโลกเอง มีหน้าที่ที่ต้อง ส่งส่วยทองให้ทางส่วนกลาง มีกองส่วยทอง 4 กอง ด้วยกัน¹⁴

นอกจากนั้น พิษณุโลกยังมีการเกษตรกรรมเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการปลูก อ้อย ถั่ว มะม่วง หอม กระเทียม แตงกวา เป็นต้น ตัวอย่างหนึ่งของการเกษตรกรรมในพิษณุโลกที่ เป็นสินค้าออก ก็คือฝ้าย ในสมัยรัชกาลที่ 2 พิษณุโลกถูกเรียกเกณฑ์ฝ้าย ทำเป็นผ้าฝ้ายสีขาว 500 ผืน

⁹ เรื่องเดียวกัน โดยอ้างจาก Francois – Timoleon, Abbe de Choisy, *Journal du voyage de Siam fait en 1685 & 1686* (Par M.L.D.C. (Paris)1741 Edition),Page 522.

¹⁰ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)”, หน้า 20.

¹¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1171-1173 หน้า 36.

¹² ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)”, หน้า 290.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20 – 21.

¹⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)”, หน้า 274.

นับว่าเป็นจำนวนมาก แม้ว่าจำนวนที่ถูกเรียกเกณฑ์นั้นจะเป็นรองลงมาจากหล่มสัก พิชัย เพชรบูรณ์¹⁵

เมื่อเราได้ทดลองสรุปกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐจะสามารถหารายได้จากพิษณุโลก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบข้อสังเกตต่างๆดังนี้ เมื่อพิจารณาจากจำนวนสินค้าของป่าแต่ละอย่างจะพบว่า ปัญหาของการพิจารณาจากงานศึกษาข้างต้นนั้น คือการที่เราไม่ทราบชัดเจนถึงทรัพยากรเมืองพิษณุโลกที่เป็นภาพกว้างและลึกกว่านี้ ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวเป็นภาพที่เกิดจากการรายงานทรัพยากรของหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด ซึ่งการมองในลักษณะนี้ จะไม่พบเอกลักษณ์ทางเศรษฐกิจที่แท้จริงของแต่ละเมือง เนื่องจากแต่ละเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ขั้วเมืองศึกษา มีความแตกต่างของบริบทด้านต่างๆ มาก เพียงแค่ด้านภูมิประเทศ ก็แตกต่างกันมากเสียแล้ว

ในกรณีของพิษณุโลกนั้น แม้ว่าจะมีหลักฐานมากมายเกี่ยวกับความสมบูรณ์ของของป่า แต่เราพบความคลุมเครือหลายอย่างเช่น จำนวนกองส่วยที่ดั่งขึ้นมามาก แต่ปริมาณที่เก็บได้กลับน้อยกว่า บางเมืองที่มีจำนวนกองส่วยน้อยกว่า ดังปรากฏว่า กองส่วยน้ำฝั้นระหว่างพิษณุโลกกับกำแพงเพชร พิษณุโลกมีกองส่วยมากกว่า 1 เท่าตัวคือ 10 กอง แต่กลับได้ปริมาณน้อยกว่ากำแพงเพชร¹⁶ซึ่งมีจำนวนกองเพียง 5 กอง¹⁷ ผลผลิตที่พบในพิษณุโลกบางครั้งก็ไม่ได้มาจากแถบเมืองพิษณุโลกเอง แต่ได้จากเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลก เช่นครั้ง ซึ่งกำเนิดมาจากหัวเมืองลาว เทือกเขาเพชรบูรณ์ พิษณุโลกเป็นเพียงจุดรับครั้งจากเมืองด่านซ้าย และเมืองภูกระแตเท่านั้น¹⁸(เป็นจุดรับแลกเปลี่ยนครั้งในช่วง พ.ศ. 2370 เป็นต้นมาระยะหนึ่ง) หรือกรณีของไม้ขนสีก เมื่อเทียบกับพิชัยแล้ว ส่วนกลางเรียกเกณฑ์ส่วยไม้ขนสีกจากพิชัยมากเกินกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนที่เรียกเกณฑ์ทั้งหมดทั่วหัวเมืองฝ่ายเหนือ¹⁹

ที่กล่าวมาข้างต้นเพียงเพื่อจะตั้งข้อสังเกตว่า สภาพความมั่งคั่งของพิษณุโลกตามที่อ้างในแต่ละหลักฐานนั้น ผู้เขียนว่าเป็นการมองจาก “ตลาด” จากใจกลางเมืองที่คิดลำนํ้ามากกว่า เพราะเมื่อผู้

¹⁵ สุภาพรณ ขอมล, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484”, หน้า 44.

¹⁶ สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะ จำนวนเลกส่วยของแต่ละกองที่สังกัดพิษณุโลก ไม่ได้มีมากเท่าเลกส่วยแต่ละกองที่กำแพงเพชร ความลักลั่นในการจัดตั้งส่วยของรัฐมีอยู่ตลอด ทั่วดินแดนหัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่น่าสังเกตว่า งานของขั้วเมือง จันทโรจณี จะกล่าวถึงพิษณุโลกในกรณีนี้มากที่สุด.

¹⁷ ขั้วเมือง จันทโรจณี, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394)”, หน้า 272.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 279 .

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140 .

เขียนถูกต้องคำถามว่า แล้วเมืองพิษณุโลกทำเศรษฐกิจอะไร การเกษตรกรรมเอง เช่น ฝ้าย ชาสูบ ก็มี ปริมาณผู้เพชรบูรณ์ไม่ได้ ไม่สักเทียบไม่ได้กับล้านนา การเพาะปลูกข้าว จริงๆ แล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ นาตราแดงแถบอยุธยาก็มีความสำคัญกว่า

ผู้เขียนคิดว่า ทักษะของเมืองพิษณุโลก ไม่ได้อยู่ที่การผลิตหรือทรัพยากรที่มั่งคั่งในลักษณะที่โดดเด่น แต่เป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการซื้อขายแลกเปลี่ยนของป่าที่สำคัญมากเนื่องจากดินแดนโดยรอบสามารถผลิตสินค้าที่มีค่าและหลากหลาย พิษณุโลกจึงเป็นจุดที่สามารถแลกเปลี่ยนหรือแม้กระทั่ง เมื่อเศรษฐกิจแบบเงินตราแพร่หลาย “การจัดซื้อ” ก็เริ่มเข้ามาแทนที่ ทองจินตนาการว่า เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีเมืองขึ้น หรือเมืองในบังคับที่ห่างไกลทางภูมิศาสตร์แต่มีทรัพยากรที่มั่งคั่งเช่นแถบเพชรบูรณ์หรือหัวเมืองลาว ประกอบกับความคาดหวังของรัฐส่วนกลางต่อพิษณุโลกว่าเป็นเมืองใหญ่จำเป็นจะต้องส่งส่วยของป่าเป็นปริมาณมาก พิษณุโลกจะมีการค้าขายแลกเปลี่ยนรวมถึงมีพ่อค้าภายในมากมายเพียงใด ซึ่งพ่อค้าภายในที่เข้าไปทำการซื้อขายแลกเปลี่ยน ทั้งด้วยจุดประสงค์ในการสะสมกำไรส่วนตัวหรือไม่ก็ตาม กลุ่มคนที่เหมาะสมที่สุด เพราะไม่ติดกับระบบไพร่ที่จะทำให้ออกเดินทางไปที่ต่างๆ ไม่สะดวก ก็คือ กลุ่มชาวจีนนั่นเอง ในความคิดของผู้เขียน กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของเมืองพิษณุโลก น่าที่จะเน้นหนักไปในการจัดซื้อจัดหาสินค้าจากพื้นที่ป่ารอบๆ ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็น “ตลาด” ที่มีประสิทธิภาพในการรวบรวมของป่า จากหลักฐานที่เราพบ ไม่ว่าจะเป็นของ เดอ ชัวซี ของขุนหลวงหาวัค²⁰ ล้วนแล้วแต่อธิบายสภาพ “ตลาด” ซึ่งน่าจะหมายถึง “ตลาดแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า” ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยของป่ามากมาย ที่น่าจะได้มาจากการจัดหา หรือซื้อขายแลกเปลี่ยน กับดินแดนรอบๆ ลาอูแบร์เอง เมื่อกล่าวถึงพิษณุโลกก็กล่าวว่า “เมืองนี้เป็นแหล่งค้าขายมาก”²¹

พิษณุโลกนั้นเป็นเมืองที่สามารถเข้าถึงได้หลายทาง เพราะมีเส้นทางการคมนาคมทางน้ำ ทางบก ที่เป็นทางเดินเท้าและทางเกวียน มีหลักฐานพูดถึงการเดินทาง ไปตามแม่น้ำน่านที่ยังคงมีป่าทึบ และมีโอกาสพบเห็นสัตว์ป่ามากมาย เช่น จระเข้ ช้าง ถึง²² การเดินทางทางน้ำเองก็ไม่ใช่ว่าจะสะดวกนัก ด้วยสภาพร่องน้ำที่ตื้น และริมฝั่งแม่น้ำก็มีลักษณะเป็นดินโคลน²³ เส้นทางทางน้ำที่ผ่านพิษณุโลก มีทั้งแม่น้ำยม และ แม่น้ำน่าน ที่น่าสนใจยิ่งกว่าอยู่ตรงที่ว่า จากการศึกษาเส้นทางการ

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26

²¹ เรื่องเดียวกัน .

²² มงเชญอร์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* .(พระนคร : ม.ป.ป.), หน้า 84.

²³ ขวัญเมือง จันทโรจณี , “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)” , หน้า 184.

คมนาคมทางบกทางน้ำในพิณูโลก และดินแดนแถบนี้ โดยงานของสุภาพรรณ ขอผล เราพบเส้นทางที่สลับซับซ้อน มีหลายทางเลือกมากมาย ดังนี้

- (1) เส้นทางลำน้ำน่าน เริ่มจากปากน้ำโพ -บางมูลนาค – ท่าหอ –พิณูโลก - พรหมพิราม – ครอน – พิไชย – สิ้นสุดที่ท่าอิฐ
- (2)เส้นทางแม่น้ำยม ผ่านพิณูโลกที่อำเภอบางระกำ เริ่มจาก สวรรคโลก ศรีสำโรง,สุโขทัย, บางระกำ ลงมา นครสวรรค์
- (3)เส้นทางบกจากพิณูโลกไปนครไทย แยกไปหล่มสัก และมีทางแยกไปด่านซ้ายเป็นเส้นทางหลักสำหรับลำเลียงสินค้าจากลาว
- (4)เส้นทางบกจากพิณูโลก –พิไชย-ทุ่งเหล็ก-สวรรคโลก-ตาก-สิ้นสุดที่เถิน
- (5)เส้นทางเดินเท้าจาก พิชัย - พินูโลก – นครสวรรค์ (เส้นทางนี้ใช้สำหรับการขนสินค้าระวางหนัก)²⁴

จำนวนเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกทางน้ำ นั้นทำให้เรามองเห็นภาพว่า การเดินทางไปมาภายในดินแดนแถบพิณูโลกและใกล้เคียง ก่อนข้างมีให้เลือกหลายเส้นทาง การกระจายตัวของสินค้า รวมถึงการเดินทางแลกเปลี่ยนไปมา น่าที่จะเป็นตัวกำหนดความสำคัญของแต่ละเมืองได้ดี เมืองที่มีทางผ่านมาก มีการเดินทางไปยังที่อื่นได้หลายแบบหลายทาง การหมุนเวียนกระจายตัวของสินค้าจึงควรติดตามไปด้วย

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพิณูโลก เป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม พินูโลกมีพรมแดนที่ติดกับดินแดนต่างวัฒนธรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ล้านนา ล้านช้าง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือ แม้แต่ระแหงทำให้มีการเดินทางเข้ามาของผู้คนหลายชาติพันธุ์และหลายวัฒนธรรม แม้ว่าระบบสังคมวัฒนธรรมหลักของพิณูโลกจะเป็นวัฒนธรรมสยาม²⁵ก็ตามแต่ก็ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างวัฒนธรรม กระจายออกไปมากมาย คำว่า “ ชาวบ้าน ” ในพิณูโลกนั้น ควรเข้าใจในที่นี้ว่า เป็นชาวบ้านจากทุกๆวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมสยาม ลาว หรือ กลุ่มที่นับถือศาสนาตามวัฒนธรรมอิสลาม ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญๆในพิณูโลก เช่น ลาวเวียงจันทน์ และลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาหลังจากเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ และเนื่องด้วยปัญหาภายในหัวเมืองลาวเอง ขุนนางในเขตพิณูโลกและดินแดนรอบ ๆ ได้มีโอกาสเข้าร่วมรบใน

²⁴ สุภาพรรณ ขอผล, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 –2484", หน้า 70 – 74.

²⁵ ขวัญเมือง จันทโรจณี “ ลักษณะวัฒนธรรม ความเชื่อและชาติพันธุ์ : ภาคเหนือตอนล่าง “ , เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาคเหนือตอนล่าง ,(พินูโลก : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร,2539).

การปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์และได้กวาดต้อนเหล่าเชลยลาวเข้ามาด้วย นอกจากนั้นยังมีการพยายาม กวาดต้อนชาวลาวจากหัวเมืองลาวโดยตรง มีหลักฐานปรากฏว่า เลกเชลยชาวลาวเวียงจันทน์ ใน สังกัดพระยาพิษณุโลกมีจำนวนเป็นหลักร้อยในสมัย รัชกาลที่ 3²⁶ นอกจากนั้น ยังมีลาวโง่งที่ทยอย อพยพมาจาก เพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี โดยอาศัยอยู่ที่แถบอำเภอบางระกำและนคร ไทยในปัจจุบัน, กลุ่มชาวมอญเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาในพิษณุโลก โดยอพยพเข้ามาจากทางเมือง ตาก ตั้งแต่พ.ศ. 2317 เป็นต้นมา และมีชาวนวน ชาวเขมรที่ถูกกวาดต้อนมาจากเงื่อนไขสงครามเช่น เดียวกัน ภาพของเมืองพิษณุโลกจึงมีประชากรท้องถิ่นปะปนกันไป มีภาษาพูดที่ “เหนือ” ต่างกัน ไม่ ว่าจะเป็นสำเนียงสุโขทัย หรือ สำเนียงอยุธยา

ภาพของพิษณุโลกในขณะนั้น มีความคึกคักทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับที่ท้องถิ่น หลายๆ ได้มีการรวบรวมผู้คนจากกลุ่มต่างๆ มาไว้ด้วยกัน ทำมาหากินร่วมกัน หากความต้องการสินค้า มาก การเกณฑ์ผู้คนจากต่างวัฒนธรรมมาเป็นแรงงานก็ยิ่งมากขึ้น ดังเช่นในปี 2370 พระยา พิษณุโลก กับพระแก้วอาษาได้รวบรวมผู้คนจาก หล่มสัก เบลอ ค่านซ้าย มาตั้งบ้านเรือนเพื่อมุ่งหวังให้เป็นเลกช่วย²⁷ หรือบางครั้งก็มีผู้คนมาสมัครเป็นเลกช่วยเหลือ ดังเช่นแรงงานครัวลาว ได้เข้า มาขอสมัครทำส่วย ในสมัยรัชกาลที่ 3²⁸ สังคมเมืองพิษณุโลกจึงเปิดรับการเข้ามาของผู้คนหลายเผ่า พันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นคนนั้น จะมาโดยอพยพเข้ามาหรือถูกกวาดต้อน

อย่างไรก็ดี ความสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้น พิษณุโลกยังอยู่ในระบบมูลนาย จำนวนกองส่วย ที่มีเป็นจำนวนมากเป็นหลักฐานอย่างดีถึงความขาดแคลนแรงงานอิสระ เมื่อเราพูดถึงกองส่วย ก็คือ คน ที่อยู่ติดกับกองนั้นๆ เป็นจำนวนมาก เมื่อนายกองตาย ก็มีได้ไถ่ถอนคนเป็นอิสระแต่ต้องถูก โอนย้ายไปสังกัดกองอื่นเรื่อยๆ ไป พื้นฐานทางเศรษฐกิจของพิษณุโลกในช่วงดังกล่าว จึงขึ้นอยู่กับ ปริมาณแรงงานที่เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด ก็ล้วนแล้วแต่มีประโยชน์ต่อการเก็บส่วย การ หารายได้ของรัฐ ตลอดจนอย่างที่เราทราบกันดี ของนายกองส่วยที่หาประโยชน์จากส่วนเกินอีกด้วย

²⁶ ขวัญเมือง จันทโรจณี, , “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)”, 2534, หน้า 106.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

การปกครองของเมืองพิษณุโลก

หากจะกล่าวถึงประเด็นเรื่องการปกครองของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น คงต้องย้อนกลับไปยังสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อดินแดนในแถบนี้มากก็คือ กรณีของศึกอะแซหวุ่นกี้ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีในปลายปี พ.ศ. 2318 พิษณุโลกเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในระยะเริ่มต้นของการศึกและเคยเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญตลอดมานับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในศึกอะแซหวุ่นกี้ครั้งนี้ พระเจ้ากรุงธนฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์, เจ้าพระยาจักรีและเหล่าแม่ทัพจากส่วนกลางยกทัพไปใช้เมืองพิษณุโลกเป็นที่มั่นเพื่อส่งกองกำลังไปขับไล่พม่า จนกระทั่งปลายสงคราม เมื่อค่ายที่เมืองพิษณุโลกกำลังจะด้านทัพพม่าไม่ไหว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการแก่เมืองพิษณุโลก นั่นคือ การเทศร้างและกำลังไพร่พลเกือบทั้งหมดจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปยังส่วนกลาง อีกทั้งยุติบทบาทการเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของพิษณุโลกลง การใช้พิษณุโลกเป็นฐานที่มั่นของกองทัพดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กลุ่มขุนนางท้องถิ่นมีความจงรักภักดีและผูกพันกับเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีเป็นอันมาก ดังนั้น หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงขึ้นครองราช จึงมีการแต่งตั้งกลุ่มขุนนางที่จงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีขึ้นไปเป็นพระยาพิษณุโลก²⁹

พิษณุโลกนั้น มีปัญหาในการมองเรื่องกลุ่มผู้ปกครองตรงที่ว่า สรุปแล้ว กลุ่มขุนนางในพิษณุโลกเป็นผู้ที่ส่วนกลางส่งขึ้นไป หรือ เป็นกลุ่มคนในท้องถิ่น ขวัญเมือง จันทโรจณี สันนิษฐานว่า ในระยะรัตนโกสินทร์ คนสนิทของเจ้าพระยาสุรสีห์ และ เจ้าพระยาจักรี ที่มาจากคนในพื้นที่ที่ร่วมรบกับพม่าในพิษณุโลก จะถูกส่งไปปกครองดินแดนแถบนั้นประการหนึ่ง และมีส่วนหนึ่งที่ได้รับราชการในส่วนกลางเช่น มีคนสนิทของเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นขุนนางกินตำแหน่งในวังหน้า³⁰

เหล่าผู้มีอำนาจในเมืองพิษณุโลก มีลำดับการปกครองเป็นแบบระบบกินเมือง มีเจ้าเมือง เรียกว่า พระยาพิษณุโลก ตามด้วย พระไชยบูรณ์ปลัด, พระจางนอักษร ผู้ช่วย, พระจรงณฤทธิ์, หลวงมหาดไทย, และ ขุนนางระดับ หลวง, ขุน, หมื่น³¹

ในหลักฐานจากเอกสารของรัฐ พบหลักฐานที่พูดถึงการส่งคนจากส่วนกลางขึ้นไป

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

³¹ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ, *ประวัติศาสตร์และสังคมเมืองพิษณุโลก (2475-2503)* : รายงานการวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ 3, หน้า 11-12.

...แลพระยาพิษณุโลกก็โปรดให้เป็นเจ้าเมืองผู้ใหญ่ขึ้นมารักษาบ้านเมืองดูแล
ต่างพระเนตรพระกรรณ ราชการข้างหัวเมืองฝ่ายเหนือ...³²

และมีหลักฐานที่ระบุว่าเป็คนท้องถิ่น ในพิษณุโลก ดังปรากฏในหลักฐานการแต่งตั้ง
ตำแหน่ง หลวงศรีราชโกษา กรมการเมืองพิษณุโลก เป็นคนที่ “...ทำราชการมาด้วยพระยา
พิษณุโลก ผู้ถึงอัญกรรมช้านาน สัตย์ซื่อมั่นคงดี เป็นคนชาติภูมิพิษณุโลก...”³³

คนเหล่านี้ เมื่อมีโอกาสถูกส่งขึ้นไปทำราชการในท้องถิ่นเดิมของตน³⁴ เหล่าผู้ปกครองเมือง
พิษณุโลกนั้น มีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมพอสมควร เช่น บทบาทในกองส่วย ซึ่ง
มีหลักฐานว่าคนที่เป็นายกองส่วยเร็วเมืองพิษณุโลกนั้นก็เป็บุตรเขยพระยาพิษณุโลก³⁵ ในเมือง
ปกครองผู้คนด้วยระบบเกณฑ์แรงงาน มีไพร่ มีทาส ทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องเสียดายหรือเป็แรงงาน
ให้แก่รัฐ

ชาวจีนพิษณุโลกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

หลังจากที่ได้กล่าวถึง สภาพในด้านต่างๆของพิษณุโลกแล้ว เราพบว่าสภาพเหล่านั้น ผูกพันกับ
วิถีชีวิตการดำรงอยู่และทำมาหากินของชาวจีนในพิษณุโลกมาก หลังจากที่ชาวจีนเป็จำนวนมาก
ได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในประเทศ การกระจายตัวของชาวจีนเข้าไปสู่ท้องถิ่น เป็เรื่องที่เป็ปกติ
เส้นทางการเดินทางของจีนนั้น มาขึ้นท่าที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้น จึงได้ขึ้นล่องตามเส้นทางคมนาคม
ในดินแดนส่วนในของสยาม ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในพิษณุโลก น่าที่จะอพยพมาตามลำน้ำโดยขึ้น
จากเจ้าพระยา มาสู่ปากน้ำโพ และทวนลำน้ำน่านขึ้นมา การอยู่อาศัยของชาวจีนในพิษณุโลกนั้น
สันนิษฐานว่ามีมานานมากแล้วขึ้นไปถึงสมัยสุโขทัย

แต่เดิมนั้น ผู้คนในพิษณุโลกมักจะเชื่อกันว่า ชาวจีนนั้น ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพิษณุโลกนาน
มากแล้ว ด้วยการพูดถึงประตูเมืองเก่าด้านตะวันออกของพิษณุโลก ว่ามีชื่อว่าประตูจีน ประตูจีนนี้
เป็ทางออกไปสู่บ้านเดาไห หรือหมู่บ้านชีปะขาวหายในปัจจุบัน เชื่อว่า ชาวจีนเหล่านั้นได้มาตั้ง

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

³³ จดหมายเนตรรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 43 สารตราเรื่องให้พระยาเพชรพิไชยจัดแจงส่งย้ายกระสุนออกไป
ทำสวาย.

³⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, , “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(พ.ศ.2325 – 2394)” , หน้า 113.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

ถิ่นฐานที่บ้านเตาไหตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้ว³⁶ ซึ่งความเชื่อนี้ เป็นความเชื่อที่มาจากเอกสารประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น เราไม่สามารถสืบทราบได้ว่าจริงหรือไม่อย่างไร แต่กระนั้น การค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี คือเตาขนาดใหญ่ที่วัดเตาไหเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่าขนาดอันใหญ่ อาจไม่ได้หมายถึงการผลิตเครื่องปั้นดินเผาใช้เองในชุมชนอย่างเดียวแต่น่าจะมีการผลิตเพื่อการค้าขายอย่างใดอย่างหนึ่ง³⁷ ซึ่งก็สอดคล้องตามที่เราเข้าใจว่า ดินแดนแถบสุโขทัย หรืออยู่ภายใต้อาณาจักรสุโขทัย เคยได้จัดทำเครื่องปั้นดินเผาไว้ใช้และเพื่อส่งออกเป็นจำนวนมาก

แม้หลักฐานข้างต้นจะเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม ชาวจีนในพิษณุโลกเอง น่าที่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในพิษณุโลกนานแล้ว โดยไม่ทราบแน่ชัดว่ายุคใด ต่อมา จากหลักฐานของรัฐในคันธกนิสตร์เราพบการพูดถึงจำนวนชาวจีนในพิษณุโลก ในหลักฐานการผูกปีชาวจีน³⁸ ว่ามีชาวจีนในพิษณุโลกถึง 1,112 คนในปี พ.ศ. 2377³⁹ โดยมีจำนวนมากเป็นอันดับหนึ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือ⁴⁰ รองลงมาจาก นครชัยศรี ฉะเชิงเทราและกรุงเก่า⁴¹ เราพบว่าชาวจีนในพิษณุโลกสมัยนั้นมีทั้งที่เป็นส่วนของขอด

³⁶ หาญชัย สงวนไให้, *ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก*, หน้า 72.

³⁷ ดูรายละเอียดใน ร.ศ.ดร.มังกร ทองสุขดี, บทความ "บทคัดลอกการสัมมนาหัวข้อ " การศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพิษณุโลก " ใน เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาคเหนือตอนล่าง , หน้า 231.

³⁸ กทข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1197 เลขที่ 52 บัญชีส่งเงินและผูกปี
ระบุรายละเอียดดังนี้

เมือง	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินที่ผูกปี
ตาก	26	1 ชั่ง 6 ตำลึง
พิจิตร	88	4 ชั่ง 8 ตำลึง
พิชัย	150	7 ชั่ง 10 ตำลึง
กำแพงเพชร	44	2 ชั่ง 4 ตำลึง
สุโขทัย	246	12 ชั่ง 6 ตำลึง
สวรรคโลก	52	2 ชั่ง 12 ตำลึง
นครสวรรค์	52	2 ชั่ง 16 ตำลึง
พิษณุโลก	1,112	55 ชั่ง 12 ตำลึง

รวมจำนวนชาวจีนทั้งหมด 1,774 รวมรายได้จากการผูกปี 7,096 บาท

³⁹ กทข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1197 เลขที่ 52 บัญชีส่งเงินและผูกปี

⁴⁰ เป็นที่น่าสังเกตว่า จำนวนดังกล่าวมากกว่าจังหวัดนครสวรรค์ แต่หลังจากนั้นอีกไม่นาน เมื่อปัจจัยหลายอย่างเปลี่ยน จีนในนครสวรรค์กลับเพิ่มขึ้นมากกว่าพิษณุโลก

⁴¹ ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปรัมมิคและส่วนฐานราก มีจีนที่เป็นเลกส่วยจนถึงเป็นเจ้าภานายอากรที่มีชื่อหลายคน รวมถึงเป็นคนค้าขายในอีกหลากหลายรูปแบบอีกด้วย ดังเช่น ชาวจีนที่เป็นเลกส่วย การรวบรวมของป่าเป็นจำนวนมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เหล่าเลกส่วยต้องใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในป่า เกือบของป่า มีจีนบางส่วนในพิษณุโลกที่ได้อยู่ในกระบวนการนี้ด้วย ในปี พุทธศักราช 2374 พบว่ามีชาวจีนอยู่ในบัญชีจำนวนเลกส่วยไม้ขนสั๊ก กับส่วยชีฝั่งในกองส่วยในบังคับของเมืองสุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิษณุโลก ตากและกำแพงเพชร จำนวน 26 คน⁴² นอกจากนั้น ในบันทึกของปาลเลอกัวซ์เล่าว่า ที่เมืองพิษณุโลกนั้น มีการทำกิจกรรมคัฟฟันไม้สักผูกแพลงไปยังบางกอกร่วมกันระหว่างคนท้องถิ่น คนจีน คนลาว⁴³ การปรากฏตัวอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบส่วยนี้ ในอีกมุมหนึ่ง ชาวจีนเหล่านั้น จะได้รับการยกเว้นค่าผูกปี ซึ่งอาจหมายถึงว่า ความเชื่อที่ว่าชาวจีนปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้เร็วขึ้น ก็มีบ้างเหมือนกันที่การเสียค่าผูกปีเป็นภาระหนัก ที่แม้จะหาทางเอาเงินมาจ่ายก็ยังไม่ดี ต้องเอาแรงงานเข้าแลก การเป็นเลกส่วย ย่อมเป็นหนทางดียิ่งในการหลบหนีการชำระเงินตรา

จากข้างต้นในการกล่าวถึงเศรษฐกิจพิษณุโลก จะพบว่าของป่านั้น เป็นสิ่งที่สำคัญ แม้ว่าในข้อเท็จจริงนั้น พิษณุโลก จะมีของเกิดแต่ป่าได้มากหรือน้อยเท่าใด แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นกิจกรรมอันแน่นของเมืองพิษณุโลก ก็คือ ทำหน้าที่เป็นตลาด เป็นเวทีให้แก่เหล่าของป่าเหล่านั้น

จากข้อสันนิษฐานของผู้ศึกษาที่ว่าพบจำนวนกองส่วยของป่ามากมายในพิษณุโลก ก็กลับไม่ได้มีปริมาณของป่าในแต่ละกองมากมาย พิษณุโลกต้องพยายามส่งคนเข้าไป “จัดซื้อ จัดหา” เป็นจำนวนมาก อาจจะมากกว่าหัวเมืองอื่นๆ ด้วยซ้ำไป และยิ่งการส่งส่วยของป่าในเมืองฝ่ายเหนือค่อนข้างแปลกตรงที่ ลักษณะการคมนาคมไปมาได้หลายทางเลือกจึงทำให้การส่งของป่าลงไปยังส่วนกลางนั้น เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กันเสียส่วนใหญ่ ไม่เหมือนหัวเมืองแถบนครราชสีมา

ดังข้างต้น ไม่ว่าพิษณุโลก จะจำเป็นต้องทำเพื่อความมั่งคั่งของเมือง, ของกลุ่มชนชั้นนำ หรือเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของรัฐก็ตาม การสร้างระบบในการเข้าไปเร่งรัดจัดหาสินค้าเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งกลไกหนึ่งในการเข้าไป ก็อาจจะเป็นเหล่ากรมการเมืองต่างๆ นอกจากนั้น ขวัญเมือง จันทโรจณี ได้พูดถึงกระบวนการนี้ว่า ต้องมีพ่อค้าภายในท้องถิ่นและพ่อค้าจากส่วนกลางเข้าไปรับซื้อเพิ่มเติม การนำเอาเงินไปซื้อของป่านี้นั้น เป็นวิธีแก้ปัญหาของรัฐต่อการค้างส่วยเป็นจำนวนมาก

(พ.ศ.2325 – 2394)”, หน้า 363.

⁴² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1193.เลขที่ 20 บัญชีจำนวนเลกส่วยไม้ขนสั๊กและชีฝั่ง.

⁴³ ปาลเลอกัวซ์ ฌอง แบปติสต์, เล่าเรื่องกรุงสยาม , หน้า 87.

เงินที่ใช้ซื้อของป่ามาจาก เงินอากรของรัฐบ้าง , เงินจากกองส่วยเงินบ้าง⁴⁴ ซึ่งตามความเห็นของผู้เขียน คิดว่า ชาวจีนน่าจะได้เข้าไปมีบทบาทตรงนี้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่พิษณุโลก การส่งพ่อค้าเข้าไปสู่หมู่บ้าน หรือกลุ่มชาวพื้นเมืองต่างๆ เพื่อคักซื้อของป่าเป็นเรื่องที่จำเป็น ชาวจีนคงไม่เพียงแต่เข้าไปซื้อเพื่อรัฐเท่านั้นเช่นเดียวกันกับกิจกรรมอื่นๆ การจัดซื้อเช่นนี้มี โอกาสที่จะทำให้ชาวจีนแสวงหารายได้ และสะสมทุนได้

นอกจากนั้น จากการสำรวจบัญชีรายการจัดเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เราเห็นชนิดของสินค้าหลายอย่างที่น่าจะดำเนินการกิจการโดยชาวจีน เช่น ร้านขายข้าวสาร เชียงขายหมู แพรไหม เบญจรงค์ ของป่า เครื่องหอม โรงสี โรงน้ำมัน⁴⁵ ที่จริงแล้วในภาคเหนือตอนล่างนั้น เป็นดินแดนที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างด้านเหนือพิษณุโลกขึ้นไปลงมาถึงบางกอก มีพ่อค้าจีนจากกรุงเทพฯ นำสินค้าเข้ามาขาย การกระจายสินค้าออกไปสู่ตลาดย่อยๆ จึงเป็นเรื่องปกติ เพียงแต่ พ่อค้าจีนเร้นั้น ๆ น่าที่จะขายหรือกระจายสินค้าให้กับผู้ที่เป็นชาวจีนเช่นเดียวกันกับตน ก่อนรวมถึง การเข้าไปขายสินค้าที่จำเป็นให้แก่เหล่าชาวพื้นเมืองชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ทำงานอยู่ในกองส่วย ในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ไพร่ส่วยที่อยู่ในกองส่วยเมื่อไม่สามารถส่งส่วยได้ทัน รัฐจึงได้ให้โอกาสที่จะจ่ายเงินแทนการทำงานหนัก ดังนั้นจึงมีไพร่ส่วนหนึ่งที่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ทำให้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนเงินตรากับชาวจีน เราสามารถจินตนาการได้ถึงการค้าเปลี่ยนสินค้าของป่ากับสินค้าเช่นข้าว หรือเกลือได้อีกด้วย

สำหรับชาวจีนที่ไม่ได้ทำการค้าขายนั้น มีบางส่วนที่เข้าไปสู่ระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐได้เปลี่ยนแปลงนโยบายการเก็บรายได้ให้มีประสิทธิภาพโดยรัฐจะเปิดโอกาสให้คนมีประมูลเก็บรายได้ให้แก่รัฐ ผ่านรูปแบบการประมูลหารับช่วงอากรนั้น เป็นการเก็บค่าธรรมเนียมในการผลิต เมื่อเวลาต่อมา ความต้องการของสินค้าในตลาดโลกเป็นสินค้าที่ต้องการสินค้าที่ผ่านการผลิต เช่น น้ำตาล พริกไทย ยังมีการผลิตมากเท่าใด ก็ยังมีการเพิ่มพูนรายได้จากการเก็บอากรเท่านั้น จึงไม่แปลกที่รัฐบาลจะขยายชนิดสินค้าที่ต้องเก็บภาษีออกไปมากมาย เช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เริ่มมีการจัดเก็บอากรในพิษณุโลก 2 ชนิด คือ อากรสีผึ้ง และอากรสุรา⁴⁶

⁴⁴ ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)", หน้า 3.

⁴⁵ สุภาพรณ ขอมผล, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484", หน้า 299.

⁴⁶ ขวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325 – 2394)", หน้า 123 – 124.

ในปี พ.ศ. 2386 มีหลักฐานว่าชาวจีนขอเสนอทำเป็นนายอากรสมภักดีสร หรืออากรที่เกิดจากการผลิตพืชไร่พืชสวน⁴⁷

...จีนหอยเสนอทำต่อจีนอีค (หมื่นศรีสมบัติ) ปีละ 80 ชั่ง (6,400 บาท) โดยมีจีน
ขึ้นหุ้นส่วนเป็นนายอากรแทน...

การเป็นเจ้าภาษีนั่น โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในมือของชาวจีน ในปีต่อๆ มาจะมีการประมูลเป็นเจ้าภาษีก่อน เช่น การประมูลอากรยาสูบใน พ.ศ. 2392 ที่ จีนเอี่ยม และนายน้อยรับทำ⁴⁸ การจัดเก็บอากรนั้น บางครั้งก็เชื่อว่าจะเป็นชาวจีนในพิษณุโลกทำ อาจเป็นชาวจีนจากบางกอกขึ้นมา ทำเองบ้างหรือประมูลยกช่วงให้จีนในท้องถิ่นทำบ้าง แต่อย่างไรก็ดี กิจกรรมนี้ ได้รับความเห็นชอบและ “ให้ความสนับสนุน” จากส่วนกลาง ดังมีหลักฐานว่ามีการทำหนังสือถึงกรมการเมืองในแขวงเมืองพิษณุโลก พิชัยและอุตรจิตต์ให้ให้ความสะดวกแก่เจ้าภาษี

...หนังสือพระเสนา มาขังท่านพญาพิษณุโลก พญาพิไช พญาอุตรคิณและกรมการ
ด้วยจีนขุนรับตราตั้งขึ้นมาเก็บภาษีกับราษฎร ณ แขวงเมือง พิษณุโลก เมืองพิไชย
และอุตรคิณ ความแจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมานั้นแล้ว และจีนขุนคนนี้เป็น
บ่าวได้ไซ้สอยมาช้านาน ถ้าจีนขุนขึ้นมาเก็บภาษี การจะขัดขวางเกี่ยวข้องกับประการ
ใดก็ให้ท่านคุณแลสมเคราะห์ให้จีนขุนได้เก็บภาษีโดยสะดวก ฝากจีนขุนบ่าวไว้ด้วย...⁴⁹

การเรียกเก็บอากรของจีนในท้องถิ่น ในบางครั้งก็ไม่สะดวกนั้น หากเป็นกรณีที่เจ้าภาษีเกิดมีเรื่องวิวาทกันกับอำนาจท้องถิ่น

...จีนมาก (ขุนชำนาญ ไพรสาร) เจ้าภาษีอากรเกวียน พินาทกับเจ้าเมืองกำแพง
เพชร พิจิตร พิษณุโลก และสุโขทัย...⁵⁰

⁴⁷ กหข.,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1205 เลขที่ 55 ,สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพิษณุโลก เรื่องตั้งจีนจันเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมภักดีสร

⁴⁸ กหข.,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1211 เลขที่ 20 ร่างตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก พิชัย ตั้งจีนฉายเป็นขุนประมูลสมบัติ นายอากรยาสูบ

⁴⁹ กหข.,จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 104 จ.ศ. 1220 หนังสือพระราชเสนา ถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่างๆ 10 เรื่อง (สมุดไต่คำ เขียนดินสอขาว)

ผลประโยชน์ของชาวจีนในการรับบทเป็นเจ้าภาษีนั่นคือการเก็บเงินให้ได้มากเกินกว่าที่ประมูลเอาไว้ จึงมักมีปัญหาการทุจริตภายในปรากฏในทั่วสยามเสมอๆ

สิ่งหนึ่งที่เราต้องพูดถึง เมื่อพูดถึงเจ้าภาษีนายอากรคือ การเข้าสู่ระบบศักดินาของชาวจีน การเป็นเจ้าภาษีนายอากร จำเป็นจะต้องนำเอาอำนาจส่วนหนึ่งจากส่วนกลางขึ้นไป ด้วย ซึ่งสัญลักษณ์ของอำนาจนั้น ส่วนหนึ่งก็คือ บรรดาศักดิ์ เจ้าภาษีนายอากรที่ซื้อเงินมาก ก็มีได้หมายถึงเงินมากเลยๆ แต่เป็น ภาคหนึ่งของขุนชำนาญไพรสารเมื่อวิวาทกับเหล่ากรมการเมือง ความซับซ้อนของระบบเจ้าภาษีนายอากรในพิษณุโลกนี้ เมื่อหลังสนธิสัญญาเบาริงจะได้กล่าวในบทต่อไป

จากหลักฐาน เราพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างจีนในพิษณุโลกกับกลุ่มคนต่างๆนั้นมีความแตกต่างกันไป มีทั้งภาพการอยู่ร่วมกัน ความขัดแย้งกับคนท้องถิ่นกับกรมการเมืองหรือในหลายรูปแบบ มีหลักฐานว่า บางครั้งเหล่ากรมการเมืองก็ได้ร่วมสู้รบกับชาวจีนหลายคน⁵⁰ ความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนกับกรมการเมืองนั้น บางครั้งก็ดีขึ้นถึงขั้นที่พระยาพิษณุโลก ได้ตัดสินใจเข้าข้างคังกรณี่ที่หมิ่นประจันเข้าศึก มีกรณีพิพาทกับจีนตัว เรื่องแย่งที่ดิน หมิ่นประจันนั้นอ้างว่าได้ทำมาหากินบนที่ดินดังกล่าวมาเป็นเวลา 14-15 ปี แล้ว จึงได้ทำไร่นาฝ่าย พระยาพิษณุโลกกลับจับหมิ่นประจันและไม่ให้ประกันตัว ภายหลังตัดสินใจให้ยกที่ดินผืนนั้นแก่จีนตัว⁵² กรณีนี้ รัชกาลที่ 4 ได้ทรงมีสารดำหนิพระยาพิษณุโลก

ความสัมพันธ์กับชาวบ้านหรือไพร่เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เช่นกัน ไม่ว่าชาวจีนพิษณุโลกในบทบาทของเจ้าภาษีนายอากร หรือบทบาทพ่อค้า เพราะชาวบ้านก็ถือเป็นพันธมิตรในการทำการค้าและหารายได้อย่างหนึ่ง จะเห็นได้ชัดจากการที่ นายอากรบ่อนเบี้ยไทย - จีน จำเป็นจะต้องเก็บอากรบ่อนเบี้ยซึ่งการเก็บดังกล่าวจะต้องเผชิญกับนักเลงการพนันมากมาย คนที่เป็นนายอากรจะต้องเป็นคนที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นพอสมควร หรือไม่ก็ต้องสัมพันธ์กับชาวบ้านที่มีอิทธิพลเช่นเหล่านักเลงท้องถิ่น การใช้นักเลงคู่นี้ รวมถึงการใช้นักเลงคุมกองเวรียนหรือกองเรือค้าขนสินค้าด้วย

⁵⁰ กนข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, เลขที่ 48 จ.ศ.1207 สารตราเรื่องตั้งให้เงินมากเป็นขุนชำนาญไพรสารนายอากรฯ (สมุดไทดำ เขียนดินสอขาว)

⁵¹ กนข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 57 จ.ศ. 1226 สารตราถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องให้ส่งคนสู้รบลงไปกรุงเทพ (สมุดไทดำ ดินสอขาว).

⁵² กนข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 7 จ.ศ.1227 ตราหน้อยเมืองพิษณุโลกว่าด้วยที่ไร่นาฝ่ายจีนตัว นายเนตร ณ เดือน 9 ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก.

อ่านความหมายของจีน ผ่านหลักฐานของรัฐ

หลักฐานที่ปรากฏในสมัยคันฉัตรโกสินทร์ นั้น ส่วนใหญ่ เป็นหลักฐานที่รัฐจัดทำขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ใบบอก หรือจดหมายเหตุ จากการพิจารณาหลักฐานที่ใช้ในบทนี้ ทั้งหมดจะพบว่า รัฐเรียกชาวจีนด้วยคำว่า จีนนำหน้า เช่น จีนคิว จีนหอย จีนอี๊ด จีนมาก เป็นต้น เพื่อแยกให้เห็นว่าผู้ใดเป็นจีน ผู้ใดเป็นไทย หากคำว่าจีนไม่ปรากฏ ก็จะมีตำแหน่งทางศักดินามาแทน เช่น ขุนชำนาญไพรสาร หากรัฐไม่เขียนกำกับต่อ เราจะไม่รู้เลยว่าที่จริงขุนชำนาญไพรสารกับจีนมากเป็นคนเดียวกันนั่นเอง

แต่อย่างไรก็ดีไม่ว่าจะเรียกอย่างไร เราพบว่าท่าทีที่รัฐมีต่อชาวจีน ถ้วนแล้วแต่ไม่มีความรู้สึก ว่าชาวจีนเป็นคนอื่น อีกทั้งการเรียกใช้คำว่าจีนนำหน้าชื่อ หรือเรียกเป็นตำแหน่งศักดินา ไม่ส่งผลต่อรัฐ ไม่ว่าจะเป็นใช้ชื่อจีนมากหรือใช้ชื่อขุนชำนาญไพรสาร สามารถที่จะเป็นเจ้าภาษีอากรกองเกี่ยวน ทำรายได้ให้แก่รัฐเช่นเดียวกัน

การส่งงานของรัฐนั้น เราพบว่าเป็นการส่งลงมาทางกรมการเมืองบ้าง มีคนจากส่วนกลางที่ขึ้นไปบ้าง หรือ "...มีตราราชสีห์ โปรดเกล้า โปรดกระหม่อมไป..." การส่งลงไปยังท้องถิ่นนั้น มีจุดบอดในทางปฏิบัติ ดังปรากฏว่า การค้างช่วยเกณฑ์, การเบียดบังไพร่เอาไว้ใช้ส่วนตัวของมูลนาย เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แม้จะถูกส่งจากส่วนกลางไม่ให้กระทำก็ตาม

การ บอกลงไป ยังส่วนกลาง โดยพิษณุโลกก็เช่นเดียวกัน จีนที่มีสิทธิมีเสียงและบอกเรื่องราวลงมานั้น เป็นจีนที่มีตำแหน่งแห่งที่ในทางการค้า การเก็บช่วย การเก็บอากรเป็นส่วนใหญ่ การปรากฏตัวของจีนท้องถิ่นอื่นๆที่ทำหน้าที่ในหน่วยการผลิตเล็กๆ ในบทบาทเล็ก ๆ กลับไม่มีการกล่าวถึงมากนัก⁵³ ไม่มีหลักฐานที่พูดถึง จีนที่เก็บผัก จีนพายเรือเร่ จีนเลี้ยงเป็ด หลักฐานโดยส่วนใหญ่จะกล่าวถึง จีนเจ้าภาษี จีนซึ่งกินตำแหน่งหลวงตำแหน่งขุน ทั้งสิ้น และวิธีการบอก ก็ยังพ่วงไปกับเรื่องราวที่กรมการเมืองต้องบอกลงมา หรือ "...ฟ้องมาในเมืองหลวง..."⁵⁴ อาจจะพอตีความได้ว่า ชาวจีนที่รัฐมองอยู่และมีความหมายในสายตาของรัฐในขณะนั้น เป็นจีนที่มีตำแหน่ง มีบทบาททางการค้า หรือศักดินา แบบขุนชำนาญไพรสาร หรือจีนมาก ซึ่งไม่ว่าจะใช้ชื่อขุนชำนาญไพรสาร หรือจีนมาก ก็ไม่มีผลที่แตกต่างมากนักสำหรับรัฐ เพราะท้ายที่สุดทั้งหมดก็คือแรงงาน คือแขนขาในการหารายได้ของรัฐ เท่านั้นเอง

⁵³ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1202, เล่มที่ 145 ใบบอกพิษณุโลก.

⁵⁴ ในประเด็นนี้ พบว่า หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือแม้แต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา มีเรื่องราวของจีนในพิษณุโลกในบทบาทอื่นๆ เพิ่มขึ้นมา.

⁵⁵ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เล่มที่ 79 จ.ศ. 1225 เรื่องเจ้าภาษีเก็บไม่ได้ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองชำระ(สมุดไทยดำ เขียนดินสอขาว).

ความรู้สึกรักนึกคิดถึงของจีนในพิษณุโลกสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น หลักฐานที่จะชี้ให้ทราบความรู้สึกของคนจีนในพิษณุโลกที่ตระหนักถึงความหมายของตนเองมีน้อยมาก แม้จะมีข้อจำกัดทางหลักฐาน แต่ก็มีหลักฐานบางประการที่น่าสนใจ และมีนัยะที่แสดงถึงความเป็นตัวคนของเขาซึ่งเป็นหลักฐานที่ซ่อนเรื่องราวไว้มากมาย

จากหลักฐานจารึกแผ่นกระดานดำเพียงอย่างเดียว ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เราพบบันทึกเรื่องการบูรณะพระอุโบสถ พระวิหารตั้งกัจจายน์ และพระวิหารพระพุทธชินราชในปี พุทธศักราช 2376 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ใจความดังนี้

"...ศุภมัสตฺพระพุทฺธศักราช 2376 ปีมะเมียศก ข้าฯ จีนหลวงอุดมไมตรีกับนางทับ ผู้เป็นภรรยา เป็นบุตรท่านจีนหลวงและนางแจ่ม มีจิตเจตนาสัทธิเห็นว่พระอุโบสถ วัดมหาธาตุ ปักหักยั้งแต่โคกชี หามิอันใดที่จะกำบังรูปพระปฏิมากรไม้ จึงคิดอ่าน นิมนต์ท่านอาจารย์วัดนางพญาเป็นแม่งานจึงจับทำอิฐ และซื้อไม้ขอนสัก ข้างเขา เลื้อยและซื้อปูน⁵⁶ ข้างเขาก่อสร้างก่อฝาผนัง ข้างเขาปรุเครื่องบนนำมุขในพระประธานอุโบสถและพระสงฆ์มาช่วยทำการจัดแจงจนสำเร็จ จึงได้ยกเครื่องบน แล้วจึง ข้างเขาปั้นรูปพระปฏิมาก่อนลงรักปิดทอง เสร็จแล้วจึงทำการพิหารพระสังกัจจายน์ แล้วจึงทำโรงฉันทพระ หลังคาพระระเบียง แล้วจึงได้ฉลองครั้งหนึ่ง สิ้นทรัพย์เป็นอันมาก ท่านอาจารย์ดีกับข้าจึงคิดอ่านเห็นว่พระวิหารพระชินราชปักหักพังคร่ำคร่า ยับเยินร่ว ตัวไม้ผุพังลงเป็นอันมาก เห็นว่เป็นของบูรณราช หามิผู้ใดที่จะปฏิสังขรณ์ ไม้ ท่านพระอาจารย์ดี กับท่านขรว คำวัดจันกับข้าจึงคิดอ่านทำค่อไปถวายเป็นอาราม หลวงอยู่⁵⁷ ...ข้าจึงได้เรียนท่านผู้ครองเมืองและกรมการบอกลงไป ณ กรุงเทพมหานคร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ข้าปฏิสังขรณ์จึงได้จัดแจงซื้อ ไม้เลื้อย ไม้ ทำอิฐทำปูน จึงได้ก่อฝาผนังทำเสาก่อเสริมบวกรูปใหม่ ครั้นถึงพระพุทฺธศักราช 2380 ปีจอสัมฤทธิ์ ศก วันศุกร์ แรม 14 ค่ำ เดือน 12 จึงได้ลงมือตัดตัวไม้ ปรุพิหารพระชินราช ครั้นถึง ณ

⁵⁶ การเน้นเป็นของผู้เขียน

⁵⁷ หาญชัย สงวนให้ , ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก, หน้า 74

วันศุกร์ แรม 12 ค่ำ ปีกุนเอกศก จึงได้ยกเครื่องบนเสร็จแล้ว เจ้าประคุณพระสังฆราช จึงบูรณะกระเบื้องเคลือบขึ้นมามุงได้ 5 หมั่นกะ 3 พัน หาดพอไม่ เจ้าประคุณวัดสมอราย จึงได้ถวายพระพร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมกระเบื้องเคลือบเข้าอีก 2 หมั่น จึงพอพระพิหาร ข้าจึงจ้างเขาลงรักปิดทองเสาแลช่อและซุ้มประตูป่ามุงและบูรณะพระระเบียงชั้นนอกชั้นในแต่ด้านหน้า ข้างหลังยังหาดพอไม่ สัปบุรุษ⁵⁸...เขาก็บูรณะที่พระพุทธรูปลงรักปิดทองพระระเบียงคนละ 1-2-3-4 องค์บ้าง เสร็จแล้วจึงชักชวนกันฉลอง ข้าได้ลงทุนทำพระพิหารพระชินราชและพระอุโบสถเข้ากัน สำเร็จเสร็จสิ้นทรัพย์เป็นอันมาก ขอเดชผลศีลทานที่ข้าได้กระทำในครั้งนี้ ให้ข้าสำเร็จนิพพาน^{59 60}..."

ข้อความข้างต้น นี้ เป็นที่น่าสนใจและเป็นหนึ่งในหลักฐานน้อยชิ้นที่กล่าวถึงการพูดถึงตนเองของชาวจีน อีกทั้งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลก ได้อย่างดี

การทำอิฐ การทำปูน การเลื่อยไม้ ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมของเมืองที่ต้องอาศัยความสามารถใช้ทรัพยากรมากมาย อีกทั้งไม่ใช่สินค้าที่ปรากฏอยู่ในเศรษฐกิจแบบยังชีพ แต่เป็นสินค้าเพื่อตลาด

เป็นที่น่าสังเกตว่า จีนหลวงอุดมไมตรีนั้น มีแนวคิดของคนที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา และเป็นผู้ที่มีเงินตราในการซื้อและการจ้าง ดังที่ปรากฏในจารึกข้างต้นเป็นลักษณะของผู้มีทุนทรัพย์ หลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2376 มีชาวจีนส่วนหนึ่งที่สามารถสะสมทรัพย์และอยู่ในระบบศักดินา

นิธิ เอียวศรีวงศ์กล่าวถึงเศรษฐกิจแบบตลาดที่สัมพันธ์กับศักดินาว่า ชนชั้นนำได้ประโยชน์จากเศรษฐกิจแบบนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชนชั้นนำเป็นคนกุมไพร่ กุมกำลังและโอกาสในการทำการค้าขายอยู่กับคน ไม่ว่าจะเป็นการค้าผูกขาด การประมูลเพื่อค้า เศรษฐกิจแบบตลาดที่ผลิตสินค้าที่ไม่ตอบสนองกับการยังชีพเพียงเท่านั้น ยังคงจำเป็นอย่างมากสำหรับการส่งออกซึ่งเป็นทุนทรัพย์ของเหล่าชนชั้นนำ และชนชั้นนำเหล่านั้น ยังเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจแบบตลาดที่แม้จะไม่เติบโตอย่างทั่วหน้าในช่วงนั้น แต่ก็นับว่ามีอิทธิพลต่อผู้คนในบางส่วนเหมือนกัน

นิธิ กล่าวว่า ข่ายของการค้า หรือเส้นทางการขยายตัวจากกลุ่มชนชั้นศักดินาในกรุงเทพฯ ไปสู่ท้องถิ่น ถูกนำพาไปพร้อมกับการกระจายตัวของเหล่าชาวจีนในระดับล่าง ที่เป็นเสมือนมดตัวเล็กๆ หอบสินค้าจากท้องถิ่นหนึ่งไปอีกถิ่นหนึ่ง หรือจากส่วนเมืองทำไปยังดินแดนที่เป็นส่วนใน⁶¹

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁹ การเน้นเป็นของผู้เขียน.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, บทที่ 3.

ดังนั้น การปรากฏหลักฐานที่พูดถึงระบบเศรษฐกิจแบบตลาดในพิษณุโลกนั้น แสดงว่า ลักษณะดังกล่าวได้กระจายมาถึงยังเมืองพิษณุโลก อย่างน้อย ใน พ.ศ. 2376 แล้ว

ในระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ช่างฝีมือที่ชำนาญการเป็นที่ต้องการ ดังปรากฏในการสร้างวัด ฉาบปูน มุงกระเบื้อง หรือลงรักปิดทอง การที่มีช่างฝีมือนี้ เป็นแรงงานรับจ้างที่กระจายตัวอยู่ในเมืองที่มีความเจริญ และการเกิดแรงงานรับจ้างนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ยืนยันว่า ต้องมีผู้จ้างที่มีเงินจ้างและมีการหมุนเวียนของเงินตราไปสู่มือของแรงงานเหล่านี้บ้าง ไม่ว่าคนเหล่านั้น จะเป็นไพร่ หรือเป็นคนจีนก็ตาม

นอกจากจะพูดถึงการลงทุนลงแรงเพื่อสังคม แล้ว ลักษณะการอธิษฐาน “ให้ข้าสำเร็จนิพพาน” เพื่อเป็นการลงทุนทางจิตวิญญาณนั้น ก็ดูเหมือนว่าจะเป็นลักษณะของเหล่าคนไทยชั้นสูง ที่จะอธิษฐาน หลังจากการปวารณาสิ่งใดให้แก่ศาสนา หรือมอบสิ่งใดให้แก่สังคม ความสวดขอของชีวิตที่ชาวจีนดังกล่าวมองว่าอยู่ที่ “นิพพาน” นั้น จึงเป็นการมองมุ่งไปด้วยวิถีทางเดียวกันกับเหล่าศักดินาไทย

ต่อมาเมื่อพิจารณา ถึงตัวหลวงอุดมโมศรี เอง เราพบว่า หลวงอุดมโมศรีไม่ใช่ชาวจีนรุ่นแรกในพิษณุโลก เพราะ “...เป็นบุตรท่านจีนหลวงแลนางแจ่ม...” และแม้แต่ท่านจีนหลวง ซึ่งเป็นบิดาเอง ก็อาจจะไม่ได้เป็นจีนรุ่นแรก นางแจ่มนั้น พิจารณาจากชื่อ นั้น อาจเป็นไปได้ว่า เป็นคนไทย หากเป็นคนไทย นำที่จะเป็นหลักฐานแสดงถึงการแต่งงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับไทยในพิษณุโลกสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หรือแม้แต่ หากไม่ใช่คนไทย นางแจ่มเองก็อาจเป็นลูกสาวคนจีนอีกรุ่นหนึ่งก่อนหน้าก็เป็นได้ ดังนั้นในปี พ.ศ.2376 ชาวจีนในพิษณุโลกจึงมีบางส่วนที่เป็นลูกจีน

จีนหลวงอุดมโมศรีได้พูดถึงตนเองด้วยน้ำเสียงที่มีความพึงพอใจ และมีความสุขในสถานะของตน การพูดถึงตนเองว่าเป็น “หลวง” และ “บุตรท่านจีนหลวง”⁶² “เป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจเมื่อต้องกล่าวแนะนำตนเองแก่สาธารณชน นั้เสียงเช่นนี้นั้น หากพิจารณาแล้วไม่มีความหมายต่อรัฐแต่อย่างไร จีนหลวงอุดมโมศรี นั้น ก็คือแรงงานและผู้หารายได้ให้แก่รัฐ เช่นเดียวกับกับ “จีนมาก” “จีนขึ้น” หรือจีนอื่นๆ อีกทั่วไปที่รัฐเรียก ความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบศักดินา จึงเป็นความภาคภูมิใจที่ใช้ใช้แสดงแก่ท้องถิ่น แก่สังคมเมืองพิษณุโลกโดยแท้

สรุป

เมืองพิษณุโลกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นเมืองที่มีความสำคัญในการรวบรวมตัวของป่าไม้ให้แก่รัฐ เพื่อให้รัฐนำไปเป็นสินค้าในการส่งออก พิษณุโลกแวดล้อมด้วยทรัพยากรอุดมสมบูรณ์จาก

⁶² คำว่า หลวง ในที่นี้ หมายถึงตำแหน่งทางศักดินา

เมืองเวดล้อมและเป็นจุดศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในดินแดนหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงทำให้พินญโลกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตราอย่างน้อยตั้งแต่ พ.ศ. 2376 แล้ว ในระบบเศรษฐกิจดังกล่าว มีชาวจีนเข้าร่วมทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นเลกตัวพ่อค้าเร่ เจ้าภานายอากร พ่อค้าในตลาดและมีชาวจีนที่เข้าไปสู่ระบบศักดินาโดยกินตำแหน่งหลวงตำแหน่งขุน

ความเป็นจีน ของชาวจีนในพินญโลกขณะนั้น ยังไม่มีการรวมตัวกันแสดงออก เพียงแต่เราสามารถดูว่า ใครเป็นจีน ใครเป็นไทยจากการแสดงตนของเขาเอง เช่นการผูกปี่ หรือการปรากฏในหลักฐานของทางการโดยมีชื่อนำหน้ากำกับเชื้อชาติว่าเป็นจีน หลายคนปรากฏอยู่ในหลักฐานดำรงชีวิตในฐานะที่เป็นกลไกในการเก็บผลประโยชน์ของรัฐและได้รับความสุขสบายพอสมควรอยู่ในสังคมไทย อาจเป็นไปได้ว่าความรู้สึกที่ดีต่อสถานะของตนเองของชาวจีนในพินญโลกนั้น อาจไม่ได้เป็นความรู้สึกของทุกคน เนื่องด้วยข้อจำกัดจากหลักฐาน ทำให้เราไม่มีโอกาสได้รับรู้ ความรู้สึกอื่นๆที่มีต่อความเป็นจีนของตนในหลากหลายมุมมอง โดยเฉพาะชาวจีนในระดับล่าง ที่กลัวไปกับไพร่หรือกลุ่มคนท้องถิ่น เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า ในพินญโลกนั้นชาวจีนมีความสุข และพอใจในการอยู่ในสยาม เพียงแต่พบว่า ชาวจีนที่มีโอกาสเล่าเรื่องของตนเองนั้น เป็นจีนที่มีศักดินา มีบทบาททางเศรษฐกิจในด้านใดก็ตาม มีการแสดงความภาคภูมิใจต่อตนเองในระดับหนึ่ง ที่เป็นไปได้ว่าเขาเหล่านั้น ไม่รู้สึกว่าความเป็นจีนของตนเป็นปมด้อยที่ต้องหลบซ่อนแต่อย่างใด และความเข้าใจเช่นนั้นก็เขา ก็ไม่เป็นที่น่ากังวลของรัฐ トラบดีที่พวกเขายังสามารถเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางเศรษฐกิจที่ทรงประสิทธิภาพได้

บทที่ 3

ยุคแห่งการแสวงหาโอกาสและจัดตั้งองค์กร

หลังจากที่สยามได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่งใน พ.ศ.2398 มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ทางเศรษฐกิจหรือทางสังคม สำหรับทางเศรษฐกิจนั้น สยามได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตส่วนหนึ่ง โดยผันการค้าสินค้าที่มาจากการหาเข้าสู่สินค้าที่ต้องนำเข้าสู่กระบวนการผลิตที่ซับซ้อนขึ้น และการผลิตดังกล่าวที่เป็นการผลิตที่ต้องการใช้ทักษะ ชนิดสินค้าก็มีรูปแบบที่ผันแปรไปตามความต้องการของตลาดภายนอกประเทศ สินค้าส่วนใหญ่ที่ได้จะมุ่งเพื่อการส่งออกมากมาย ระบบการค้าผูกขาดที่แต่เดิมที่มีการกำกับควบคุมสินค้าก็ถูกยกเลิกไปหลายส่วน การปกครองตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 5 มุ่งเน้นที่จะรวมอำนาจการปกครองท้องถิ่นมาสู่ศูนย์กลาง

พิษณุโลกในสมัยนั้น นับว่า มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาก นับตั้งแต่สยามก้าวเข้าสู่ความเป็นสยามสมัยใหม่ พิษณุโลกก็พลอยได้รับความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย มีการเกิดขึ้นของหน่วยสังคมในท้องถิ่นส่วนใหม่ๆ และการเปลี่ยนแปลงหรือการก่อตั้งดังกล่าว ต่อมาจะกลายเป็นปัจจัยผลักดันหนึ่งที่ทำให้คนจีนในพิษณุโลกคิดหรือรู้สึกต่อความเป็นจีนของคนอย่างไร

การปกครอง

ก่อนปีพ.ศ. 2437 พิษณุโลกถูกปกครองโดยกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นซึ่งประกอบด้วย เจ้าเมือง และเหล่ากรมการเมืองตำแหน่งต่างๆ เจ้าเมืองนั้นจะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอย่างเป็นทางการจากส่วนกลาง เจ้าเมืองพิษณุโลกก่อนการปกครองแบบมณฑลนั้นมียศเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีตำแหน่งสูงเป็นถึงเจ้าพระยา¹ ตำแหน่งของเหล่าขุนนางเมืองพิษณุโลก ตำแหน่งสูงสุดคือเจ้าเมืองรองลงมาคือ ปลัด, ขกกระบัตร, พล, มหาคไทย, สัตติ, เมือง, วัง, คลัง, นา, แ่ง ตามลำดับ² รายได้

---

¹ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 29.

² นฤมล วัฒนพานิช, “ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่องานเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2437 – 2476”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526, หน้า 18.

ของเหล่าผู้ปกครองท้องถิ่นของเมืองพิษณุโลกจะมาจากค่าธรรมเนียมความ, ค่าประทนต์ตั้งกรรมการ และขุนหมื่น, ค่าออกกฎหมายให้เก็บภาษีอากร, ตีบลค่าส่วย, ตีบลค่าตอศึก, ตีบลค่านา, ค่าธรรมเนียมบริคนสัญญา, ค่าหนังสือเดินทาง, ค่าทำตัวพิมพ์รูปพรรณ³ เป็นต้น นอกจากนั้น เจ้าเมืองจะหาผลประโยชน์เพิ่มเติม เช่น การค้าขายเพิ่มเติม การรับกระบวนการว่าความ การยืมเงินหลวงมาใช้ก่อน (ซึ่งต่อมาจะพบว่าหลวงมักจะยืมเงินจำนวนนั้นให้แก่ผู้ยืมเสมอ ๆ)⁴ นอกจากนั้น รายได้เพิ่มเติมยังมาจากระบบส่วยเดิมที่ยังคงเหลืออยู่ในภูมิภาคนี้ ส่วยค้ำต่างๆ นานวันก็จะตกแก่กรมการเมือง จากตารางส่วยค้ำเมืองต่างๆ เมื่อ พ.ศ. 2435 พบว่า ส่วยไม้เกณฑ์ตัด ส่วยเงิน ส่วยทองคำ ส่วยสีผึ้ง ส่วยไม้ขนสัก ส่วยน้ำมันยางจะค้ำในเมืองพิษณุโลก เมื่อเทียบกับพิจิตร พิชัย สุโขทัย โดยไม่นับสวรรคโลกแล้ว เราพบว่า พิษณุโลกมีจำนวนกองส่วยค้ำมากกว่ามาก⁵

ในปี พ.ศ. 2436 รัฐต้องการรวมอำนาจจากท้องถิ่นมาสู่ส่วนกลางและทำให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นมีหน้าที่ปฏิบัติ ที่ขึ้นตรงต่อเจ้านายจากเมืองหลวง เมืองต้องเป็นหน่วยงาน ซึ่งปฏิบัติหน้าที่แทนแขนขาของกษัตริย์ในด้านต่างๆ โดยกลไกราชการอาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายใต้การดูแลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชอนุชา ได้มีการจัดการปกครองแบบที่เรียกว่า ระบบเทศาภิบาล เทศาภิบาลคือการรวมเมืองหลายเมืองเข้าเป็นหน่วยการปกครองที่เรียกว่า มณฑล แต่ละมณฑลจะมีข้าหลวงเทศาภิบาลดูแลการปกครองและขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย ข้าหลวงเทศาภิบาลจะบังคับบัญชาเจ้าเมือง และหากเจ้าเมืองจะทำใบบอกลงไปยังส่วนกลาง ใบบอกนั้นสามารถส่งไปยังข้าหลวงเทศาภิบาลเพื่อรับการตัดสินใจที่เร็วขึ้นได้⁶

พิษณุโลกยกกระดืบเป็นมณฑลในพุทธศักราช 2437 ในระยะเวลาใกล้เคียงกันกับมณฑล นครราชสีมา ปราจีนบุรี และราชบุรี ซึ่งเหตุผลหนึ่งก็มาจากเหตุผลหนึ่งก็มาจากเหตุผลทาง ยุทธศาสตร์เพราะพิษณุโลกยังคงมีอำนาจเหนือเมืองพรมแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ⁷ มณฑลพิษณุโลกประกอบด้วย เมืองพิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย และพิจิตร เมืองที่ตั้งกัอยู่ในพิษณุโลกนั้นในแต่ละช่วงมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนเมืองดังนี้

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

⁴ หจข. , ร.5 ม.ร 14/109 เรื่องกรมพระยาดำรงฯเสด็จตรวจราชการหัวเมืองเหนือ ปี ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) จดหมายกราบบังคมทูลแด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว วันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ.111

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ นฤมล วัฒนพานิช, "ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2437 – 2476", หน้า 10 – 11.

⁷ พรมแดนของพิษณุโลก - ผู้เขียน

ตาราง 1 ลำดับเมืองที่อยู่ในเขตการปกครองมณฑลพิษณุโลก (2437-2476)

พุทธศักราช	เมืองในสังกัด
2437	พิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร
2447	พิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร เพชรบูรณ์ หล่มสัก
2450	พิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร
2458	พิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร เพชรบูรณ์ หล่มสัก
2474	พิษณุโลก พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร เพชรบูรณ์ หล่มสัก ตาก กำแพงเพชร

ที่มา ปรับปรุงจาก นฤมล วัฒนพานิช, “ลำดับเมืองที่อยู่ในเขตการปกครองมณฑลพิษณุโลก” ใน ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก, หน้า 6.

ระบบเทศบาลนั้น รัฐต้องการให้มีการรวมศูนย์การปกครองสู่ส่วนกลาง ต้องการเปลี่ยนขุนนางภูธรให้เป็นข้าราชการและต้องการโอนกิจการศาลและการคลังให้มีรายได้เข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น⁸ การที่พิษณุโลกกลายเป็นมณฑลจึงส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบการปกครองของเมืองพิษณุโลกอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อกลุ่มคนที่ถือว่าเป็นคนระดับชั้นนำของเมือง เช่น เหล่ากรมการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนคนเหล่านั้น(กรมการเมือง, ชนชั้นนำในท้องถิ่น) ให้กลายเป็นคนที่ปฏิบัติหน้าที่ให้รัฐ “ข้าราชการ”

คนที่มีความสำคัญที่สุดคนหนึ่งที่มิพบาบาทมากในสมัยที่พิษณุโลกเป็นมณฑลก็คือ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ (เชย กัลยาณมิตร) หรือต่อมาก็คือ เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เป็นบุคคลที่สมเด็จพระยาเจ้ากรุงธนบุรีทรงภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งว่า มีความสามารถในการปกครอง พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ เปรียบเสมือนตัวแทนของอำนาจรัฐที่ปรากฏชัดที่สุด ในช่วงระยะเวลานั้น (พ.ศ. 2437 – พ.ศ. 2445) เป็นคนที่ทำให้กลุ่มชนชั้นปกครองท้องถิ่น ซึ่งเปรียบเสมือนนายใหญ่ต้องเผชิญ

⁸ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, หน้า 138.

กับนายที่ใหญ่กว่า มาปกครองและสั่งการกับคนอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีมณฑลนั้น อำนาจของพระมหากษัตริย์ ที่สั่งลงไปยังพิษณุโลกนั้น จะใช้วิธีต่างๆ เช่น การมีตราพระราชสีห์สั่งลงไป หรือการตั้งผู้ตรวจการขึ้นไปตรวจการเป็นระยะๆ แต่หลังจากที่พิษณุโลกตั้งเป็นมณฑลแล้ว อำนาจมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น หากมีปัญหาอะไร ก็จะต้องมีการ “กุมตัว” ลงมาสอบสวนกัน ณ ส่วนกลาง การเข้ามาคุมเข้มของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตินั้น มีผลต่ออำนาจของกลุ่มคนท้องถิ่นมากมายหลายประการ เช่น การเปลี่ยนขุนนางท้องถิ่นให้เป็นข้าราชการกินเงินเดือน เมื่อเริ่มต้นเข้ามาท่านได้จัดการกับโครงสร้างการปกครองในเมืองพิษณุโลกเพิ่มเติม จนกลายเป็นรูปแบบดังนี้ เข้าเมือง ปลัด รองปลัด ศาล คลัง โยธา ไปรษณีย์ การศึกษา และ ตำแหน่งเสมียน⁹

พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ ได้เข้าไปจัดการกับรายได้ อันเป็นกำลังทรัพย์ที่เป็นส่วนสร้างความเข้มแข็งของเหล่าขุนนางท้องถิ่นก่อน ท่านได้นำเอาค่าธรรมเนียมศาลออกมาและแบ่งส่วนออกมาเป็นระบบเงินเดือน จ่ายเงินเดือนให้แก่¹⁰ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ จ่ายเงินเดือนให้แก่เหล่าข้าหลวงของเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกอันมีเมืองพิษณุโลกเป็นที่ทำการมณฑล เป็นเมืองแรก จ่ายเงินเดือนโดยทันที โดยให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง ก่อน เพราะเป็นเมืองที่ทำการมณฑล และกระทรวงมหาดไทย มีงบจำกัดด้วยอีกประการ¹¹ เรียกได้ว่า มีการนำเงินของท้องถิ่น ผ่านกระบวนการให้กลายเป็นเงินหลวง และนำกลับไปสู่ท้องถิ่นอีกครั้งหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นับว่ามีรากฐานที่สำคัญแก่การกำเนิดภาพลักษณ์ของเมืองพิษณุโลก แบบที่นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลายท่านกล่าวถึง เมืองพิษณุโลก ในฐานะเมืองข้าราชการ¹²หรือกล่าวว่าพิษณุโลก เป็นเมืองที่มีการสัมพันธ์ใกล้ชิดกับระบบราชการส่วนกลาง ในบางครั้ง ก็มีการส่งคนจากส่วนกลางขึ้นไป เป็นคนที่มีศักดิ์สูงเช่น ใน พ.ศ. 2448 เจ้าเป้ง ซึ่งเป็นราชบุตรแห่งเมืองจำปาศักดิ์ ได้ถูกส่งให้ไปเป็นนายอำเภอเมืองพิษณุโลก¹³

พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ เป็นกลไกอันทรงประสิทธิภาพของนโยบายปกครองท้องถิ่นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความหลักแหลมในการปกครองนั้น นอกจากจะ

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

¹⁰ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458 กระทรวงมหาดไทยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , หน้า 156

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

¹² จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ , ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2475 – 2503) , หน้า 19.

¹³ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458 กระทรวงมหาดไทยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 313.

ตัดกำลังทรัพย์ อันเป็นกำลังหลักในการวางฐานอำนาจของขุนนางท้องถิ่น ซึ่งจากบทที่ผ่านมาจะเห็นว่า เป็นคนในท้องถิ่น ที่ผูกพันกับท้องถิ่น มีสายสัมพันธ์ มีลูกน้องในท้องถิ่นเป็นของตนเอง เขย กัลยาณมิตร ยังทำให้เงินอันเกิดแต่เมืองพิษณุโลก กลายมาเป็นเงินหลวง เงินที่หลวง พระราชทาน ให้แก่ “ข้า” ของ “ราชการ” คือ ข้าราชการอีกด้วย

การปฏิรูประบบอื่นๆ เป็นเรื่องที่ทำควบคู่กันไป การจัดการปัญหาตัวค้างที่เด็ดขาด ตัวค้าง เมืองพิษณุโลกนั้นมีค้างมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่คือช่วยไม้เกณฑ์ตัด ช่วยเงิน ส่วนทองคำ ช่วยสีผึ้ง ช่วยไม้ขนนก ช่วยน้ำมันยาง¹⁴ มีการเข้าไปดูแลระบบการเงินการคลัง และการชำระหนี้ของทางเมือง รวมถึงการจัดปัญหาที่เกิดจากการที่เหล่าขุนนางท้องถิ่นเบียดบังแรงงานไพร่ไปทำงานส่วนตัว ใน พ.ศ.2437 คือปีแรกของการเป็นมณฑล ข้าหลวงเขย กัลยาณมิตร จึงได้ออกคำสั่งเด็ดขาด ยกเลิกสิทธิของพวกขุนนางที่จะเรียกไพร่ไปใช้ส่วนตัว ซึ่งถือเป็นความพยายามรื้อรอนกำลังทางเศรษฐกิจ¹⁵

ในปี พ.ศ. 2437 มีการปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น สำหรับพื้นที่ที่ห่างไกลออกไปนั้นมีการเลือกผู้ใหญ่บ้านและให้ผู้ใหญ่บ้านเลือกกำนัน¹⁶ เป็นการกำหนดอำนาจหน้าที่ให้ท้องถิ่นได้สำนึกขึ้นตรงต่อมณฑลและต่อส่วนกลาง อีกทั้งเป็นการละลายรูปแบบความสัมพันธ์แบบเก่า ๆ ระหว่างชาวบ้านกับผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่น แม้มาตรการดังกล่าวผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านและกำนันส่วนใหญ่ก็จะเป็นคนดั้งเดิมที่เคยมีอำนาจอยู่นั่นเอง รูปแบบของการแบ่งเขตการปกครองเป็นอำเภอ ดังนี้

¹⁴ นฤมล วัฒนพานิช, "ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2437 – 2476", หน้า 149.

¹⁵ เศษ ขุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458 กระทรวงมหาดไทยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 159.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

ตาราง 2 การแบ่งเขตอำเภอต่างๆ ตามปี พ.ศ.

พ.ศ. 2437	พ.ศ.2463	พ.ศ.2473	พ.ศ. 2476
อำเภอเมือง	อำเภอเมือง	อำเภอเมือง	ยกเลิกมณฑล
อำเภอพรหมพิราม	อำเภอพรหมพิราม	อำเภอพรหมพิราม	เทศบาล พิชณุโลก
อำเภอป่าหมาก	อำเภอป่าหมาก	อำเภอป่าหมาก	ยกฐานะเป็นจังหวัด
อำเภอชุมแสงสงคราม	อำเภอบางระกำ	อำเภอบางระกำ	
อำเภอนครไทย	อำเภอนครไทย	อำเภอนครไทย	
อำเภอด่านซ้าย		อำเภอบางกระทุ่ม	

ที่มา จิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ, “ตารางการแบ่งเขตอำเภอต่างๆ ตามปี พ.ศ.”, ใน *ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก : รายงานการวิจัย*, หน้า 15.

เมื่อมีการทำงานด้วยความจริงจังเช่นนี้ สันนิษฐานว่า ทำให้ขุนนางเหล่านี้หมดโอกาสที่จะแสวงหารายได้ จึงทำให้เกิดการล้มละลายทางเศรษฐกิจของเหล่าขุนนางท้องถิ่นตามทัศนะของ เศรษฐมนาค ไม่เฉพาะในเมืองพิษณุโลก แต่รวมถึงเมืองต่างๆ ในมณฑลพิษณุโลก มีขุนนางล้มละลาย 237 คน จากจำนวนขุนนาง 348 คน¹⁷

มณฑลพิษณุโลกในสมัยดังกล่าว จึงได้รับคำชมเชยว่า เป็นมณฑลที่เรียบร้อย หรือถูก “จัดการเรียบร้อย” และเรื่องเหตุการณ์โจรผู้ร้ายต่างๆ ก็มีน้อยกว่ามณฑลอื่นๆ ¹⁸ พิษณุโลกจึงเป็นเมืองที่ทำการมณฑลพิษณุโลก เป็นศูนย์กลาง เป็นที่ประจำการของเหล่าขุนนางมณฑล เป็นที่ทำงานของสมุหเทศาภิบาลที่มีความสามารถซึ่งต่อมาได้รับการเลื่อนยศเป็นเจ้าพระยา และขึ้นไปบังคับบัญชามณฑลพายัพอันเป็นมณฑลที่มีความสำคัญมาก

พิษณุโลกเองเคยได้มีโอกาสเฝ้าชมการเสด็จพระราชดำเนิน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน จ.ศ. 1228 รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จขึ้นนมัสการพระพุทธชินราช ทรงบูชาด้วยกำไลหยกและทรงบูชาบายศรีปิ่นลงรักปิดทอง ดันไม้เงิน ดันไม้ทอง รวมถึงเครื่องสักการะต่างๆ นับเป็นการปรากฏพระองค์ของเจ้านายชั้นสูงสุดด้วยพระองค์เอง

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 160 .

¹⁸ กษ.,ร.5 ม.51/10 รายงานตรวจราชการมณฑลพิษณุโลกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ร.ศ. 117.

การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองท้องถิ่นในขั้นนี้ ทำให้หน่วยผู้นำของเมืองพิษณุโลกถูกแปรสภาพให้กลายเป็นหน่วยข้าราชการ การทำงานในหน่วยงานนั้นก็เป็นการทำงานโดย แบ่งหน้าที่ แต่เดิมพิษณุโลกก็เป็นเมืองที่ได้รับความคาดหวังจากส่วนกลาง ก่อนการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น ส่วนกลางก็สัมพันธ์กับพิษณุโลกในฐานะที่ขอระดมพลระดมกำลังต่างๆ เรียกร้องให้เมืองแสดงความสวามิภักดิ์ ส่งของมีค่า ตามความต้องการ เช่นเมื่อเกิดสงครามโจมตีเมืองเชียงตุงใน พ.ศ. 2375 นั้น พิษณุโลกซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นหนึ่ง ก็ต้องส่งนายทหาร 11 คน คน 200 คน ช้าง 20 เชือก ไปร่วมรบด้วย¹⁹

ในระหว่างที่เป็นมณฑลนั้นพิษณุโลกกลายเป็นเมืองที่ต้องได้รับคำสั่งโดยตรง อยู่ได้บังคับบัญชาของส่วนกลางมากขึ้นมีการเกิดหน่วยงานตัวแทนของรัฐเข้าไปในมณฑลมากมาย เช่นหน่วยงานทางการสื่อสาร, การศึกษา, วัฒนธรรม และแม้จะเป็นมณฑลในช่วงเวลาที่ไม่มีการพระยาศรีสุริยราชวรานุวัติแล้ว พิษณุโลก ก็ยังต้องส่งของบางประการลงไปให้ส่วนกลางอยู่ดี เช่น ใน พ.ศ. 2468 พิษณุโลกได้ส่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ ประจำเมืองพิษณุโลก จากสระแก้ว สระขวัญ สระสองห้องและทะเลแก้ว ส่งให้สำนักพระราชวัง เพื่อร่วมผสมกับน้ำศักดิ์สิทธิ์ ในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศใช้เป็นน้ำสรงของรัชกาลที่ 7 ในพระราชพิธีขึ้นครองราชสมบัติ²⁰

ผลของการตั้งมณฑลในช่วง พ.ศ. 2437 เป็นต้นมาทำให้เปลี่ยนแปลงหน่วยการปกครองของพิษณุโลก ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของเมืองพิษณุโลกในมุมมองของคนยุคต่อมา คือเมืองข้าราชการ เพราะเป็นเมืองแรก ๆ ที่รัฐทดลองใช้ระบบราชการ และตั้งหน่วยงานราชการเป็นจำนวนมาก อำนาจอธิปไตยได้ปรากฏชัด ไม่ว่าจะเป็น “ท่านข้าหลวงเทศาฯ”, “ข้าราชการ” จึงเป็นสิ่งที่น่าเคารพนับถือ และเป็นอำนาจที่มีลักษณะใหญ่โต มีที่ทำการ มีพิธีรีตองในการเข้าหาเป็นขั้นตอนมากกว่าเดิม

หน่วยอำนาจอีกหน่วยหนึ่งที่จะไม่กล่าวถึงไม่ได้ คือ กองทัพและตำรวจ ทหาร ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชและทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่ทรงสร้างสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่นอกเหนือจากระบบราชการพลเรือน ก็คือราชการทหารหรือกองทัพนั่นเอง ใน พ.ศ. 2446 มีการจัดตั้งกรมบัญชาการทหารบกมณฑลพิษณุโลก กองทหารประจำเมืองพิษณุโลก คือ กรม

¹⁹ เศษ บุญมาศ , การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 , หน้า 37.

²⁰ ประวัติและปณิธานต่างๆ เกี่ยวกับเมืองพระพิษณุโลก , พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ , สิริบุญบุญภิกขุ (บุญทิว บุรณเขตต์) ณ เมรุวัดตาปะขาวหาย (เตาไห) อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก วันที่ 19 เมษายน 2530, หน้า 16.

ทหารราบที่ 11²¹ และต่อมาเริ่มมีตำรวจ หลังจากการตั้งกรมตำรวจ ในช่วงปี พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา เพราะรัฐในขณะนั้น ต้องการให้มีตำรวจในพื้นที่ที่เป็นกองบัญชาการมณฑล²² การรับคนมาเป็นตำรวจในระยะแรกนั้นใช้วิธีรับสมัครและต่อมาก็คัดเอาคนที่เข้ามาเกณฑ์ทหารมาเป็นตำรวจ²³

การจัดการศึกษา เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่รัฐใช้เพื่อหล่อหลอมให้คนในท้องถิ่นรู้สึกและนึกคิดตามที่รัฐต้องการ สถาบันการศึกษาหรือโรงเรียนนั้น รัฐยังสนับสนุนให้มีเพื่อตอบสนองต่อการคัดเลือกคนเข้ารับราชการ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงเคยรับสั่งไว้ใน พ.ศ. 2448 ว่า

...แหล่งที่จะเลือกหาคนตามหัวเมืองนั้น คือ ตามโรงเรียนหลวงหรือวัด ถ้าผู้ว่าราชการเมือง หรือนายอำเภอจะไปตรวจราชการตามท้องที่แล้ว ควรเอาใจใส่แสวงหาคนที่มีความรู้รอบรู้รอบรู้ และมีไหวพริบดีเฉลียวฉลาด ตามแหล่งที่กล่าวนั้น เกลี่ยกล่อมมาฝึกหัดเป็นเสมียนไว้ให้มากๆ ...

ก่อนที่รัฐจะเข้ามาจัดการศึกษา มีการเล่าเรียนในเมืองพิษณุโลกกันอยู่แล้ว โดยการเรียนส่วนใหญ่มักมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด ในระยะเริ่มต้น พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ (เชย กัลยาณมิตร) ได้อาราธนา “ พระครูอ่อน ” จากวัดอนงคารามมาว่าการเป็นเจ้าคณะมณฑล พิษณุโลก ประจำอยู่วัดนางพญา ท่านได้ก่อตั้ง สำนักการศึกษา ก.ข. นะโม ที่วัดนางพญา ใน พ.ศ. 2442 โดยอาศัยที่ที่ศาลาหน้าวัดนางพญา²⁴ ต่อมาได้ถูกยกระดับเป็นโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลพิษณุโลก โดยมีพระครูอ่อน หรือต่อมาคือพระครูโลกเชษฐชินราชบริบาลเป็น ครูใหญ่คนแรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เองนั้น ได้เคยเสด็จมาเยี่ยม²⁵

การเล่าเรียนเป็นที่นิยมมากขึ้น มีผู้ส่งบุตรหลานมาเล่าเรียนมาก เมื่อสะพานนเรศวรได้ถูกสร้างแล้วในปี 2473 ก็ยังมีคนมาเรียนเพิ่ม สถานที่คับแคบ แม้จะพยายามย้ายหลายครั้งจนเมื่อยกเลิกมณฑลในปี 2475 พิษณุโลกกลายเป็นจังหวัด โรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลก็ยังได้กลายเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดพิษณุโลก พิษณุโลกพิทยาคม เป็นโรงเรียนที่เปรียบเสมือนโรงเรียนของผู้

²¹ จีราภรณ์ สถาปนะวรรณ, ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2475 – 2503), หน้า 16 .

²² เตช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, หน้า 302.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 304.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 264.

²⁵ 100 ปี โรงเรียน พิษณุโลกพิทยาคม (2442 – 2542) (พิษณุโลก : โรงพิมพ์ประชามติ, 2542), หน้า 46

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47

ที่คาดว่าจบมาแล้วจะเข้าสู่ระบบราชการในท้องถิ่นผู้ที่จบจากโรงเรียนนี้ไปในยุคแรก ๆ ก็กระจายตัวไปสู่การทำงานระดับปกครอง

ในเขตอำเภอเมือง พิชณุโลก มีโรงเรียนเกิดขึ้นมากนอกจากโรงเรียนพิชญโลกพิทยาคมแล้ว ยังมีโรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีที่มีชื่อเสียงและครูอาจารย์ สำหรับโรงเรียนเอกชนนั้นพิชญโลกมีโรงเรียนที่เกิดจากการร่วมมือสร้างระหว่างคณะเพรสไบทีเรียน ซึ่งมีนายแพทย์บุญถ้วน บุญอิต ชาวจีนเชื้อสายฮกเกี้ยน บุกเบิกงานด้านการศึกษา เริ่มตั้งแต่ประมาณปี 2441 – 2442 โดยสร้างขึ้นริมแม่น้ำน่าน เปิดสอนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยนายแพทย์บุญถ้วน ได้ขอความช่วยเหลือทางทุนทรัพย์จากเหล่าผู้มีฐานะ รวมทั้งพ่อค้าและสามัญชนต่าง ๆ²⁷ ซึ่งการสนับสนุนครั้งนั้นทำให้เงินบริจาคมากถึง 4,000 บาท และข้าหลวงเทศาภิบาล เซย กัลยาณมิตรเอง ก็ได้ร่วมบริจาครวมถึงฝากลูกชายซึ่งต่อมา คือ พระยาภิบาลวัฒนวิศิษฐ์ เข้าเล่าเรียนด้วย ซึ่งต่อมาโรงเรียนแห่งนี้ ก็คือ โรงเรียนผดุงราษฎร์ (พ.ศ. 2441) ซึ่งมีรูปแบบเป็นโรงเรียนคริสต์ มีการประกาศศาสนาไปพร้อมๆ กันด้วย ปีต่อมาโรงเรียนที่เพิ่มขึ้นก็คือ โรงเรียนสำหรับเด็กหญิงซึ่งนางกิมฮ็อก ภรรยาของนายแพทย์บุญถ้วน ได้จัดการศึกษาขึ้น เรียกว่า โรงเรียนผดุงนารี

เศรษฐกิจ

หลังจากการเพิ่มปริมาณการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกเป็นต้นมา หลังสนธิสัญญาบาวริง ไทย ยิ่งเปิดประเทศติดต่อกับประเทศต่างๆ และยกเลิกสินค้าผูกขาดเป็นจำนวนมากหลายชนิด กิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้คนในเมืองพิชญโลกมีอยู่อย่างมากมาย ดังเช่น การเกษตรกรรม การทำนา ยังคงเป็นกิจกรรมหลัก แม้ว่าปริมาณข้าวอาจเทียบกันไม่ได้กับนาตราแดงในแถบอยุธยาและความสำคัญนั้นก็เพียงนาฟางลอย²⁸ ถูกเก็บอัตราค่านาในอัตรานาฟางลอยเท่านั้น²⁹ การทำนาเมืองพิชญโลกในบางช่วงก็ไม่ได้ผลดีนักดังเช่น การเกิดน้ำท่วมใหญ่ นานาในตำบลหัวรอ ปากโทก

²⁷ วิภาวดี พงษ์ประพันธ์, "ชุมชนคริสเตียนในประเทศไทย : กรณีศึกษาการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงของชุมชนคริสเตียนในเขต อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก", วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 2541, หน้า 59 – 60.

²⁸ นาฟางลอยคือ นานาที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง โดยส่วนใหญ่อาศัยน้ำจากน้ำฝน

²⁹ นฤมล วัฒนพานิช, "ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2437 – 2476", หน้า 42.

วัดศาล บ้านป่า ในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก แต่ในบางปีก็ได้ผลดี หากรวมผลผลิตในช่วงที่เป็น
มณฑลพิษณุโลกแล้ว ทั้งมณฑลนั้น ส่งออกข้าวมากเป็นจำนวน 11,256 เล่มเกวียน³⁰

การทำยาสูบนั้น ในแถบเมืองพิษณุโลกยังคงพบบ้าง แหล่งนั้นอยู่ที่พรหมพิราม แต่ยาสูบที่มี
คุณภาพดีที่สุดต้องมาจากเพชรบูรณ์³¹ การทำไร่ไถ่นั้นแม้ว่าจะประสบปัญหาเกี่ยวกับการเก็บภาษีจำ
ซ้อนของรัฐคือ การเก็บภาษีไร่ไถ่นั้น กับน้ำไถ่นั้น ก็ยังคงมีราษฎรเป็นจำนวนมากที่ทำงานในไร่ไถ่นั้น³²
เช่นเดียวกันกับการปลูกฝ้าย เพียงแต่กิจกรรมปลูกฝ้ายนี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเป็นอย่างมาก
ในพ.ศ. 2453 นั้น ได้มีการจัดตั้งสถานีทดลองหีบฝ้ายที่อำเภอพรหมพิราม เมืองพิษณุโลก โดยมีจุด
ประสงค์เพื่อให้ราคาฝ้ายในขณะนั้นทรงตัว เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรผู้ทำไร่ฝ้าย³³ เช่นเดียวกันกับ
การให้ความสำคัญแก่การปรับปรุงเทคโนโลยีในการหีบฝ้าย ในปีเดียวกันนี้เอง สมุหเทศาภิบาล
พิษณุโลกในขณะนั้น คือ พระยาสุรพินธุรัตนทรราชย์ ได้ส่งลูกจีน คือ นายดี มลิทรบุตร ไปศึกษา
ต่อต้านนี้ยังต่างประเทศ³⁴

การจับปลาและสัตว์น้ำนั้นยังคงทำกันอยู่โดยทั่วไปเพราะตลาดหลักของการซื้อขายแลกเปลี่ยน
สัตว์น้ำอยู่ที่ท่าอิฐ³⁵ เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไป ของป่าในพิษณุโลก ยังคงเป็นสินค้าส่งออกที่
สำคัญ กิจกรรมทางเศรษฐกิจหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองและทำให้เกิดการปรับปรุงเส้นทางคมนาคม
เส้นทางขนส่ง ก็คือการผลิตข้าวและการทำไม้สักในบริเวณตอนบนของประเทศ การรับผิดชอบ
ส่งส่วยไม้ขนส่งของเมืองต่างๆ ทั้งตอนบน และภาคเหนือตอนล่างส่งไม้ลงมาอยู่ที่ปากน้ำโพ
(จังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน) นอกจากกิจกรรมดังกล่าว ยังมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าภายใน
ดินแดนพิษณุโลกและดินแดนรอบ ๆ พ่อค้าในพิษณุโลกจะรับซื้อสินค้าจากชาวพื้นเมืองจากกระแหว
(ตาก) ที่มาขายสินค้าพื้นบ้านหรือของที่จำเป็นแก่ชีวิตประจำวันต่างๆ

นอกจากชาวพื้นเมือง เช่น ขมุ คงสู่แล้ว ภายในเมืองพิษณุโลก พ่อค้าคนกลางก็ยังคงมีส่วน
สำคัญอยู่ โดยเฉพาะคนจีนที่เป็นผู้รับซื้อสินค้าและกระจายเข้าไปสู่ท้องถิ่น สินค้าที่ซื้อขายแลกเปลี่ยน
กันเป็นสินค้าที่จำเป็นเช่น ข้าว เหล้า กะปิ เมืองพิษณุโลกหลัง 2398 เป็นต้นมา ชาวเมืองนอก

³⁰ กจ.ร.5 ม. 51/2 ข้าราชการเทศาภิบาลรายงานกิจการต่างๆภายในมณฑลพิษณุโลก.

³¹ สุภาพรณ ขอมล, "การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 - 2484", หน้า 43.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุตรดิตถ์.

เนื่องจากกลุ่มผู้มีการศึกษาที่เข้าไปเป็นข้าราชการแล้ว ยังมีกลุ่มคนชั้นรองลงมา เป็นชาวนาชาวไร่ เป็นพ่อค้าทั้งในตลาดและพ่อค้าเร่

เมืองพิษณุโลกกระจุยอยู่ตามลำน้ำ เมืองพิษณุโลกถูกแบ่งด้วยแม่น้ำน่าน ก่อนการสร้างสะพานนเรศวรใน พ.ศ. 2473 ผู้คนอยู่ในบ้านริมน้ำ เรือ บ้านแพ การคมนาคมใช้เรือแจวข้ามไปมาระหว่างฝั่งตะวันตก และตะวันออกของแม่น้ำตลาดตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เช่นเดียวกันกับ ท่าข้ามและท่าจอดเรือต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พิษณุโลกมีท่าเรือดังกล่าว คือ ท่าเรือแดง ที่ผู้โดยสารขึ้นเหนือไปทางเขตเมืองอุตรดิตถ์ และท่าเรือเมด็แซว ลงใต้ไปนครสวรรค์ ถ้าท่าเรือข้ามฟากก็มีอยู่มาก เช่นท่าเรือบริเวณหน้าวัดน้อย และ หน้าวัดใหญ่ เป็นต้น ตลาดริมฝั่งแม่น้ำนั้น (หรือตลาดใต้)เป็นที่ของพระคลังข้างที่ เป็นตลาดที่รับซื้อของ นอกจากนั้น ท่าเรือต่างๆ ที่เป็นที่ใช้ขึ้นลงสินค้ายังกระจายตัวไปตลอดลำน้ำ อาชีพพ่อค้าค้าขายเรือล่อง จึงเป็นภาพที่พบเห็นได้ทั่วไป การค้าขายขึ้นต้องเป็นเรื่องปกติ ในเมืองพิษณุโลกนั้นมีการค้าคดค่อหลัก กับเมืองในกลุ่มแม่น้ำน่านด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ คือ พิษณุ พิจิตร หากจะลงสู่ด้านล่างก็ต้องผ่านพิจิตรล่องลงไปยังปากน้ำโพ สินค้าที่ถูกส่งมาจากทางเหนือ จะมีบางส่วนที่ผ่านมาทางพิษณุโลก สำหรับการค้ากับกลุ่มแม่น้ำยม(ศรีสัชนาลัย,สุโขทัย)นั้น สามารถลงมายังปากน้ำโพได้เลย ไม่ต้องมาบรรจบที่เมืองพิษณุโลกด้วย

ตลาดสินค้าภายในเมืองพิษณุโลกเองก็นับว่าอุดมสมบูรณ์ เพราะมีเรือส่วนหนึ่งที่ย้อนขึ้นมาค้าขายกับตลาดเมืองพิษณุโลก หรือมีเรือที่ล่องลงมาและแวะพัก แม้จะไม่ได้เป็นศูนย์กลางทางการค้า เช่นเดียวกับปากน้ำโพหรือท่าอิฐ แต่ก็เป็เมืองที่มีสินค้าอุดมสมบูรณ์ เมื่อพิจารณาจากรายการอากรศมภักติสร และอากรตลาด นับตั้งแต่สมัยร.3 ลงมา มี พิษทางการเกษตร เช่นอ้อย คราม ถั่วเขียว ถั่วดำ งา หอม กระเทียม ถั่วลิสง ฝ้ายต่างๆ เป็นต้น ³⁶ ร้านค้าที่มีก็มีทั้งร้านในเรือแพ ร้านแผงลอย ร้านขายของชำ ร้านขายผ้า ขายหมู ขายข้าวสาร ขายรองเท้า ขายกระทะ เครื่องโลหะโอชาม ของป่าเช่นได้ ,น้ำมันชัน,จันทร์ฮับ ก็ยังมีขายอยู่มาก ตลาดที่อยู่ใต้น้ำ มีเรือขายข้าวของเครื่องใช้ อาหารหวาน สิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน³⁷

การเดินทางไปค้าขายรับสินค้าจากพิษณุโลกไปนครสวรรค์นั้น หากเดินทางตามเรือตามที่

³⁶ ดูภาคผนวก ก. ,ใน สุภาพรณ ขอนล, "การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 - 2484", หน้า 292.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 299.

ลา ลูแบร์ บอกจะใช้เวลาเดินทางประมาณ 12 – 25 วัน หรือ กว่าครึ่งเดือนเลยทีเดียว³⁸ วิธีการที่พ่อค้าในพิษณุโลกจะลงไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชาวบ้าน มี 2 วิธี คือหนึ่งพ่อค้าจะออกไปรับซื้อข้าวจากชาวนาด้วยตนเองและสอง คือ ชาวนาเดินทางเข้ามาขายข้าวโดยตรงในเมืองด้วย ตัวเมืองพิษณุโลกนั้น ไม่ใช่แหล่งปลูกข้าวใหญ่ จึงต้องล่องเรือไปไกลถึงเขตอำเภอบางระกำ พรหมพิราม³⁹ หรือหากเป็นเขตเมืองนครไทยยังมีปัญหา เพราะภูมิประเทศที่เป็นภูเขานั้นเอง แม้แต่การเดินทางไปตรวจราชการของข้าราชการก็ใช้ม้า แต่หากเป็นชาวนาในเมือง บางครั้งก็จะขนข้าวมาซื้อขายกับพ่อค้าโดยตรง

แต่เดิมการเดินทางมาพิษณุโลก เส้นทางคมนาคมหลักก็คือทางบกเดินทางด้วยม้า, เกวียน หรือเดินเท้า และทางน้ำนั้นคือเดินทางด้วยเรือใช้เรือเป็นยานพาหนะหลัก ลำน้ำคือเส้นทางที่ใช้สัญจรไปมา เรือที่ใช้หากเป็นเรือขนาดใหญ่คือเรือกลไฟดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส แต่หากจะค้าขายนั้น อาจใช้เรือกลไฟลากเรือสินค้าอีกทีหนึ่ง นอกนั้นใช้เรือโคลน เรือมอ และเรือเปิดประทุนต่างๆ นับตั้งแต่รัฐสร้างรถไฟสายเหนือไม่ว่าจะด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจหรือทางการเมืองก็ตาม รถไฟได้นำเอาความเจริญหลายสิ่งหลายอย่าง นับตั้งแต่เปิดเดินรถถึงปากน้ำโพในปี พ.ศ. 2448 ถึงพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2450 และถึงดินแดนตอนบนของสยามในปี 2464 รัฐเชื่อว่าเมื่อสร้างทางรถไฟแล้วจะทำให้เกิดความเจริญ รวมถึงการขนส่งพืชเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าว ยาสูบ ฝ้าย จะสามารถส่งออกได้ปริมาณมากและตามความต้องการของตลาด การสร้างทางรถไฟเข้ามายังพิษณุโลกทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการ การทำทางรถไฟเป็นที่ทราบกันดีว่าต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก หลังจาก พ.ศ. 2448 ทางการสร้างทางรถไฟต่อจากสถานีปากน้ำโพมายังพิษณุโลก ต้องใช้แรงงานเป็นกสิจิมมากถึง 3,700 คนในบางคราว⁴⁰ เมื่อรถไฟมาถึงพิจิตร แรงงานจำนวนมากคือชาวจีนไหหลำที่เคยเป็นกรรมกรจากไร่ฝ้ายได้เคลื่อนย้ายมาเป็นกรรมกรสร้างทางรถไฟและขึ้นมายังพิษณุโลก⁴¹

³⁸ สุภรณ์ โอเจริญ บรรณาธิการ, นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง : รายการสัมมนา (นครสวรรค์ : วิทยาลัยครุ นครสวรรค์, 2528), หน้า 42.

³⁹ สุภาพรณ ขอนผล, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ. 2448 – 2484", หน้า 167.

⁴⁰ กจข., รัชกาลที่ 5 ยธ. 5.9/9 ญี่ปุ่นจะส่งกสิจิมเข้ามาทำทางรถไฟสายเหนือ

⁴¹ นฤมล วัฒนพานิช, "ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ. 2437 – 2476", หน้า 59.

ทางรถไฟถึงสถานีพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2450 รถไฟสายเหนือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจแก่เมืองพิษณุโลก 3 ประการคือ (1) เพิ่มความสะดวกในการขนส่งสินค้าและการเดินทาง (2) ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการผลิต โดยเฉพาะการผลิตและค้าข้าว (3) ทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น⁴² ดังที่ทราบกันว่า รถไฟนั้นเป็นยานพาหนะที่รวดเร็วในการขนส่งมากในขณะนั้นมีผู้คนหลั่งไหลกันไปสู่ดินแดนที่ยังว่างเปล่ารอคนจับจองในภาคเหนือมากขึ้น ประโยชน์ของรถไฟในการใช้ขนส่งสินค้านั้นพอจะได้อยู่บ้าง เช่น พ่อค้าจีน แต่ก็ยังเป็นพ่อค้าที่ต้องรวมทุนกับพ่อค้าอื่นๆ เช่น พ่อค้าหรือเจ้าแก้วหือฮะเฮงจิ้น, ฮั่วเสน, ลีฮวด ที่รวมตัวกันกับพ่อค้าอื่นๆ ลงทุนซื้อข้าวเปลือก จากชาวบ้านและนำเอาข้าวบรรทุกรถไฟไปขายที่กรุงเทพมหานคร⁴³ แต่ก็ไม่มากนัก เนื่องจากเป็นที่ทราบกันอยู่ว่าค่าระวางบรรทุกสูง จากตารางแสดงปริมาณการส่งข้าวเปลือกทางรถไฟของภาคเหนือตอนล่าง⁴⁴ นั้น ปรากฏว่า การส่งข้าวเปลือกออกจากสถานีพิษณุโลกนั้นเพิ่งเริ่มใน พ.ศ. 2459 คือเกือบ 8-9 ปี หลังทางรถไฟเปิดให้บริการแล้ว แสดงว่า การบรรทุกทางเรือยังคงตอบสนองได้ดีอยู่มาก การเดินรถไฟสมัยนั้นเดินด้วยรถไฟหัวจักรไอน้ำ 2 ขบวน มีเที่ยวขึ้นและเที่ยวลงวันละ 1 เที่ยว โดยรถไฟเที่ยวขึ้นจะหยุดพักค้างคืนที่พิษณุโลก ส่วนรถไฟเที่ยวลงจะหยุดพักค้างคืนที่กรุงเทพฯ หยุดพักเช่นนี้แม้จะมีทางรถไฟถึงเชียงใหม่แล้ว⁴⁵

การสร้างรถไฟดังกล่าวจึงทำให้เกิดการตกค้างของกุลิฉิน, การอพยพเข้ามาของคนต่างถิ่นทั้งคนไทยและคนจีนโดยเฉพาะคนจีนที่แสวงโชค เกิดชุมชนแหล่งใหม่ของเมือง คือ บริเวณสถานีรถไฟ ใครจะไปใครจะมาหรือเจ้านายจะเสด็จก็เดินทางมาโดยรถไฟ ใครจะเดินทางไปทำธุระยังกรุงเทพฯ หากจะให้ไวก็ต้องเดินทางโดยรถไฟ และจะมีญาติพี่น้องไปส่งไปรับอย่างคึกคักอาชีพอีกอาชีพหนึ่งที่ยังคงมีบทบาทอยู่ ก็คือ ตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากร พิษณุโลก หลัง พ.ศ. 2398 ลงมา

⁴² สุภาพรณ ขอมล ,การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ.2448 – 2484, หน้า 112.

⁴³ กช., รัชกาลที่ 6 หน้า 31.3/38 พ่อค้าข้ามณฑลพิษณุโลกร้องทุกข์เรื่องข้าวค้างอยู่ในรถไฟ (9-10 ก.ค.) 2462

⁴⁴ สุภาพรณ ขอมล ,การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ.2448 - 2484, หน้า 124.

⁴⁵ หาญชัย สงวนให้, ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก, หน้า 133

แม้จนเป็นมณฑลแล้วก็ยังมียาอากรอยู่มาก เช่น ยาอากรเคาสุรามณฑลพิษณุโลก ปี พ.ศ. 2437 เป็นชาวจีน ชื่อยาเบงกี⁴⁶ ยาอากรยาฝิ่นก็เป็นคนจีนในพิษณุโลก ที่มีการเชิดตราตั้ง แต่งตั้ง และมีเงินในท้องถิ่นรับช่วงไปทุกครั้งและบุคคลส่วนใหญ่ ก็เป็นชาวจีนทั้งสิ้น การภาษีอากรนั้น หลังจากที่รัฐเลิกผูกขาดทางการค้า รัฐ ก็ยังพยายามเข้มงวดกับการหารายได้ของเจ้าภาษีนาอากรมากยิ่งขึ้น

ชาวจีนในพิษณุโลกหลังสนธิสัญญาเบาริง - ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

มีชาวจีนอพยพเข้ามาในพิษณุโลก โดยที่ชาวจีนรุ่นดั้งเดิมนั้นเป็นชาวจีนกลุ่มที่ทำการค้าร่วมกับคนในท้องถิ่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีการแต่งตั้งจีนที่เป็นเจ้าภาษีนาอากรให้ได้รับบรรดาศักดิ์หลายคน ในขณะเดียวกัน หลังปี พ.ศ.2450 มีชาวจีนจากตอนใต้ของพิษณุโลกอพยพขึ้นมา ส่วนหนึ่งเป็นกรรมกรทำทางรถไฟที่มาปักหลักฐานในพิษณุโลก และส่วนหนึ่งเป็นชาวจีนที่เดินทางมาแสวงโชคโดยเดินทางมาด้วยรถไฟหรือแม้แต่เรือ โดยตั้งใจจะมาอยู่ที่พิษณุโลกเพราะมีญาติพี่น้องอยู่หรือมาเพียงชั่วคราวมาเป็นลูกจ้างของคนที่อยู่ก่อน ชาวจีนตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในช่วงแรกๆ ก่อนการเข้ามาของทางรถไฟสายเหนือ จีนที่ปรากฏในหลักฐานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 มีชาวจีนหลายบทบาทแต่ส่วนใหญ่เป็นนาอากร ต่างกับหลักฐานโดยส่วนใหญ่ที่พบในปี 2450 ซึ่งเป็นปีที่ทางรถไฟถึงพิษณุโลก เป็นต้นมา เป็นจีนที่เป็นพ่อค้าเสียมากแล้ว

การปกครองในหมู่ชาวจีนนั้น มีปลัดจีน หรือ นายอำเภอจีน ในพ.ศ. 2423 หลวงพิพัฒโศกาเป็นปลัดจีน ถือศักดินา 1,000

...บังคับพวกจีนซึ่งอยู่ในแขวงเมืองพิษณุโลกยทั้งสิ้น และให้ฟังบังคับบัญชาผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลกย และกรรมการผู้ใหญ่ แต่เป็นที่ยุทธธรรมเลขาบด้วยราชการ⁴⁷...

⁴⁶ นฤมล วัฒนพานิช, "ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2437 - 2476", หน้า 168.

⁴⁷ กรมศิลปากร, การแต่งตั้งขุนนางไทยสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2521), หน้า 103.